ISSN 1563-0285; eISSN 2618-1215

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия международные отношения и международное право

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

INTERNATIONAL RELATIONS AND INTERNATIONAL LAW JOURNAL

№3 (99)

Алматы
«Қазақ университеті»
2022

ISSN 1563-0285; eISSN 2618-1215

KazNU Science • ҚазУУ Ғылымы • Наука ҚазНУ

ХАБАРШЫ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ №3 (99) қыркүйек

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Куәлік № 16503-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ:
Байкушикова Г.С., Ph.D. *(Қазақстан)*
E-mail: mailto:gulnara.baikushikova@gmail.com

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:
Жекенов Д.К., PhD, қауымд. профессор – ғылыми редактор *(Қазақстан)*
Губайдуллина М.Ш., т.ғ.д., профессор – ғылыми редактордың орынбасары *(Қазақстан)*
Байзакова К.И., т.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Кукеева Ф.Т., т.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Ауған М.Ә., т.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Айдарбаев С.Ж., з.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Чукубаев Е.С., т.ғ.к., доцент *(Қазақстан)*
Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к., доцент *(Қазақстан)*
Грегори Глиссен (Gregory Gleason), Ph.D., профессор *(АҚШ)*
Аджай Кумар Патнайк (Ajay Kumar Patnaik), саяс.ғ.д., профессор *(Үндістан)*
Торстен Бонаккер (Thorsten Bonacker), саяс.ғ.д., профессор *(Германия)*
Пьер Шабаль (Pierre Chabal), саяс.ғ.д., профессор *(Франция)*
Курылев К.П., т.ғ.д., профессор *(Ресей)*
Абдежалил Аккари (Abdeljalil Akkari), профессор *(Швейцария)*
Себ Берни (Sebe Berny Christophe Hubert), Ph.D., профессор *(Ұлыбритания)*
Дадабаев Т., Ph.D., профессор *(Япония)*
Рязанцев С.В., э.ғ.д., профессор *(Ресей)*
Чунг Тайик (Chung Tayik), профессор *(Корея)*
Шрикант Кондапалли (Srikanth Kondapalli)., Ph.D., профессор *(Нью-Дели, Үндістан)*
Пол Фраер (Paul J. Fryer)., Ph.D., доцент *(Йоэнсуу, Финляндия)*
Фабьен Боссайт (Fabienne Bossuyt)., Ph.D., қауымд. профессор *(Гент, Бельгия)*
Молчанов М.А., профессор *(Саламанка, Испания)*

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ:
Парпиев С.М., Ph.D.*(Қазақстан)*

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясында қазіргі кездегі халықаралық қатынастар мәселелері, әлемдік интеграциялық үдерістер, халықаралық қауіпсіздік мәселелері, халықаралық қатынастар және сыртқы саясат тарихы, халықаралық құқықтың өзекті мәселелері, мемлекетішілік құқық, халықаралық экономикалық қатынастар бағыттары бойынша мақалалар жарияланады.

Комитет по обеспечению качества в сфере образования и науки МОН РК
Crossref Content Registration
doi DIGITAL OBJECT IDENTIFIER
Национальный центр государственной научно-технической экспертизы
РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ Science Index
DOAJ DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS
EBSCO

ҚАЗАҚ УНИВЕРСИТЕТІ БАСПА ҮЙІ

Жоба менеджері
Гульмира Шаккозова
Телефон: +7 701 724 2911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:
Гульмира Бекбердиева
Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген
Айгүл Алдашева

ИБ 14801
Пішімі 60x84/8. Көлемі 6,1 б.т. Тапсырыс №16384
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2022

1-бөлім

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Section 1

CONTEMPORARY ISSUES OF INTERNATIONAL RELATIONS

Раздел 1

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

МРНТИ 05.11.27 https://doi.org/10.26577/IRIJ.2022.v99.i3.01

С.В. Рязанцев[1], М.Н. Храмова[1*], А.И. Тышкевич[2]

[1]МГИМО МИД России; Институт демографических исследований ФНИСЦ РАН, Россия, г. Москва
[2]Институт демографических исследований ФНИСЦ РАН, Россия, г. Москва
*e-mail: kh-mari08@yandex.ru

МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА СТРАН ЕС В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19: СБЛИЖЕНИЕ ИЛИ ДИСТАНЦИРОВАНИЕ?

В настоящей работе исследуются отдельные аспекты миграционной политики стран ЕС в период пандемии COVID-19. Пандемия коронавирусной инфекции затронула все без исключения сферы жизни общества, в том числе привела к масштабному снижению мобильности населения во всех странах мира. Целью настоящей работы является анализ последствий пандемии COVID-19 для стран ЕС в сфере внутренней и международной миграции и реализации миграционной политики. Исследование базируется на официальных данных Евростата, Международной организации по миграции, Международной организации труда, аналитических отчетах и правовых документах Евросоюза в целом, а также отдельных государств. В работе используются аналитический и компаративный методы. В рамках аналитического метода осуществляется содержательный анализ некоторых нормативно-правовых документов в области миграционной политики, направленных на снижение рисков распространения коронавирусной инфекции, социальную и правовую поддержку отдельных категорий иностранных граждан, находящихся в странах ЕС. Компаративный метод позволяет провести сравнение инструментов и механизмов реализации отдельных мер миграционной политики в период пандемии в ряде стран ЕС и обозначить наиболее успешные практики. Наше исследование показало, что, с одной стороны, ряд принятых на уровне ЕС мер показал свою эффективность в вопросах восстановления мобильности и обеспечения беспрепятственного перемещения в ЕС. С другой стороны, страны-члены ЕС имели достаточно широкие полномочия в вопросах самостоятельного регулирования миграции в рамках своей страны, ориентируясь, прежде всего, на национальные интересы. Полученные в работе результаты могут быть в дальнейшем использованы, во-первых, для эффективных инструментов управления миграцией в случае глобальных шоков, во-вторых, с целью более глубокого изучения возможностей и ограничений реализации миграционной политики государствами, входящими в интеграционные объединения.

Ключевые слова: миграционная политика стран ЕС, пандемия COVID-19, миграционный режим, социальная поддержка населения и мигрантов, миграционный кризис, влияние пандемии на демографическое развитие.

S.V. Ryazantsev[1], M.N. Khramova[2*], A.I. Tyshkevich[2]

[1]Moscow State Institute of International Relations (MGIMO) MFA of Russia; Institute for Demographic Research of the Federal Center of Theoretical and Applied Sociology of RAS, Russian, Moscow
[2]Institute for Demographic Research of the Federal Center of Theoretical and Applied Sociology of RAS, Russian, Moscow
*e-mail: kh-mari08@yandex.ru

Migration policy of the EU countries during the Covid-19 pandemic: convergence or distancing?

This paper examines certain aspects of the migration policy of the EU countries during the COVID-19 pandemic. The coronavirus pandemic has affected all areas of society, including a massive decline in population mobility in all countries of the world. The purpose of this work is to analyze the consequences of the COVID-19 pandemic for EU countries in the field of internal and international migration and the implementation of migration policy. The study is based on official data from Eurostat, the International Organization for Migration, the International Labor Organization, analytical reports and legal documents of the European Union as a whole, as well as individual states. The work uses analytical and comparative methods. As part of the analytical method, an analysis was made of some legal documents in the field of migration policy aimed at reducing the risks of the spread of coronavirus infection, social and legal support for certain categories of foreign citizens living in the EU countries. The comparative method made it possible to compare the tools and mechanisms for implementing individual migration policy measures during the pandemic in a number of EU countries and identify the most successful prac-

 © 2022 Al-Farabi Kazakh National University

tices. Our research has shown that, on the one hand, a number of measures taken at the EU level have proved to be effective in restoring mobility and ensuring movement within the EU without restrictions. On the other hand, EU member states had fairly broad powers in matters of independent regulation of migration within their own country, focusing primarily on national interests. The results obtained in the work can be further used, firstly, for effective tools for managing migration in the event of global shocks, and secondly, for the purpose of a deeper study of the possibilities and limitations of the implementation of migration policy by states that are members of integration associations.

Key words: Migration policy of the EU countries, COVID-19 pandemic, migration regime, social support for the population and migrants, migration crisis, impact of the pandemic on demographic development.

С.В. Рязанцев[1], М.Н. Храмова[1*], А.И. Тышкевич[2]

[1]ММХҚИ Ресей СІМ; Демографиялық зерттеулер институты,
Ресей Ғылым академиясының Федералдық ғылыми-зерттеу орталығы, Ресей, Мәскеу қ.
[2]Демографиялық зерттеулер институты, Ресей Ғылым академиясының
Федералдық ғылыми-зерттеу орталығы, Ресей, Мәскеу қ.
*e-mail: kh-mari08@yandex.ru

ЕО елдерінің COVID-19 пандемиясы кезеңіндегі көші-қон саясаты: жақындасу немесе алыстау?

Бұл жұмыс COVID-19 пандемиясы кезеңіндегі ЕО елдерінің көші-қон саясатының жекелеген аспектілерін зерттеуге арналған. Коронавирус пандемиясы қоғамның барлық салаларына әсер етті, соның ішінде әлемнің барлық елдерінде халықтың ұтқырлығының жаппай төмендеуіне әкелді. Осы жұмыстың мақсаты ЕО елдері үшін COVID-19 пандемиясының ішкі және халықаралық көші-қон және көші-қон саясатын іске асыру саласындағы салдарын талдау болып табылады. Зерттеу Еуростаттың, Көші-қон жөніндегі халықаралық ұйымның, Халықаралық еңбек ұйымының ресми деректеріне, талдамалық есептерге және тұтастай Еуроодақтың, сондай-ақ жекелеген мемлекеттердің құқықтық құжаттарына негізделеді. Жұмыста аналитикалық және салыстырмалы әдістер қолданылды. Талдамалық әдіс шеңберінде коронавирустық инфекцияның таралу қаупін азайтуға, ЕО елдеріндегі шетел азаматтарының жекелеген санаттарын әлеуметтік және құқықтық қолдауға бағытталған көші-қон саясаты саласындағы кейбір нормативтік-құқықтық құжаттарға мазмұнды талдау жүзеге асырылды. Салыстырмалы әдіс бірқатар ЕО елдерінде пандемия кезінде көші-қон саясатының жекелеген шараларын жүзеге асыру құралдары мен механизмдерін салыстыруға және ең сәтті тәжірибелерді белгілеуге мүмкіндік береді. Біздің зерттеуіміз, бір жағынан, ЕО деңгейінде қабылданған бірқатар шаралар ұтқырлықты қалпына келтіру және ЕО-да кедергісіз қозғалуды қамтамасыз ету мәселелерінде өзінің тиімділігін көрсетті. Екінші жағынан, ЕО-ға мүше елдер, ең алдымен, ұлттық мүдделерге назар аудара отырып, өз елінің шеңберіндегі көші-қонды дербес реттеу мәселелерінде жеткілікті кең өкілеттіктерге ие болды. Жұмыста алынған нәтижелер, біріншіден, жаһандық дағдарыс жағдайында көші-қонды басқарудың тиімді құралдары үшін, екіншіден, интеграциялық бірлестіктерге кіретін мемлекеттердің көші-қон саясатын жүзеге асырудың мүмкіндіктері мен шектеулерін тереңірек зерттеу үшін қолданыла алады.

Түйін сөздер: ЕО елдерінің көші-қон саясаты, COVID-19 пандемиясы, көші-қон режимі, халық пен мигранттарды әлеуметтік қолдау, көші-қон дағдарысы, пандемияның демографиялық дамуға әсері.

Введение

Начавшаяся в 2020 г. пандемия новой коронавирусной инфекции COVID-19 и последовавшее практически тотальное закрытие государственных границ вывели на новый уровень актуальности проблемы внутренней и международной миграции населения, обеспечения прав мигрантов и помощи наиболее уязвимым группам мигрантов. Перед государствами сразу возникло несколько ключевых проблем, требующих быстрого реагирования и привлечения значительных финансовых ресурсов. В первую очередь, это сдерживание распространения инфекции и сохранение жизни людей. Во-вторых, поддержка наиболее пострадавших от ограничений мобильности отраслей национальных экономик и помощи гражданам, чьи доходы значительно упали в результате действия ограничительных мер. В-третьих, усиления межгосударственного сотрудничества в вопросах помощи иностранным гражданам, находящимся на территории принимающих стран (Рязанцев и др., 2021).

В настоящей работе мы ставим целью анализ последствий пандемии COVID-19 для стран ЕС в сфере внутренней и международной миграции и некоторых аспектов реализации миграционной политики. Страны Евросоюза традиционно являются миграционно привлекательными для различных категорий мигрантов из третьих стран. Данные Международной организации по миграции (МОМ) по состоянию на 2019 г. указывают на то, что из примерно 282 млн международных мигрантов 82,3 млн (т.е. примерно 30%) находилось в странах Европы (Migration Policy Institute Data Hub, 2020). По сути, можно говорить о том, что для большинства стран ЕС международная миграция, в частности, международная трудовая миграция, является одним из основных драйверов экономического роста. Международная миграция также является источником восполнения демографических потерь, обусловленных суженным режимом воспроизводства населения.

Согласно данным Евростата (Eurostat, 2021), по итогам 2020 г. для всех стран ЕС был характерен рост уровня смертности. Частично он был обусловлен изменением (постарением) демографической структуры населения, а частично – влиянием пандемии коронавирусной инфекции. Так, например, в целом по 27 странам ЕС в 2020 г. умерло 5184,1 тыс. человек, превышение по сравнению с 2019 г. составило 531,0 тыс. человек; в том числе, в Германии – 985,6 тыс. человек (рост на 46,1 тыс. человек); во Франции – 669,1 тыс. человек (рост на 55,7 тыс. человек); в Испании – 492,4 тыс. человек (рост на 76,3 тыс. человек), в Италии – 740,3 тыс. человек, причем рост составил 105,9 тыс. человек – это максимальные абсолютные потери по Евросоюзу.

На начавшуюся пандемию коронавирусной инфекции страны ЕС отреагировали по-разному. Сказалось различие в уровне социально-экономического развития, готовность национальных систем здравоохранения к реагированию на экстерналии типа пандемии. Резкое ограничение мобильности, как внутренней, так и внешней, привело почти мгновенно к возникновению целого комплекса проблем, связанных с положением мигрантов. В наиболее уязвимом положении оказались мигранты, чьи разрешительные документы заканчивались в первые месяцы ограничительных мероприятий. Многократно возросли риски социальной эксклюзии и риски инфицирования в переполненных лагерях беженцев. Мигранты, потерявшие работу или значительную часть заработка вследствие закрытия ряда предприятий и организаций, оказались в сложной жизненной ситуации без достаточных финансовых ресурсов.

Первые и самые быстрые меры в борьбе с распространением коронавирусной инфекции были приняты в отношении международного сообщения. Уже 16 марта 2020 г. Европейская комиссия приняла Коммюнике Европейскому парламенту и Европейскому совету (Communiction.., 2020) о временном ограничении поездок в ЕС в связи с COVID-19 на первоначальный период в 30 дней. В дальнейшем эта мера была продлена до 15 июня 2020 г.

Фактически степень закрытия границ и изменения в работе иммиграционных служб в первые три месяца ограничительных мероприятий варьировалась в зависимости от страны. Большинство стран ЕС к началу мая 2020 г. уже ввели жесткие ограничения на въезд иностранных граждан. Однако некоторыми странами ЕС были сделаны исключения для определенных категорий мигрантов, занятых в жизненно важных секторах экономики, и предприняты временные меры для тех, кто не может уехать на родину. Граждане стран ЕС и их родственники могли возвращаться к месту своего жительства без ограничений, но с нахождением в карантине от одной недели до 14 дней.

К середине лета 2020 г., когда прошла первая волна пандемии, были ослаблены некоторые меры, связанные с мобильностью внутри Евросоюза. Однако приход второй и последующих волн пандемии, появление новых штаммов коронавируса заставило Евросоюз продлить многие ограничительные мероприятия и сохранить запрет на туристические поездки из третьих стран.

Вопросы, связанные с международной миграцией и возможностями постепенного открытия границ, обеспечением эпидемиологического контроля за распространением инфекции, признанием вакцин различного производства, приема и размещения беженцев, в период пандемии получили ярко выраженную политическую окраску. В общественно-политическом дискурсе вновь, как и в период миграционного кризиса 2015 – 2016 гг., стали звучать голоса евроскептиков. Однако, по нашему мнению, навряд ли можно однозначно говорить о провале евроинтеграции в период пандемии. Объективно принятые на общеевропейском уровне документы, регламентирующие миграцию внутри ЕС и между ЕС и третьими странами, позволили решить целый комплекс проблем, связанных с правовым стату-

сом мигрантов, доступом мигрантов к вакцинации. Ниже мы рассмотрим некоторые наиболее важные документы и последствия их использования странами-членами ЕС.

Материалы и методы исследования

В качестве источников информации в работе нами используются официальные данные Евростата, Международной организации по миграции (МОМ), Международной организации труда (МОТ), аналитические отчеты и нормативные документы Еврокомиссии в отношении ряда мер, принятых на общеевропейском уровне для сдерживания распространения коронавирусной инфекции и осуществления мобильности в период действия ограничений.

В работе используются аналитический и компаративный методы. В рамках аналитического метода осуществляется содержательный анализ некоторых нормативно-правовых документов в области миграционной политики, направленных на снижение рисков распространения коронавирусной инфекции, социальную и правовую поддержку отдельных категорий иностранных граждан, находящихся в странах ЕС. Компаративный метод позволяет провести сравнение инструментов и механизмов реализации отдельных мер миграционной политики в период пандемии в ряде стран ЕС, выявить проблемы и противоречия, с которыми сталкиваются государства-члены ЕС, обозначить наиболее успешные практики.

С начала пандемии Международная организация по миграции публикует на своем официальном сайте серию аналитических записок (COVID-19 Response Policy Brief), которые ставят своей целью аккумулирование рекомендаций по мобильности рабочей силы, а также по регулированию внутренних и международных поездок в период пандемии. Так, анализируя состояние трудовой мобильности и возросшей потребности в некоторых специалистах, МОМ обращает внимание, что при выработке решений в области миграции в период пандемии государствам следует придерживаться следующих основных целей устойчивого развития (ЦУР): Цель 3 (здоровье и благополучие), Цель 4 (качественное образование), Цель 8 (достойная работа и экономический рост) и Цель 10 (снижение неравенства) (COVID-19 response policy brief, 2021).

Основываясь на этих принципах, а также учитывая интересы стран-членов ЕС, Еврокомиссия начала публикацию материалов о мерах регулирования миграции в отношении различных категорий мигрантов, в частности, трудовых мигрантов, образовательных мигрантов, беженцев. В нашей работе используются аналитические отчеты и рекомендации по странам ОЭСР, подготовленные Еврокомиссией в первые несколько месяцев после начала пандемии (OECD, 2020).

В научном и общественном дискурсе о влиянии пандемии коронавирусной инфекции на социально-экономическое развитие и положение населения и мигрантов в странах ЕС широко обсуждается вопрос об эффективности и своевременности тех или иных мер, принятых на уровне Евросоюза в целом или отдельными странами-членами. Поэтому в работе мы также обращаемся к анализу некоторых научных статей, в которых обсуждаются проблемы реализации миграционной политики в период ограничений, а также к некоторым обзорам в российских и зарубежных СМИ. Использование различных источников информации позволяет критически подойти к осмыслению вопроса, поставленного в названии: можно ли говорить о сближении или дистанцировании позиций стран-членов ЕС в отношении регулирования миграции в период пандемии COVID-19? Наша гипотеза заключается в том, что евросолидарность в период пандемии проявлялась лишь в некоторых направлениях (например, в области цифровизации сервисов для населения и мигрантов), при этом по другим направлениям противоречия между официальным Брюсселем и отдельными странами-членами ЕС усугубились, вновь обострив нерешенные вопросы в результате миграционного кризиса 2015 – 2016 гг.

Результаты и обсуждение

В настоящей статье мы не претендуем на исчерпывающий анализ всех изменений в миграционном законодательстве стран ЕС, произошедших в период пандемии COVID-19, но тем не менее обратимся к некоторым, на наш взгляд, ключевым изменениям в миграционной сфере.

После закрытия государственных границ и практически полного прекращения авиа- и наземного сообщения между странами перед многими государствами, ранее активно использовавшими ресурс международной трудовой миграции, в том числе странами Евросоюза, встала проблема нехватки специалистов в ряде отраслей. Например, с началом

сельскохозяйственных работ возникла потребность в привлечении сезонных рабочих. Резко возросла потребность в медицинском персонале и персонале по уходу за больными и пожилыми людьми.

Стоит обратить внимание на то, что в последние годы страны ЕС позиционируют переход к квалифицированной миграции. В частности, на общеевропейском уровне приоритетом миграционной политики является смещение интересов стран-реципиентов трудовых мигрантов к высококвалифицированным специалистам в сегментах рынка труда с высокой добавленной стоимостью (Hogarth, 2021). С другой стороны, пандемия дала понимание того, что востребованными на национальных рынках труда являются и работники, не обладающие уникальными навыками.

Начало пандемии очень четко выявило ту роль, которую играют трудящиеся-мигранты в социально-экономическом развитии стран ЕС. Поэтому одним из первоочередных вопросов на повестке дня Еврокомиссии стал вопрос о необходимости и возможностях привлечения иностранной рабочей силы в период коронавирусных ограничений. Были сформулированы исключения из запрета на поездки, которые охватывают приграничных рабочих, сезонных рабочих и специалистов, находящихся в краткосрочных командировках в пределах ЕС (OECD, 2020; European migration network, 2020a). Специальные меры были предприняты для сельскохозяйственных рабочих, например, в Греции, Италии, Чехии. Так, в Греции вплоть до конца июня 2020 г. действовала ускоренная процедура, позволявшая работодателям нанимать граждан третьих стран с неурегулированным статусом, но уже проживающим в стране, для работы в сельском хозяйстве. В Австрии иностранцы, которые уже проживают в стране, но не имеют соответствующих прав на работу, получили возможность подать заявление на получение визы с целью осуществления сезонной или лесозаготовительной деятельности. В Германии уже в апреле – мае 2020 г. был разрешен въезд преимущественно румынских и болгарских рабочих для выполнения сельскохозяйственных работ. Чехия начала прием сезонных рабочих с середины мая 2020 г. Ряд стран также принял меры по мобилизации медицинских кадров среди мигрантов. Для этой категории мигрантов осуществлялось ускоренное оформление рабочих виз. Италия способствовала временному лицензированию врачей с иностранными медицинскими степенями. Испания содействовала найму иностранных работников в национальные службы здравоохранения. Бельгия, Германия, Люксембург и Испания значительно ускорили процесс признания иностранных квалификаций медицинских работников. Франция разрешила трудоустройство медицинских работников, прошедших обучение за границей, для немедицинских профессий в секторе здравоохранения (European migration network, 2020a).

Странами ЕС также был предпринят комплекс мер, направленных на продление пребывания на территории ЕС и обеспечение доступа иностранных граждан к медицинскому обслуживанию. Поскольку с введением карантинных мероприятий иммиграционные службы в странах ЕС были закрыты, а передвижение ограничено, мигрантам оказалось сложно продлить визы, подать заявление на изменение статуса или просто покинуть страну. В таких обстоятельствах многие страны ЕС предложили общие меры, дающие возможность мигрантам оставаться в легальном статусе в стране пребывания. К числу таких стран, например, относятся Чехия, Франция, Германия, Греция, Венгрия, Ирландия, Италия, Литва, Люксембург, Португалия, Испания, Дания, Эстония. С целью поддержки студентов, в том числе иностранных, ряд государств ЕС пошел на изменения, касающиеся снятия лимита максимального количества часов, когда студенты могут работать (Австрия, Бельгия, Дания). Послабления также были введены для возможности работы в удаленном режиме. В Германии беспроцентный кредит для студентов университетов в размере 650 евро стал также доступен и иностранным студентам. Вообще стоит заметить, что поддержка образовательных мигрантов в странах ЕС в период пандемии была весьма существенной. Так, с начала массовой вакцинации иностранные студенты получили равный доступ к вакцинам наряду со студентами соответствующих стран. Среди основных мер по организации учебного процесса и помощи иностранным студентам в ЕС можно отметить корректировку правил подачи документов, продление сроков регистрации иностранных студентов, возможность прохождения обучения в онлайн режиме. Например, правительство Нидерландов предоставило вузам достаточно гибкие возможности по приему иностранных студентов без выполнения некоторых требований к магистерской подготовке, при условии, что

эти требования будут выполнены в первый год обучения (European Migration Network, 2020b). Тем не менее, по итогам вступительной кампании 2020/2021 учебного года многие вузы в странах ЕС отчитались о значительном падении числа иностранных студентов.

Одной из серьезных проблем после введения карантинных мероприятий стало обеспечение деятельности стран-членов ЕС по предоставлению убежища. В 2019 г. в целом по 27 странам ЕС было подано 631,3 тыс. ходатайств о предоставлении убежища. В 2020 г. число ходатайств снизилось практически в полтора раза (417,1 тыс. заявок), но тем не менее оставалось весьма значительным. В 2021 г. по мере снятия ограничений на перемещения и восстановления работы миграционных служб число заявок возросло до 537,3 тыс. В абсолютном выражении максимальное количество ходатайств приняли Германия (102,5 тыс. в 2020 г. и 148,2 тыс. в 2021 г.), Испания (86,4 тыс. в 2020 г. и 81,7 тыс. в 2021 г.) и Франция (62,1 тыс. в 2020 г. и 103,8 тыс. в 2021 г.) (Eurostat Database, 2022). На долю только этих трех стран ЕС пришлось около двух третей от общего числа поданных ходатайств.

Первые месяцы после начала пандемии оказались наиболее сложными как для просителей убежища, так и для принимающих государств, поскольку страны ЕС далеко не сразу выработали приемлемые механизмы верификации документов в условиях локдауна, а также различных процедур, связанных с проведением собеседований и присвоением статусов. Теоретически после начала ограничительных мероприятий заявления о предоставлении убежища все еще рассматривались в большинстве стран ЕС. Еврокомиссия выпустила руководство по выполнению положений ЕС в области убежища, возвращения мигрантов и процедур переселения на основе принципов защиты здоровья и соблюдения основных прав мигрантов (European Commission, 2020). Но фактически большинство стран ЕС прекратили проведение личных собеседований и отложили процесс принятия решений по уже поданным ходатайствам. Это, безусловно, создало дополнительные риски эксклюзии для лиц, ожидающих принятия решения.

Ряд стран, например, Бельгия, Нидерланды, Швеция, рассматривали вопрос о проведении собеседований через видеоконференцсвязь, а Германия допустила подачу ходатайств и проведение предварительной проверки по почте, онлайн или электронной почте.

УВКБ ООН и МОМ временно прекратили операции по переселению беженцев, а национальные программы по переселению были приостановлены во всех странах ЕС. Беженцы, живущие в лагерях, оказались наиболее уязвимыми перед пандемией. Международные организации обращали внимание на дополнительные риски заражения, обусловленные невозможностью соблюдения социальной дистанции, ограниченным доступом к средствам защиты от инфекции, лекарственным препаратам (World Migration Report, 2022). Именно вопросы принятия и размещения беженцев, обеспечения прав мигрантов в период пандемии вызывали наибольшие разногласия среди стран-членов ЕС и вызвали новую волну евроскептицизма. Так, например, сложная ситуация складывалась на греческих островах, где условия размещения беженцев были близки к критическим. В средствах массовой информации большой резонанс вызвал пожар в лагере мигрантов «Мория», который фактически полностью уничтожил лагерь. При расчетной вместимости около 4 тыс. человек к моменту пожара в лагере находилось от 13 до 18 тыс. мигрантов. Греческие власти считали, что причиной пожара стали беспорядки, вызванные высоким уровнем заболеваемости и желанием определённого числа заболевших покинуть лагерь. Это уже напрямую угрожало здоровью и безопасности местного населения (Аргументы и факты, 2020). Надо отметить, что местное население не только в Греции, но и в других странах ЕС на фоне роста заболеваемости высказывало недовольство бездействием властей или несвоевременностью принимаемых мер в отношении размещения беженцев. Для облегчения положения беженцев европейские общественные организации в качестве одной из мер предлагали временное размещение нуждающихся в объектах туристической инфраструктуры, пустующих во время карантина.

События первых месяцев пандемии вернуло европейские страны к необходимости решения вопроса о справедливом распределении ответственности и евросолидарности. Глобальный характер пандемии показал, что в одиночку ни одна страна ЕС, даже обладающая большими ресурсами, не способна противостоять миграционным вызовам. В результате в конце сентября 2020 г. Еврокомиссия представила новый Пакт о миграции и предоставлении убежища (New Pact on Migration and Asylum, 2020). По мнению председателя Еврокомиссии

Урсулы фон дер Ляйен, «…проблема миграции является сложной, комплексной. И наша старая система более не работает… Европе следует отказаться от принятия решений в каждой конкретной ситуации и создать предсказуемую и надежную систему управления миграционными процессами» (New Pact on Migration and Asylum, 2020). Предлагаемый Пакт устанавливает шесть основных направлений работы по регулированию миграции: 1) усовершенствование процедур по распределению ответственности («обязательная, но гибкая солидарность»); 2) эффективное управление Шенгенским пространством и внешними границами; 3) эффективные меры солидарности со странами ЕС, принимающими наибольшее количество мигрантов; 4) взаимодействие в сфере привлечения талантов для закрытия потребности в рабочей силе и специалистах; 5) укрепление международного сотрудничества со странами происхождения и транзита мигрантов; 6) гибкость и устойчивость. Этот Пакт сразу вызвал много критических замечаний. Во-первых, сомнения вызывает сама идея сочетания «гибкости» и «обязательности». Во-вторых, критерий страны первого въезда, установленный Дублинским соглашением, не отменен, а значит, будут сохраняться и проблемы, связанные с этим. В-третьих, новый пакт в определенной степени упрощал возможности высылки мигрантов еще на стадии пограничного контроля до подачи прошения об убежище. В-четвертых, возможности для сотрудничества со странами происхождения мигрантов или транзитными странами могут быть ограничены в силу идеологических или политических мотивов (Зверева, Карпович, 2021; Матюхова, 2020). Таким образом, в определенном смысле Пакт лишь «делает заплатки» в наиболее проблемных пунктах, обнажившихся в связи с пандемией коронавирусной инфекции, но не устраняет глубинные противоречия, накопившиеся в силу различных национальных приоритетов, которые ставят перед собой страны-члены ЕС.

С целью координации перемещений граждан ЕС и восстановления внутренней мобильности в октябре 2020 г. министры иностранных дел ЕС приняли соглашение о единых критериях для поездок в период пандемии. Это соглашение закладывало общую базу возможных мер для перемещений в рамках Евросоюза, включая правила тестирования, прохождения карантина и разработку специальных форм для определения местонахождения прибывающих (OECD, 2020). Еврокомиссия отметила, что до принятия этого документа гражданам стран ЕС и иностранным гражданам, находящимся на территории ЕС, приходилось сталкиваться со многими трудностями, например, с различными правилами въезда, нечеткой и разрозненной информацией, перебоями в предоставлении тех или иных услуг, связанных с продлением статусов. По мнению Еврокомиссии, принятие соглашения должно стать основой внутреннего и внешнего пограничного контроля на период пандемии.

Одним из ключевых инструментов соглашения по управлению миграцией внутри ЕС на период ограничений стало картирование зон риска распространения коронавирусной инфекции. В основу оценки рисков закладывались количество тестов в каждой стране на 100 тыс. населения за неделю до даты оценки, процент положительных тестов за тот же период, а также количество новых случаев на 100 тыс. человек населения за последние две недели на региональном уровне. Различные цвета соответствовали различной степени риска. Подобные динамические карты для государственных органов контроля распространения коронавирусной инфекции должны были стать обоснованием для принятия тех или иных мер в области международной миграции. Было выделено четыре зоны. Зеленая – безопасная для путешествий – в ее состав входили страны, в которых число выявленных случаев коронавируса составляет менее 25 на 100 тыс. населения в течение двух недель, а процент положительных тестов составляет менее 4%. Оранжевая – включает страны, где общее число новых случаев составляет менее 50 на 100 тыс. населения за двухнедельный период, но процент положительных результатов тестов превышает 4%, а также страны, где общее число новых зарегистрированных случаев COVID-19 составляет от 25 до 150 на 100 тыс. населения, при этом процент положительных результатов тестов не превышает 4%. В красную зону попадают все страны, которые не удовлетворяют критериям, описанным выше. Серым цветом обозначаются страны, по которым информации для критериев оценки недостаточно. Путешественники из зеленых зон могут перемещаться без каких-либо ограничений, в то время как из оранжевых и красных зон – будут обязаны пройти карантин/самоизоляцию или сдать тест на COVID-19 по прибытии. О применении тех или иных ограничительных мер страны-члены ЕС должны предупреждать друг друга за 48 часов.

Важным шагом стран ЕС по восстановлению мобильности населения внутри Евросою-

за стало введение цифровых сертификатов (EU Digital Certificate) (European Commission, 2021). Исчерпывающую информацию о правилах и возможностях получения и применения цифровых сертификатов публикует сайт Еврокомиссии.

Внедрение «ковидных» сертификатов в странах ЕС началось с 1 июля 2021 г. Граждане стран ЕС, члены их семей и постоянные резиденты, легально находящиеся в странах ЕС и имеющие право на передвижение внутри Евросоюза, могли получать такие сертификаты. Для удобства на сайте Еврокомиссии также была разработана интерактивная карта, позволяющая жителям разных стран ЕС узнавать актуальную информацию о правилах получения сертификатов. Согласно разработанному регламенту, сертификаты должны выдаваться на национальном и английском языках. Владелец сертификата имеет право на беспрепятственное перемещение внутри ЕС и не должен подвергаться никаким дополнительным ограничениям, если это не продиктовано необходимостью усиления мер по защите здоровья граждан в отдельных странах. Сертификат может быть распечатан, а также загружен на мобильный телефон в специально разработанное приложение. Государства-члены согласовали общий дизайн сертификата, который можно использовать для электронной и бумажной версий для облегчения признания.

По состоянию на февраль 2022 г. еще 48 государств, не входящих в ЕС, присоединились к системе цифровых сертификатов ЕС о COVID-19 на основании решений ЕС об эквивалентности. Сертификаты COVID-19, выданные в этих странах и территориях, должны приниматься в ЕС на тех же условиях, что и цифровые сертификаты ЕС. Аналогично, эти 48 стран и территорий принимают цифровой сертификат ЕС. В качестве примера отметим, что в числе таких стран Великобритания, Норвегия, ряд стран постсоветского пространства (Молдова, Грузия, Украина, Армения), страны Южной Европы, не входящие в ЕС (Албания, Черногория), некоторые страны Юго-Восточной Азии (Вьетнам, Таиланд, Филиппины, Малайзия, Сингапур), ряд других.

Еврокомиссия создала специальный шлюз, через который можно осуществлять проверку подлинности сертификатов, при этом персональные данные лиц – владельцев сертификатов через этот шлюз не проходят, что позволяет обеспечивать защиту данных. Еврокомиссия также оказывала поддержку национальным правительствам по разработке программного обеспечения и хранения данных.

Конечно, при получении и эксплуатации цифровых сертификатов возникали сбои. В основном они были связаны с задержками выпуска цифровых сертификатов, невозможностью «прочитать» QR-код, сложностями в загрузке сертификатов в мобильные приложения. Тем не менее, внедрение «ковидных» сертификатов можно считать одним из примеров евросолидарности в отношении восстановления международной миграции населения.

Помимо «ковидных» сертификатов для приезжающих в страны ЕС иностранных граждан были разработаны специальные формы, в которых иностранный гражданин должен был указать свои основные данные, пункт въезда в страну, цель, место жительства, наличие прививки от коронавируса. Таким образом внедрившие такой инструмент государства ЕС получали дополнительную возможность контроля над распространением опасной инфекции. Например, такие формы можно найти на сайте Федерального министерства здравоохранения Германии (на пятнадцати языках, в том числе русском) (Bundesministerium für Gesundheit, 2021), Министерства социальных дел, здравоохранения, ухода и защиты потребителей Австрии (на немецком и английском языках) (Bundesministerium für Soziales,…, 2021).

В отношении признания вакцин позиция стран Евросоюза была далеко не однозначной. Так, официальным Брюсселем российская вакцина «Спутник-V» не была признана. На уровне ЕС признание получили Janssen, AstraZeneca, Moderna и BioNTech/Pfizer. Таким образом, фактически гражданин России, прошедший полный курс вакцинации Спутником-V, в странах ЕС признавался невакцинированным. Это, в свою очередь, не позволяло ему, например, поселиться в отелях, которые в качестве одного из условий на период пандемии установили требование о наличии цифрового сертификата ЕС или приравненных к нему документов. Российскую вакцину «Спутник-V» признала Венгрия. Для большинства российских туристов, имевших действующие шенгенские визы, с середины 2021 г. Венгрия стала своеобразным «окном в Европу». Имея выгодное географическое положение, связывающее Венгрию наземными видами транспорта с другими странами Евросоюза, Венгрия нарастила туристический поток из России до 70 тыс. поездок к концу 2021

г. (Ассоциация туроператоров России, 2022). Это, безусловно, значительно ниже уровня 2019 г., но, тем не менее, позволило Венгрии войти в десятку стран, наиболее востребованных российскими туристами. Для Греции, в которой доходы от туризма играют весомую роль в экономическом развитии, открытие границ с третьими странами, в том числе с Россией, также имело важное значение. Фактически Греции приходилось в своей внутренней и внешней политике балансировать между экономическими интересами и вопросами обеспечения эпидемиологической безопасности. Позиция стран, открывших свои границы для туристов из России, не раз вызывала осуждение со стороны Брюсселя.

С марта 2022 г. страны ЕС во многом облегчили правила въезда иностранных граждан из третьих стран и сняли большинство «ковидных» ограничений. Более того, Еврокомиссия заявила, что срок действия бустерных доз вакцин не будет ограничиваться девятью месяцами, поскольку есть основания полагать, что защита от ревакцинации может длиться дольше, чем от первичной вакцинации (European Commission, 2021).

Выводы

В период пандемии Евросоюз вновь, после миграционного кризиса 2015 – 2016 гг., прошел тестирование на прочность его институтов. Первые месяцы после начала пандемии показали, что страны-члены ЕС в большей степени были склонны проводить свою национальную политику как в отношении сдерживания распространения коронавирусной инфекции, так и в некоторых вопросах реализации миграционной политики. Несогласованность действий стран-членов ЕС в период первой волны пандемии привела к росту евроскептицизма. Вновь встали вопросы, связанные с приемом и размещением беженцев в странах-реципиентах ЕС, распределением финансовой помощи и обязательств. На глобальном уровне пандемия COVID-19 усугубила и экономическое неравенство между странами-членами. Долгосрочные последствия этого неравенства страны ЕС будут преодолевать еще не один год. В этом смысле мы, скорее, можем наблюдать дистанцирование, нежели сближение.

С другой стороны, на общеевропейском уровне был принят ряд важных документов, которые позволили постепенно восстановить миграцию сначала внутри ЕС, а затем и с третьими странами. Эти документы дали возможность странам-членам реализовать единую стратегию в отношении продления разрешительных документов для мигрантов; в отношении международных трудовых мигрантов; отдельных категорий мигрантов, обладающих востребованными в период пандемии навыками (например, медицинских работников); образовательных мигрантов, продолжающих обучение в европейских вузах, или поступающих в вузы в 2020 – 2021 гг.

Пандемия COVID-19 стала своеобразным триггером, ускорившим разработку и внедрение многих цифровых сервисов для населения и мигрантов. Так, для обеспечения беспрепятственного перемещения граждан и иностранного населения в ЕС была разработана система цифровых «ковидных» сертификатов, соответствующее программное обеспечение для проверки подлинности и система обмена информации между странами-членами ЕС. Также мигранты получили возможность удаленной подачи документов для продления статусов. Это, безусловно, можно считать позитивными сдвигами в достижении евросолидарности.

По прошествии двух лет пандемии мы можем констатировать, что в целом Евросоюз как институциональное объединение справился с вызовами пандемии: удалось восстановить внутреннюю мобильность внутри ЕС, получили распространение новые практики работы с мигрантами различных категорий. Однако пандемия показала, что для стран-членов в критических ситуациях на первое место выходят национальные интересы, нежели интересы интеграционного объединения. Для Брюсселя последствия пандемии и проблемы в сфере регулирования международной миграции с большой вероятностью вызовут серьезные политические изменения, которые мы уже можем наблюдать.

Благодарности и финансирование:

Исследование выполнено при поддержке Совета по грантам Президента РФ № НШ-53.2022.2

Литература

Рязанцев С.В., Письменная Е.Е., Храмова М.Н. Трудовая миграция в условиях пандемии COVID-19 / В книге: Пандемия COVID-19: Вызовы, последствия, противодействие: [монография] / А.В. Торкунов, С.В. Рязанцев, В.К. Левашов и др.; Под ред. А.В. Торкунова, С.В. Рязанцева, В.К. Левашова; вступит. слово А.В. Торкунова. – М.: Изд-во «Аспект-Пресс», 2021. – С. 123 – 141.

Migration Policy Institute (MPI) Data Hub, 2020. Electronic resource. URL: https://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/charts/total-immigrant-and-emigrant-populations-country

Eurostat data browser, 2021. Deaths (total) by month. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/DEMO_MMONTH/default/table

Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. COVID-19: temporary restriction on non-essential travel to the EU. Brussels, 16.03.2020. COM (2020) 115. Electronic resource. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:115:FIN

Labour mobility and skills in response, recovery and post COVID-19 pandemic. COVID-19 response policy brief. 27.01.2021. IOM. Electronic resource. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/documents/policy_brief_labour_mobility_and_skills_in_covid_time_final_final_0.pdf

Managing international migration under COVID-19. OECD 2020. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/sites/default/files/2020-08/document.pdf

Hogarth T. COVID-19 and demand for labour and skills in Europe. Early evidence and implications for migration policy. Issue brief of MRI Europe. February 2021. Electronic resource. URL: https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/mpie-hogarth_covid19-labour-final.pdf

EU and OECD Member States responses to managing residence permits and migrant unemployment during the COVID-19 pandemic – EMN-OECD Inform. Brussels: European Migration Network. July, 2020a. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/inform-1-eu-and-oecd-member-states-responses-managing-residence-permits-and_fr

Impact of COVID-19 on international students in EU and OECD Member States – EMN-OECD Inform. Brussels: European Migration Network. September, 2020b. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/inform-2-impact-covid-19-international-students-eu-and-oecd-member-states_en

Asylum applicants by type of applicant, citizenship, age and sex – annual aggregated data (rounded). Eurostat Database, 2022. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_asyappctza/default/table?lang=en

Coronavirus: Commission presents guidance on implementing EU rules on asylum and return procedures and on resettlement. European Commission, April, 2020. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_666

World Migration Report 2022. McAuliffe, M. and A. Triandafyllidou (eds.), 2021. International Organization for Migration (IOM), Geneva. Electronic resource. URL: https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022

Ковид-мигранты наступают. Как вирус обострил в Европе проблемы с беженцами? // Аргументы и факты. 09.09.2020. Электронный ресурс. URL: https://aif.ru/politics/world/kovid-migranty_nastupayut_kak_virus_obostril_v_evrope_problemy_s_bezhencami

New Pact on Migration and Asylum. 29 September 2020. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_en

Зверева Т., Карпович О. Общая миграционная политика ЕС: новый старт? // Международная жизнь. – 2021. № 7. Электронный ресурс. URL: https://interaffairs.ru/jauthor/material/2538

Матюхова Е.И. Миграционный вызов ЕС в условиях пандемии COVID-19: проявление солидарности или угроза сплоченности? // Анализ и прогноз. Журнал ИМЭМО РАН. – 2020, № 4. – С. 94-107. DOI: 10.20542/afij-2020-4-94-107

EU Digital Covid Certificate. European Commission, 2021. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/safe-covid-19-vaccines-europeans/eu-digital-covid-certificate_en

Digitale Einreiseanmeldung. Bundesministerium für Gesundheit, 2021. Electronic resource. URL: https://www.einreiseanmeldung.de/#/

Pre-Travel-Clearance. Bundesministerium für Soziales, Gesundheit, Pflege und Konsumentenschutz, 2021. Electronic resource. URL: https://entry.ptc.gv.at/

В АТОР подвели туристические итоги 2021 г. Ассоциация туроператоров России, 2022. Электронный ресурс. URL: https://www.atorus.ru/news/press-centre/new/58171.html

References

Ryazantsev S.V., Pis'mennaya E.E., Khramova M.N. Trudovaya migraciya v usloviyah pandemii COVID-19 / V knige: Pandemiya COVID-19: Vyzovy, posledstviya, protivodejstvie: [monografiya] / A.V. Torkunov, S.V. Ryazantsev, V.K. Levashov i dr.; Pod red. A.V. Torkunova, S.V. Ryazantseva, V.K. Levashova; vstupit. slovo A.V. Torkunova. – M.: Izd-vo «Aspekt-Press», 2021. S. 123 – 141. [in Russian]

Migration Policy Institute (MPI) Data Hub, 2020. Electronic resource. URL: https://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/charts/total-immigrant-and-emigrant-populations-country [in English]

Eurostat data browser, 2021. Deaths (total) by month. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/DEMO_MMONTH/default/table [in English]

Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. COVID-19: temporary restriction on non-essential travel to the EU. Brussels, 16.03.2020. COM (2020) 115. Electronic resource. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:115:FIN [in English]

Labour mobility and skills in response, recovery and post COVID-19 pandemic. COVID-19 response policy brief. 27.01.2021. IOM. Electronic resource. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/documents/policy_brief_labour_mobility_and_skills_in_covid_time_final_final_0.pdf [in English]

Managing international migration under COVID-19. OECD 2020. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/sites/default/files/2020-08/document.pdf [in English]

Hogarth T. COVID-19 and demand for labour and skills in Europe. Early evidence and implications for migration policy. Issue brief of MRI Europe. February 2021. Electronic resource. URL: https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/mpie-hogarth_covid19-labour-final.pdf [in English]

EU and OECD Member States responses to managing residence permits and migrant unemployment during the COVID-19 pandemic – EMN-OECD Inform. Brussels: European Migration Network. July, 2020a. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/inform-1-eu-and-oecd-member-states-responses-managing-residence-permits-and_fr [in English]

Impact of COVID-19 on international students in EU and OECD Member States – EMN-OECD Inform. Brussels: European Migration Network. September, 2020b. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/inform-2-impact-covid-19-international-students-eu-and-oecd-member-states_en [in English]

Asylum applicants by type of applicant, citizenship, age and sex – annual aggregated data (rounded). Eurostat Database, 2022. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_asyappctza/default/table?lang=en [in English]

Coronavirus: Commission presents guidance on implementing EU rules on asylum and return procedures and on resettlement. European Commission, April, 2020. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_666 [in English]

World Migration Report 2022. McAuliffe, M. and A. Triandafyllidou (eds.), 2021. International Organization for Migration (IOM), Geneva. Electronic resource. URL: https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022 [in English]

Kovid-migranty nastupayut. Kak virus obostril v Evrope problemy s bezhencami? Argumenty i fakty. 09.09.2020. Elektronnyj resurs. URL: https://aif.ru/politics/world/kovid-migranty_nastupayut_kak_virus_obostril_v_evrope_problemy_s_bezhencami [in Russian]

New Pact on Migration and Asylum. 29 September 2020. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_en [in English]

Matiukhova E.I. Migratcionnyi vyzov ES v usliviyah pandemii COVID-19: proyavlenie solidarnosti ili ugroza splochennosti? // Analiz i prognoz. Zhurnal IMEMO RAN, 2020, No. 4. pp. 94 -–107. DOI: 10.20542/afij-2020-4-94-107

Zvereva T., Karpovich O. Obshchaya migracionnaya politika ES: novyj start? // Mezhdunarodnaya zhizn'. 2021. No. 7. Elektronnyj resurs. URL: https://interaffairs.ru/jauthor/material/2538 [in Russian]

EU Digital Covid Certificate. European Commission, 2021. Electronic resource. URL: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/safe-covid-19-vaccines-europeans/eu-digital-covid-certificate_en [in English]

Digitale Einreiseanmeldung. Bundesministerium für Gesundheit, 2021. Electronic resource. URL: https://www.einreiseanmeldung.de/#/ [in German]

Pre-Travel-Clearance. Bundesministerium für Soziales, Gesundheit, Pflege und Konsumentenschutz, 2021. Electronic resource. URL: https://entry.ptc.gv.at/ [in German]

V ATOR podveli turisticheskie itogi 2021 g. Associaciya turoperatorov Rossii, 2022. Elektronnyj resurs. URL: https://www.atorus.ru/news/press-centre/new/58171.html [in Russian]

IRSTI 05.11.27 https://doi.org/10.26577/IRIJ.2022.v99.i3.02

L.F. Delovarova*, B. Almanova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
*e-mail: delovarova@mail.ru

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND MIGRATION NEXUS: SOME THEORETICAL ASPECTS WITH IMPLICATION TO LABOR AND EDUCATIONAL MIGRATION

Migration processes have already become an integral part of the development strategy of countries in the process of transforming modern international relations. Labor migration is a key migration trend that has a strong impact on development. Educational migration is another area that experts pay attention to. Both migration trends should be analyzed through many factors, among which "sustainable development" as a theoretical approach is of great importance. This article is aimed at an attempt to conduct such a study to study the use of the combined human and labor potential of states, create an appropriate regulatory framework, form a common labor market at the regional level, take coordinated measures aimed at regulating common problems of national labor markets with priority attention to protection all rights and freedoms of migrant workers.

In this context, it is necessary to turn to sustainable development as a new approach of the UN and experts within the framework of a common development concept. It is also important to study the relationship between migration and development through the lens of the 17 Sustainable Development Goals (SDGs). Although the 17 SDGs do not directly address migration issues, their interrelation is important for understanding many processes of sustainable development. It is also important to understand the role of labor and educational migrants themselves as the main participants in the migration process, their contribution both to the host state through the results of labor and cultural aspects, and to the countries of origin through remittances, acquired skills and new knowledge. The pandemic has exacerbated the situation of migrants around the world, but at the same time has shown that even in such conditions, migrants contribute to the development of their countries. Thus, labor and educational migration in the post-pandemic period can become an enhanced driver of sustainable development.

Key words: sustainable development, 17 SDGs, migration and development, educational migration and SDGs.

Л.Ф. Деловарова*, Б. Альманова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: delovarova@mail.ru

Тұрақты даму мен көші-қон арасындағы өзара байланыс: еңбек және білім көші-қонына байланысты кейбір теориялық аспектілер

Көші-қон процестері қазіргі заманғы халықаралық қатынастарды трансформациялау процесінде елдердің даму стратегиясының ажырамас бөлігіне айналды. Еңбек көші-қоны дамуға қатты әсер ететін негізгі көші-қон үрдісі болып табылады. Сарапшы мамандардың назар аударатын тағы бір бағыты – білім көші-қоны. Аталған көші-қон үрдістерінің екеуін де көптеген факторлар арқылы талдауға болады, ал олардың арасында теориялық көзқарас ретінде «тұрақты даму» үлкен маңызға ие. Бұл мақала мемлекеттердің адами және еңбек әлеуетін пайдалануды зерттеуге, тиісті нормативтік-құқықтық базаны құруға, өңірлік деңгейде ортақ еңбек нарығын қалыптастыруға және көшіп-қонушы еңбек-мигранттардың барлық құқықтары мен бостандықтарын қорғауға басым назар аудара отырып ұлттық еңбек нарықтарының ортақ мәселелерін реттеуге бағытталған шараларды қабылдау жолдарын зерттеуге арналған.

Осы тұрғыда «тұрақты дамуға» БҰҰ-ның жаңа тәсілі және сарапшы мамандардың ортақ даму тұжырымдамасы аясындағы жаңа көзқарасы ретінде қарастыру қажет. Сондай-ақ, көші-қон мен даму арасындағы өзара байланысты тұрақты дамудың 17 мақсаты (ТДМ) арқылы зерттеу маңызды. Аталған тұрақты дамудың 17 мақсаты көші-қон мәселелерін тікелей айқындамаса да, олардың өзара байланысы тұрақты дамудың көптеген процестерін түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, еңбек және білім мигранттарының көші-қон процесінің негізгі қатысушылары ретіндегі рөлін, олардың еңбек нәтижелері мен мәдени аспектілері арқылы қабылдаушы мемлекетке қосқан үлесін, сондай-ақ ақша аударымдары, алған дағдылары мен жаңа білімі арқылы өз елдеріне қосқан үлесін атап өтуіміз керек. Пандемия дүние жүзіндегі барлық мигранттардың

© 2022 Al-Farabi Kazakh National University

жағдайын ушықтырды, дегенмен, мигранттар мұндай жағдайда да өз елдерінің дамуына ықпал ететінін көрсетті. Ендеше, пандемиядан кейінгі кезеңдегі еңбек және білім көші-қоны тұрақты дамудың күшейтілген драйверіне айналуы мүмкін.

Түйін сөздер: тұрақты даму, 17 ТДМ, көші-қон және даму, білім көші-қоны және тұрақты даму мақсаттары.

Л.Ф. Деловарова *, Б. Альманова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: delovarova@mail.ru

Взаимосвязь устойчивого развития и миграции: некоторые теоретические аспекты трудовой и образовательной миграции

Миграционные процессы уже стали неотъемлемой частью стратегии развития стран в процессе трансформации современных международных отношений. Трудовая миграция является ключевой миграционной тенденцией, оказывающей сильное влияние на развитие. Образовательная миграция – еще одно направление, на которое обращают внимание эксперты. Обе миграционные тенденции следует анализировать через множество факторов, среди которых важное значение имеет «устойчивое развитие» как теоретический подход. Данная статья нацелена на попытку проведения такого исследования для изучения использования совокупного человеческого и трудового потенциала государств, создания соответствующей нормативно-правовой базы, формирования общего рынка труда на региональном уровне, принятия согласованных мер, направленных на регулирование общих проблем национальных рынков труда с приоритетным вниманием к защите всех прав и свобод трудящихся-мигрантов.

В этом контексте необходимо обратиться к устойчивому развитию как новому подходу ООН и экспертов в рамках общей концепции развития. Также важно изучать взаимосвязь между миграцией и развитием через призму 17 Целей устойчивого развития (ЦУР). Хотя 17 ЦУР не отражают проблемы миграции напрямую, их взаимосвязь важна для понимания многих процессов устойчивого развития. Также важно понимать роль самих трудовых и образовательных мигрантов как основных участников миграционного процесса, их вклад как в принимающее государство через результаты труда и культурные аспекты, так и в страны происхождения через денежные переводы, приобретенные навыки и новые знания. Пандемия усугубила положение мигрантов во всем мире, но в то же время показала, что даже в таких условиях мигранты способствуют развитию своих стран. Таким образом, трудовая и образовательная миграция в постпандемический период может стать усиленным драйвером устойчивого развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, 17 ЦУР, миграция и развитие, образовательная миграция и ЦУР.

Introduction

Migration processes at the present stage are becoming increasingly important in the discussion about the role of stability and global development in the future. The realities of globalization define international migration as an important development resource. One of the controversial and topical aspects in the expert community in the field of migration studies is the relationship between migration and development. It has several dimensions. The process of any international migration, and in this case labor and educational migration, implies the presence of at least three parties – migrants and 2 countries, a country of origin and a country of destination. Accordingly, the issues of migration and migrants in the context of development should be considered in two dimensions, and migrants should be put at the forefront as key actors and promoters of development on both sides.

The most important issue for the sending country is the question of the positive or negative impact of migration on development. Migration, and in the case of countries of origin, this is emigration, can slow down development through the outflow of qualified personnel, the loss of a young dynamic working population, and due to this, there is a decrease in the possibility of positive social changes. This aspect is important not only in the context of the outflow of highly skilled labor ("brains"), but also educational and middle-level migration, as well as low-skilled migration ("labor hands"). Migration is often associated with the movement of the most valuable economic resource of human capital from a less developed country to a more developed one. Labor donor and recipient countries often have mostly short-term goals. This is due to the needs and situation in labor markets, migrants need work, and recipient countries need to fill a niche of low-skilled labor that is difficult to fill with local labor potential.

Modern trends in educational migration illustrate the constant growth in the number of international migrants and, according to the IOM report for 2022, it is 281 million. Most of the international migrants are labor migrants, about 170 million, and the volume of remittances is more than 700 billion, with some decrease as a result of the pandemic (IOM, 2021).

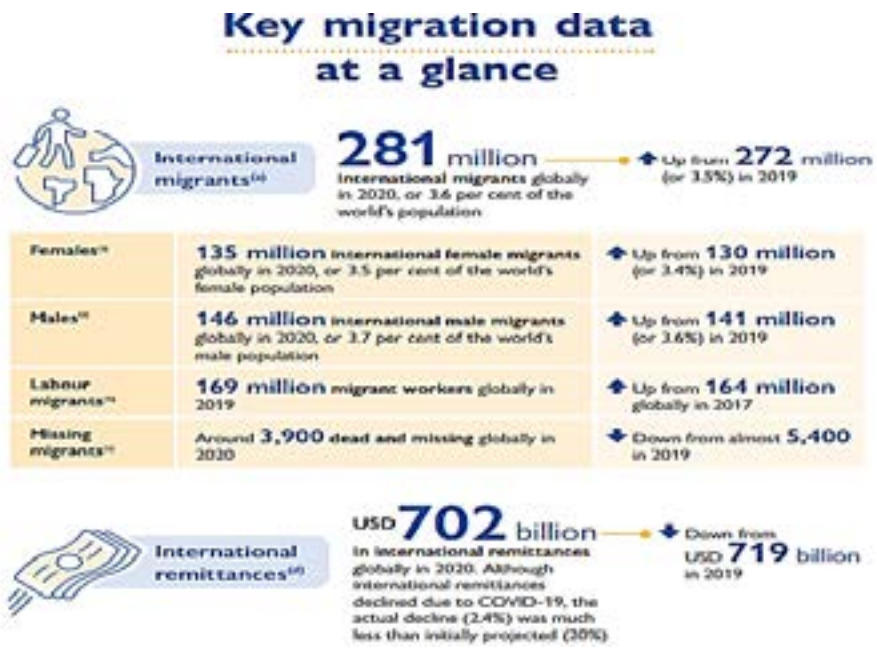

Picture 1 – Key migration data at a glance
Source: McAuliffe, M. and A. Triandafyllidou (eds.), 2021. World Migration Report 2022. International Organization for Migration (IOM), Geneva.

Educational migrants (in this study we mean international students) are an important element of development, because in addition to getting an education, a new vision and skills, under certain conditions they try to work even in the process of learning and make up a certain percentage of labor migration. This suggests that educational migration is closely related not only to labor migration of highly qualified personnel. Education in the modern world plays a special role. The modern information society is based on the knowledge economy, innovations, high technology production and makes special demands on the quality of labor resources, on the education system, which has a different level of development depending on the country and region. On the other hand, the gap in the levels of development of countries is growing, extreme poverty persists, and the task of economic growth is being updated as knowledge plays a dominant role in product creation. For this reason, education is a condition for growth, competitiveness, one of the powerful driving forces of national economies and sustainable development, increases incomes and counteracts rising inequalities. The national boundaries of the economic space are being erased, the global labor market is becoming more demanding on personnel, and the educational space is becoming internationalized. In the modern world, education is being exported and this is increasingly increasing the number of educational migrants in all regions of the world.

According to a UNESCO report, half of all foreign students move to five English-speaking countries: Australia, Canada, New Zealand, the UK and the USA (UNESCO, 2018). According to the same data, more than 15% of students in Australia, New Zealand and the United Kingdom are international, and among international doctoral students this proportion is more than 30%. Shares of international students in France and Germany have risen to 8% and 6% respectively, in part because they are increasingly offering postgraduate programs in English. other countries have recently entered the market, including China with 10% coverage in 2017 and the Russian Federation with 6%. Three of the top five sending countries in 2016

are in Asia, with China, India and the Republic of Korea accounting for 25% of all outbound mobility. Half of all international students move to the five English-speaking countries, while the three Asian countries above account for 25% of all outbound mobility (UNESCO, 2018). It shows the dynamics of countries development in different regions and role for quality education in the modern world.

Educational migrants are an important element of development, because in addition to getting an education, a new vision and skills, under certain conditions they try to work even in the process of learning and make up a certain percentage of labor migration. This suggests that educational migration is closely related not only to labor migration of highly qualified personnel.

The methodological basis of this article is an attempt to analyze the nexus of sustainable development with migration, namely labor and education through the prism of certain Sustainable Development Goals, their indicators, which in essence is the application of factor analysis.

The main argument that the authors agree with when analyzing migration and sustainable development is a departure from the negative perception of the links between migration and development, sustainable development, as well as the perception of the international migration process from the standpoint when all participants in this process benefit while respecting their rights (migrants) and interests of (receiving and sending) states). The adoption of 17 sustainable development goals as a new global agenda at the UN anniversary summit in 2015 (IOM, 2018.a) became a new period for the world community, and the concept of sustainable development itself is already a theoretical basis with a focus on certain dimensions of social, political, economic and environmental dimension.

The process of migration is often determined by the choice of people, sometimes forced, but giving hope for development and better living conditions. However, the consequences of this process are much wider – they move from the personal level to the national and international levels. In such circumstances, the positive effects of migration in the context of development become even more important.

Discussion

Research and analysis of the links between international migration and development, as well as sustainable development, often occurs through discussion of controversies about the role of migration itself. This role is still seen as negative – the outflow of the population, which leads to the degradation and backwardness of the national state, the loss of important human resources. Along with this, migration is increasingly seen as an important resource for development, in particular, short-term and frequent migration, including circular, is seen as a tool for long-term sustainable development, with an assessment of prospects and expected positive effects. This is very well shown by Castles, Delgad (Castles, S., Delgad W., 2006) and Haas (Haas H., 2008).

It is clear that migration is always associated with the movement of the most valuable economic resource – human capital. At the present stage, when migration is often reverse, it no longer matters whether it occurs from a less developed country to a more developed one or vice versa. Both importing and exporting countries of labor often have mostly short-term goals that contain many open questions that need to be answered. Most of the questions still remain in changing the observance of the human rights of migrants. Certain parts of the relationship between migration and sustainable development have already been covered (Delovarova L.F., 2014) and (Delovarova L., Sarybaev M., 2018) with an emphasis on the human rights of labor migrants and development. These studies were based on an analysis of the evolution of UN approaches. The UN's emphasis on migration and a human oriented approach through global relevance resulted in the UN General Assembly meeting on migration, which was held in 2006 at the UN (UN, 2006). The main agenda is discussion of ways to maximize the benefits of the migration relationship for development and reduce the negative effects.

The next major and important event on migration and development within the UN took place in 2013 and was designated as the "Second UN High-Level Dialogue on International Migration and Development" (UN, 2013). Key issues and activities discussed during the 2013 Dialogue dealt specifically with migration and development issues. The agenda of this event included the human rights of migrants, strengthening cooperation and the main parameters of international and regional mobility of labor migrants. It was also important to find and understand some of the theoretical roots of the relationship and indicate practical results. Based on the outcomes of these high-level meetings, the result of a change in the perception of the process of international migration from a pessimistic to an optimistic one based on positive effects was visible.

Modern perception recognizes the priority of discussing the human rights of migrants, recognizing the role of migrants in line with the importance of remittances and the dissemination of innovations. One more important aspect is the transformation of social and cultural processes in the regions of the world. All these are indicators that influence the strengthening of the relationship between migration and sustainable development.

Mainstreaming migration into the SDGs also paves the way for closer collaboration between migration and development, and for greater policy coherence. Goal 17 and exactly target 17.14, appeals "to pursue policy coherence and create an enabling environment for sustainable development at all levels and by all stakeholders" (IOM, 2018b). By strengthening the link between migration and agenda development, migration policy can improve development outcomes, and policy development can improve migration outcomes.

To overview migration and development this paper focuses just on some goals and targets – Goal 8, 10,17. But Goals 4, 5 and 16 are also important for this study, other Goals are of indirect importance. Since the recognition of the global agenda and its nationalization by the most UN member countries, numerous indicators have been developed. (picture 1.).

This study does not pretend to be deep and comprehensive, but is an attempt to review goals 8, 10.17 and 4. But goals 5 and 16 are mandatory and important in the context of reaffirming the link between migration and development.

This is explained by the fact that Goal 5 covers feminization of migration it is a global migration trend. Feminization of migration is the topic of important migration and all related studies. In this case, Goal 5 women's trafficking (and wider) and Goal 16, trafficking in general. Goal 16 is also about the building of effective institutions and this related to the migration and sustainable development nexus. The above SDGs are expected to be covered in future studies.

Goals 3,1,13,11 are important but key messages are included in the SDGs of the first raw at the Picture 1.

Picture 2 – Migration in SDGs
Source: The picture is combined from different IOM reports (IOM, 2016, IOM,2018a, IOM, 2018b).

For understanding some linkages within the nexus we are to focus on mostly two aspects the *role of migrants' rights, role of remittances and different skills of migrants, and some other aspects which lead to sustainable development*, for example developing infrastructure, communication means, banking, enlarging cultural dialog and people to people bridges. Before mentioning some practical aspects, it is necessary to overview migration and development aspects trough the all 17 SDGs which were adopted in 2015. Despite the fact, that no single goal reflects the issue of migration, the role of migration is clear in the context of the Sustainable Development Goals (SDGs), which were adopted at the UN Summit in September 2015 as part of the monitoring of global and national progress towards sustainable development until 2030.

In 2015, IOM developed a Migration Governance Framework (MiGOF) to help define what "well-managed migration policy" might look like at the national level (IOM, 2016). The Framework was supported by IOM. The Migration Governance Indicators (MGI) were developed to assess national frameworks and help to operationalize the MiGOF. Later there were developed some detailed manuals on migration indicators (IOM, 2018b) and indicators monitoring system on SDGs related to migration.

MiGOF and MGI include six aspects of migration management such as migrants' rights, whole of government, partnerships, migrants' well-being, mobile dimensions of crises, and safe, orderly, and dignified migration. The development of such global initiatives by the IOM and other UN structures and regional organizations promotes the problems of migration and development directly or indirectly, and this is a very important topic for a separate study, but we should return to the aspects already identified by us within the framework of this study.

The following selected indicators are illustrating the correlation of SDGs and migration.

SDG target 8.8 calls for "ensure the protection of labor rights and the creation of safe and secure working conditions for all workers, including migrant workers, especially women migrants, and those in precarious employment" (IOM, 2018b);

SDG target 10.7 "facilitate orderly, safe, and responsible migration and mobility of people, including through implementation of planned and well-managed migration policies" (IOM, 2018b);

SDG target 17.18 calls for "increased capacity-building support for developing countries ... to significantly increase the availability of high-quality, timely and reliable data, disaggregated by income, gender, age, race, ethnicity, migratory status, health status, geographic location and other parameters relevant in national conditions" (IOM, 2018b);

SDG target 10.c calls for "reducing to less than 3% the transaction costs associated with migrant remittances and eliminating remittance channels with costs above 5%"(IOM, 2018b).

It also makes an understanding of migration importance for sustainable development.

Some indicators were already calculated until 2020, but the pandemic has changed a lot, including the situation with the rights of migrants and remittances.

Rights of labor migrants

At the present stage of development and transformation of the international migration process, observance of the fundamental rights of migrants is one of the most basic indicators of the achievement of sustainable socio-economic development. But the rights of migrants are generally limited, and this is due to the adoption of more stringent measures at the national levels in response to the increase in the number of undocumented migrants. An important condition is the accessibility of migrants of all ages to basic social and medical services, including reproductive health. There is concern about the continued violation of migrants' rights, especially due to discriminatory and restrictive practices and the growing tendency to take everything to the national level. Development of national legislation is the sovereign right of states, including the exit of citizens and the entry of foreigners, the conditions of their stay, it becomes clear that issues are very difficult to resolve. These aspects were already mentioned by experts (Haas, 2008) and tried to be developed by us in the earlier studies (Delovarova L., 2014). International human rights treaties are designed to conform to international rules to contribute the process of cooperation in the field migration and wider. It applies to the core UN conventions, including ILO conventions and other international instruments as the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families (UN, 1980). The Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration of 10-11 December 2018 is aimed to promote global cooperation on migration (UN, 2019). This agreement is a major achievement in the field of migration cooperation.

The pandemic, on the one hand, strengthened national restrictions and complicated the situation of migrants, on the other hand, the unspoken concept of "migration amnesty" appeared in world practice, which was expressed in the suspension of punishments for violating the migration regime during the lockdown period and allowed migrants to receive relief and made it easier for them to stay in the countries of destination.

Remittances

The consideration of direct and tangible interactions and sustainable linkages is clearly seen in the role of remittances. Remittances are a serious indicator of development. Remittances have a huge impact on households and communities, but they are often underestimated in public development policy and decision-making at the state level (Haas, 2008). Remittances promote access to health care, information access and productive investment in countries of origin including access to education to migrant's children and business startups for

both migrants and their family members. One of the important points in sustainable development is the receipt of remittances of labor resources in the GDP statistics of the countries of the world. In 2020, the number of international remittances worldwide reached US$702 billion and this its amount only increasing every year. Although data were available on the incidence of illness due to COVID-19, the actual decline (2.4%) was significantly smaller than the estimated prediction (20%) (IOM, 2021). At the same time, this number of remittances suggests that, despite all the difficulties associated with COVID 19, migrants still contributed to the development of their countries (IOM, 2021). Remittances are an element that underscores the link between migration and development, both at the personal, national, and international level.

Educational migration

International students are also contributing to sustainable development. According to the Goal 4, target b the nexus is explained by the enlarging opportunities for educational migrants.

"Target 4b: By 2020, substantially expand globally the number of scholarships available to developing countries in particular least developed countries, small island developing States and African countries, for enrolment in higher education, including vocational training and information and communications technology, technical, engineering and scientific programmers, in developed countries and other developing countries." (IOM, 2018).

In this study we focus on international students as on migration actors whose activity is of great importance in terms of contribution to development and previous goals' indicators are also work. Analyzing the links between migration and sustainable development, which also include the need to seriously strengthen the educational component along with access to health services and ensuring the rights of migrants, it becomes clear that more educated migrants have better jobs and higher earnings. At the same time, they can face all the problems that labor migrants have. It is very important to take into account the skills and certain contacts, human capital and innovation, which in the era of globalization and internationalization of many processes take various forms. Educational migrants, like labor migrants, contribute to the development of new means of communication, including all types of social networks, transport and cultural effects. In addition, educational migrants make a significant contribution to the development of science and approaches to education, narrowing the gap between developed and developing countries, both in socio-economic and intellectual terms.

Conclusion

Migration and sustainable development nexus is one of the most complex and increasingly emerging issues in migration research. With external signs, it is quite difficult to identify strict one-way relationships due to the specifics of the migration process, its diversity and heterogeneity.

The socio-economic foundations of sustainable development and the 17 Sustainable Development Goals show that there are no specific components indicating international migration, but indicators have already been developed to assess migration through the prism of goals. At the same time, the main links can be focused on the rights of migrants and the role of remittances and other transfers, including values and communications. Educational migration is an essential component of the general part of development. Education is a high value that has always been at the heart of the development of society and significantly influenced all aspects of human life.

It should be noted that when assessing the relationship between migration and development through the prism of the SDGs, key aspects emerge, including the human rights of migrants and education.

The migration process at the present stage is already part of the global development process in all regions of the world. In order to enhance the positive effects of international migration and its impact on development, to minimize the negative consequences, it is necessary to develop not only national legislation and cooperation, but also work together on strategies for socio-economic development.

References

McAuliffe, M. and A. Triandafyllidou (eds.), 2021. World Migration Report 2022. International Organization for Migration (IOM), Geneva.

Castles, S., Delgad W. (2006). Migration and Development: Perspectives from the South // http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/migration-and-development-perspectives-from-the-south

Haas, H. (2008). Migration and development.A theoretical perspective Working papers, International Migration Institute James Martin 21 Century School University of Oxsford, 2008, Paper 9. http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/imi-working-papers/wp17-hdh-intra-household-tensions

Delovarova L.F. (2014). Migration processes and sustainable development: brief analysis of key linkages and gaps // KazNU Bulletin. International relations and international law series. №3 (67). 2014, P. 32-36. // https://articlekz.com/en/article/17362

Delovarova L., Sarybayev M. (2018). Деловарова Л., Сарыбаев М. 327.7 Миграционные процессы в фокусе глобальных институтов: некоторые аспекты и поиски решений в рамках Организации Объединенных Наций. Scientific E-journal «edu.e-history.kz» № 1(13), 2018 // https://edu.e-history.kz/en/publications/view/795

UN (2006). International Migration and Development, key issues for the high-level dialogue, 2006, UN Population fund // http://www. un.org/esa/population/meetings/thirdcoord2004/P09_UNFPA.pdf

UN (2013). 2nd United Nations High Level Dialogue on International Migration and Development 2013 // http://www. migration4development.org/en/content/2nd-united-nations-high-level-dialogue-international-migration-and-development-2013-0

UNESCO (2018). Global Education Monitoring Report 2019: Migration, Displacement and Education – Building Bridges, not Walls. Paris.

IOM (2016). Migration Governance Indicators // https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/about-iom/migof_brochure_a4_en.pdf. About the Migration Governance Indicators // https://www.migrationdataportal.org/overviews/mgi#0

IOM (2018a). Global Migration Indicators 2018 // https://www.migrationdataportal.org/resource/global-migration-indicators-report-2018

IOM (2018b). What are Sustainable development goals // https://www.undp.org/sustainable-development-goals

IOM, (2021). World migration report 2022 // https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/WMR-2022-EN.pdf

UN, 1980. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990 // Официальный сайт ООН// https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_45_158.pdf

UN, 2019. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018, 73/195 Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration // https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N18/451/99/PDF/N1845199.pdf?OpenElement

References

McAuliffe, M. and A. Triandafyllidou (eds.), 2021. World Migration Report 2022. International Organization for Migration (IOM), Geneva.

Castles, S., Delgad W. (2006). Migration and Development: Perspectives from the South // http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/migration-and-development-perspectives-from-the-south

Haas, H. (2008). Migration and development.A theoretical perspective Working papers, International Migration Institute James Martin 21 Century School University of Oxsford, 2008, Paper 9. http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/imi-working-papers/wp17-hdh-intra-household-tensions

Delovarova L.F. (2014). Migration processes and sustainable development: brief analysis of key linkages and gaps // KazNU Bulletin. International relations and international law series. №3 (67). 2014, P. 32-36. // https://articlekz.com/en/article/17362

Delovarova L., Sarybayev M. (2018). Delovarova L., Sarybayev M. 327.7 Migratsionnyye protsessy v fokuse ser'yeznykh institutov: nekotoryye aspekty i poiskovyye resheniya v ramkakh Organizatsii prikhodyat k vyvodu. Scientific E-journal «edu.e-history.kz» № 1(13), 2018 // https://edu.e-history.kz/en/publications/view/795 (in Russian)

UN (2006).International Migration and Development, key issues for the high-level dialogue, 2006, UN Population fund // http://www. un.org/esa/population/meetings/thirdcoord2004/P09_UNFPA.pdf

UN (2013). 2nd United Nations High Level Dialogue on International Migration and Development 2013 // http://www. migration4development.org/en/content/2nd-united-nations-high-level-dialogue-international-migration-and-development-2013-0

UNESCO (2018).Global Education Monitoring Report 2019: Migration, Displacement and Education – Building Bridges, not Walls. Paris.

IOM (2016). Migration Governance Indicators // https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/about-iom/migof_brochure_a4_en.pdf. About the Migration Governance Indicators // https://www.migrationdataportal.org/overviews/mgi#0

IOM (2018a). Global Migration Indicators 2018 // https://www.migrationdataportal.org/resource/global-migration-indicators-report-2018

IOM (2018b). What are Sustainable development goals // https://www.undp.org/sustainable-development-goals

IOM, (2021). World migration report 2022 // https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/WMR-2022-EN.pdf

UN, 1980. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990 // Официальный сайт ООН// https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_45_158.pdf

UN, 2019. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018, 73/195 Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration // https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N18/451/99/PDF/N1845199.pdf?OpenElement

IRSTI 05.11.27 https://doi.org/10.26577/IRIJ.2022.v99.i3.03

Muhammad Adnan*, Ntegamaherezo Emmanuel, Kyung-Hak Kim

Chonnam National University, Republic of Korea, Gwangju

*e-mail: adnanlatifawan@gmail.com

PAKISTANI MIGRANT'S INTEGRATION EXPERIENCES IN SOUTH KOREA

This research paper has elucidated significant factors determining integration level of Pakistani migrants living in South Korea (S.K). Pakistan stands at the sixth spot in terms of overseas migrant workers. The migration happened due to a few reasons such as lack of access to higher education with standardized scientific equipment for experimental use, poor financial and political situation, and to gain better economic opportunities which improve their as well as families' living standards.

The open-ended interviews were conducted with the Pakistani migrants living in S.K. The subject of the study is Pakistani migrants living in Jeolla Namdo, the capital city of Gwangju, South Korea. The purpose of this study is to investigate to what extent Pakistani migrants are integrated with the host community and in which area they are facing hindrances. During interviews, the participants were asked about the basic purpose of migration to S.K, daily life, and how they celebrate their cultural and religious festivities. How do they manage their lives in the host community?

According to this study, most Pakistani migrants came to Korea for education, followed by business category and joining the family. Before coming to Korea, they did not learn the Korean language, and after arrival, they realized that the language barrier and availability of halal food are real troubles. In Korea, it is difficult to get halal edible items, even though it is essential regarding Muslim religious beliefs. None of the respondents eats pork and other cooked meat available in the restaurants because the meat is not halal. There are insufficient grocery stores to purchase the affirmed halal meat. This study demonstrates that the integration of Pakistani migrants is moderate, yet a gigantic change in three things such as greetings style, sense of dressings, and food preferences is seen that is integrated from the host community. In the case of residence location preferences, the majority of Pakistani migrants do not have any hesitation to live in a non-Muslim populated area. They feel safe everywhere in Korea. Concerning the children, their integration level is high because they can easily make Korean friends. Children have adopted the language very quickly and face no barriers; they speak Korean very well too.

The article's findings offer a few suggestions to the government of South Korea that will help to improve integration level and multiculturalism. It is recommended that the Korean government should amend its policy in migrants' favor; this will positively change general people's mindset. This will promote the concept that Korean culture is becoming multi-cultural from monoculture. The government of South Korea should consider issues creating hindrances related to integration such as the availability of migrants' worship places, easy and everywhere availability of required edible halal food, and make easier the process of getting a permanent residence-ship or migrants. This will pull in more migrants, which will improve integration processes.

Key words: Integration, Multiculturalism, Religious festivities, Education, Equipped laboratories, Migrants.

Мухаммад Аднан*, Нтегамахерезо Эммануэль, Кюнг-Хак Ким

Чоннам ұлттық университеті, Корея Республикасы, Кванджу қ.

*e-mail: adnanlatifawan@gmail.com

Пәкістандық мигранттардың Оңтүстік Кореядағы интеграциялық тәжірибесі

Берілген зерттеу жұмысы Оңтүстік Кореяда (ОК) тұратын пәкістандық мигранттардың интеграциясына қатысты маңызды факторларды анықтады. Пәкістан еңбек мигранттарының экспорты бойынша алтыншы орында орналасқан. Жалпы, көші-қонның (миграцияның) негізгі себептері – қолжетімсіз жоғары білім, яғни эксперименттік қолданысқа қажетті стандартталған ғылыми жабдықтардың тапшылығы, қаржылық және саяси жағдайдың нашарлығы, сондай-ақ, өздерінің және отбасыларының өмір сүру деңгейін жақсартуға арналған тиімді экономикалық мүмкіндіктерге ие болуы.

Зерттеу барысында Оңтүстік Кореяда тұратын пәкістандық мигранттармен арнайы сұхбат жүргізілді. Зерттеу нысаны – Оңтүстік Кореяның Кванджу астанасы Чолла Намдо

© 2022 Al-Farabi Kazakh National University

қаласында тұратын пәкістандық эмигранттар. Зерттеу жұмысының мақсаты – Қабылдаушы қауымдастықтармен пәкістандық мигранттардың интеграциялану дәрежесін зерттеу және кедергілерге ұшырайтын аймақтарды анықтау. Сұхбат барысында қатысушыларға Оңтүстік Кореяға көшудің негізгі мақсаты, күнделікті тұрмысы, мәдени және діни мерекелерін қалай тойлайтыны туралы сұрақтар қойылды. Қабылдаушы қауымдастықтың құрамында тыныс-тіршіліктерін қалай басқарады?

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, пәкістандық мигранттардың көпшілігі Кореяға білім алу үшін, сонымен қатар іскерлік қызмет мақсатында және отбасымен қайта қосылу үшін келгені анықталды. Кореяға келмес бұрын мигранттар кәріс тілін үйренбегендіктен, көшіп келгеннен кейін олар тілдік кедергі мен халал тағамға қол жетімсіздік – бұл нағыз мәселе екендігін түсінген. Кореяда мұсылмандық діни наным-сенімдерге сәйкес халал өнімдерді алу қиын. Сұхбатқа жауап берушілердің ешқайсысы мейрамханалардағы шошқа және басқа да пісірілген ет түрлерін жемейді, өйткені халал емес. Дүкендерде халал азық-түлік жеткіліксіз болғандықтан, бекітілген халал ет алу қиынға соғады. Бұл зерттеу пәкістандық мигранттардың интеграциясы қалыпты екенін көрсетеді, алайда қабылдаушы қауымдастықпен біріктірілген сәлемдесу стилі, киіну стилі және тамақтану қалауы сияқты үш бағытта айтарлықтай өзгерістер бар. Тұрғылықты жері бойынша пәкістандық мигранттардың көпшілігі мұсылман емес елде тұрудан тартынбайды. Олар Кореяның барлық жерінде өздерін қауіпсіз сезінеді. Балаларға келетін болсақ, олардың интеграциялық деңгейі жоғары, өйткені олар кәріс достарды оңай таба алады. Балалар тілді өте тез меңгереді, кедергілерге тап болмайды, олар кәріс тілін де жақсы біледі.

Мақаланың қорытындысы Оңтүстік Корея Үкіметіне ұсыныстар беру болып табылады, бұл интеграцияны және мультикультурализмді жақсартуға көмектеседі. Корея үкіметіне көші-қон саясатын өзгерту ұсынылады, бұл халықтың дүниетанымын оңды өзгертуі тиіс. Бұл Корея мәдениетінің моно-мәдениеттен, мульти-мәдениеттілікке өтуі туралы идеяны алға тартады. Оңтүстік Корея үкіметі мигранттар үшін ғибадат ету орындарының болуы, жеуге болатын маңызды халал тағамдарының кең және жаппай таралуы, тұрақты тұруға рұқсат алу процесін жеңілдету сияқты интеграцияға байланысты кедергілерді шешуі қажет. Бұл шешімдер мигранттарды көбірек тартады, сонымен қатар интеграциялық процестерді жақсартады.

Түйін сөздер: интеграция, көп мәдениеттілік, діни мерекелер, білім беру, жабдықталған зертханалар, мигранттар.

Мухаммад Аднан*, Нтегамахерезо Эммануэль, Кюнг-Хак Ким

Чоннамский национальный университет, Республика Корея, г. Кванджу

*e-mail: adnanlatifawan@gmail.com

Опыт интеграции пакистанских мигрантов в Южной Корее

В данном исследовании были выявлены важные факторы, касающиеся интеграции пакистанских мигрантов, проживающих в Южной Корее (ЮК). Пакистан находится на шестом месте по количеству экспорта рабочих-мигрантов. Причинами миграции являются отсутствие доступа к высшему образованию со стандартизированным научным оборудованием для экспериментального использования, плохое финансовое и политическое положение, а также получение лучших экономических возможностей, которые улучшают уровень жизни как их, так и их семей.

В ходе исследования были проведены нерегламентированные интервью с пакистанскими мигрантами, проживающими в ЮК. Предмет исследования – пакистанские мигранты, проживающие в Чолла Намдо, столичном городе Кванджу, Южная Корея. Целью данного исследования является изучение степени интегрирования пакистанских мигрантов в принимающее сообщество и выявление области, в которой они сталкиваются с препятствиями. Во время интервью участникам задавали вопросы об основной цели миграции в ЮК, повседневной жизни и о том, как они отмечают свои культурные и религиозные праздники. Как они управляют своей жизнедеятельностью в принимающем сообществе?

Согласно исследованию выявлено, что основными целями прибытия большинства пакистанских мигрантов в Корею были получение образования, бизнес-деятельность и воссоединение с семьей. До приезда в Корею они не выучили корейский язык, а по приезду поняли, что языковой барьер и недоступность халяльной еды – это настоящая проблема. В Корее трудно достать халяльные продукты, что необходимо с точки зрения мусульманских религиозных убеждений. Никто из респондентов не ест свинину и другое вареное мясо, доступное в ресторанах, так как не является халяльным. Также не во всех корейских продуктовых магазинах можно приобрести необходимое халяльное мясо. Данное исследование показывает, что интеграция пакистанских мигрантов является умеренной, однако отмечаются значительные перемены в трех направлениях, таких как

стиль приветствия, стиль одежды и предпочтения в еде, что интегрируется с принимающим сообществом. Что касается предпочтений в отношении места жительства, то большинство пакистанских мигрантов без колебаний проживают в немусульманском населенном пункте. Они чувствуют себя в безопасности везде в Корее. Отмечается, что уровень интеграции детей очень высокий, поскольку они могут легко заводить корейских друзей. Дети очень быстро усваивают корейский язык и не сталкиваются с препятствиями.

В качестве выводов даются рекомендации для правительства Южной Кореи, которые помогут улучшить интеграцию и мультикультурализм. В частности, корейскому правительству рекомендуется изменить миграционную политику, что должно позитивно изменить мировоззрение населения. Это будет продвигать идею о том, что корейская культура из монокультуры становится мультикультурной. Правительство Южной Кореи должно рассмотреть вопросы, создающие препятствия, связанные с интеграцией, такие, как наличие мест отправления культа мигрантов, свободное и повсеместное наличие необходимой съедобной халяльной пищи, а также упростить процесс получения постоянного места жительства. Это привлечет больше мигрантов, что улучшит интеграционные процессы.

Ключевые слова: интеграция, мультикультурализм, религиозные праздники, образование, оборудованные лаборатории, мигранты.

Introduction

Migration across the border has been increasing dramatically. According to the UN (Global Migration Database | Population Division, n.d.), around the world number of migrants increased from 135 million in 1990 to 280 million in 2020 indicating migration trend is becoming a global matter of concern around the world. With the focus on Asia, since 1960, an economic miracle, urbanization, and demographic transition in South Korea demanded migrant workers and offered high salaries became migrant's destination. Pakistan is the sixth-largest country in terms of sending professionals, skilled, semi-skilled, and unskilled migrants workers. According to the Pakistan Bureau of Immigration and Overseas Employment, in a single year of 2018, more than 3.7 million Pakistani migrants participated in overseas employment. There are many studies regarding the integration of Muslim migrants by some scholars, government, and non-government organizations, but hardly seen any research with a focus on Muslim migrants in South Korea and their level of integration (Klitgaard & Fedderke, 1995), (Yun-Ku, 2012), and (Kim, 2014). The word "integration" means combining (one thing) with (another) according to (the Oxford Dictionary of English, 2003). The literature regarding integration varies and reflects various optimistic and normative understandings of integration. While looking at its fundamental point of view, integration is based on the balance of adaptation between natives and migrants. On the other hand, some researchers and observers regard that integration demands the adjustment of newcomers as per the requirement of the host culture. Likewise, some argue that migrants and native residents are obligated to regulate their partialities to grasp a commonly suitable set of relationships. Still, some others claim, that migrant adaptation is more essential in some ranges of contact than others. Though the notion of integration is discredited from an analytical point of view it is infamous, it results effectively in analyzing neighboring societies and enduring differences (Sampson and Bartusch 1998), and (Klitgaard & Fedderke, 1995). Multiculturalists are increasingly worried about the space managed for the distinction between neighboring communities, and the manners in which local and native populations adjust to the presence and necessities of newcomers (Portes and Rumbaut 2001, Messina 2007, Favell 2001). Integration is not just a result of migrants' craving to achieve pre-designed qualifications; it is profoundly dependent upon the nature of those qualifications, as they are set by lawmakers and ministries. Many European states have acted to condition integration or different forms of migrants' lawful privilege on meeting required qualifications to make it tougher for those holding «Muslim» values (Bloemraad 2006) and (Pitkin 2011).

In the host country, migrants confront host community norms, partialities, and socio-civic demands; immigrants' alternative worldviews oblige host communities to govern what is suitable and can be adjusted in their polity (Meer, 2012). Understanding the role presented by every one of these three parts, government, local society, and immigrants themselves-sensitizes the researchers to the impact they have on conventional integration indicators. A few indicators are dependent upon government facilitation.

Wages among migrants are frequently interpreted that replicating migrants' work ethic. It is a contribution to the host country's state of

the economy. Social joining brings positive social changes and sometimes-social pressures in certain networks. The social coordination procedure is affected by numerous outside variables, for example, in the case of children residing abroad, guardians force them what to follow or not in the matter of social choices. Moreover, if the migrant's networks are living adjacent and they are huge in number then likewise integration will take quite a while. In integration, religion assumes an imperative job. The people's group with a similar religion can adapt without much of a stretch and adjust to other same dimension network cultures (Journal of Identity and Migration Studies, 2009).

As indicated in the UN report (2006), the absolute number of migrants who live or work other than their place of birth has multiplied in the most recent 35 years, in 2005 it was 191 Million (UN HUMAN RIGHTS REPORT 2017, n.d.). The migrant community presents 3% of the total world population. The migrants prefer to move to developed countries including South Korea. Around 75% of the migrants like to live in 28 countries of the world and 20% of migrants in 41 countries (UN Economics and Social affairs Report 2006). Migration is a significant part of this world and mainly in Asia.

Islam is the second-largest religion in the world and the Muslim population comprises 24% of the total world's population. In the twentieth century, the international borders shrank, and developed international demographics minimized the financial distinction. International Wages among migrants are frequently interpreted as replicating migrants' work ethic and are a contribution to the host country's state of the economy. While job attainment is subjected to owner discrimination and exploitation (Muslims in Europe, n.d.). Moreover, E.B Tyler stated, «it is an entire complex which incorporates information, conviction, workmanship, ethics, custom, and some other abilities and propensity obtained by man as an individual from society (Gusfield, 2006). Human migration has dependably led to the way of human development. In the migration process, numerous factors influence migration, the most commonly recognized one is the economic factor along with anarchy, intentional, and involuntary migration (Asian Development Bank Institute et al., 2018).

This research sheds light on the integration of Pakistani migrants with the host community. How they develop community ties with the assistance of companions, country-mates, and families. How do they celebrate their cultural festivities? Is the integration process of Muslim migrants equivalent to other foreigners? Do Muslim migrants have the same characteristics? In the integration, to what extent Muslim migrants can be integrated. Is integration relying upon religion or their bonding or influenced by personal persuasion.

The snowball method was applied to conduct this research. This paper has examined the Muslim migrants' integration experiences. This research will contribute in existing scientific knowledge, in terms of policy development for migrants, researchers and academicians in understanding all kin of migrants' integration and their basic needs which will contribute to make South Korea a more multicultural country.

Statement of the Problem

A huge number of empirical studies revealed some challenges in Muslim's integration in Korea(Han, 2017), (Srimulyani, 2021), (Dong-Jin & Jae, 2012), (Park, 2014). They are facing challenges in their daily lives in terms of deep-seated cultural values and differences, food, dressing, religious obligations and performing rituals. Two cases took place in Gwangju (our area), where Muslims and Koreans were on exchange of dialogues on some misunderstanding among themselves about their integration and settlement in host society. On this ground, we decided to conduct a deep research to find out integration experiences further.

Literature review

Integration involved the procedure of acculturation of immigrants to become "Similar" to the host country's perspectives, like dressing, behavior, values beliefs customs, and language. Various scholars carried out numerous studies on aspects of migration, and integration processes. In western societies, Muslim minority community integration has especially driven attention toward the concept of multiculturalism (Brubaker 2001; Wike and Grim 2010; Joppke 2004). Migrant groups in S. Korea are less privileged and face discrimination based on gender, race, nationality, ethnicity, and religion. However, not all Muslims are in the standardized same group. Few claim themselves as liberal and other orthodox, traditionalists, and modernists (Bélanger, Lee, and Wang 2010; Ali 2007).

The conclusions of past research referred to stable communities that showed a high level of solidarity, friendship bonds, and social control and a low level of anonymity (Shelton-1997, Sampson-1988). The higher ratio of inhabited

mobility disrupted relationships and creates anonymity. localities with these attitudes depict less integration practice(Sampson, 1988). integration and behaviors are defined by social status, economic condition, cultural characteristics, and family statuses that define the social worlds inhabited (Myers 1999; Fischer 1995),카니베코바 아이잔, Muhammad Adnan 2020).

Integration of social assistance is important as an asset that can be tapped in the period of stressful life circumstances (Thoits, 1995). A general differentiation is frequently established between social, psychological, and emotional integration (Moen, Dempster Mc Clain, and Williams, 1989).

This research is focused on the integration of Pakistani migrants living in South Korea. It explains to what extent the Pakistani migrants are integrated with the host country and how they have chosen various ways. Several scholarly researchers have published research that consolidates the proportions of integration. The integration relies upon social bonding to society and culture is seen as a structure of ethics, evaluations, norms, symbols, and practices by a gathering of individuals (Triandis, 1996). The size of individuals in a community with a similar culture can vary. Culture is normally dependent on a specific society (Measuring Culture Outside the Head: A Meta-Analysis of Individualism—Collectivism in Cultural Products – Beth Morling, Marika Lamoreaux, 2008, n.d.). Huntington (1996) examined the clash of civilizations, he studied eight civilizations and the majority of them were from multicultural countries. He pointed out that integration relies upon individual focus (Huntington, 2011). The research focused to enhance our comprehension of integration and evaluate the current system (Smith & Khawaja, 2011).

In this research, respondents are students, businessmen, company workers, and housewives. Jaffrey G. Williamson, Douglas A. Irwin, and Mark R. Rosenzweig (2006) proposed two models to explain the mobility of students across the borders. There are various reasons for international migration, firstly, (the school constrained model). The global relocation concerning students happens because of the absence of educational facilities and quality. Secondly, the migration procedure under the umbrella of education is one of the most straightforward approaches to going abroad and procuring the high reward of education. While at the same time remaining in the home country will give a low reward (Rosenzweig et al., 2006). In the era of increase of loyalist determination in a globalized world, universal migration had played a substantial part (Miles1993), which gives the motivations, activities, and responsiveness of the main group of actors in the political and discussion process of both states who have diaspora background in dispersal and beneficiary ("Diaspora Community in Brunei: Culture, Ethnicity, and Integration: Diaspora Studies: Vol 12, No 1" 2019).

Over the most recent two decades, the term 'diaspora' and 'diasporization' picked up popularity among migration researchers, social researchers, and devotees of Multiculturalism (Hall 1990). The idea of diaspora appeared around a hundred years prior and moved because of the progressions in political and global financial matters (Berry 2006, 28, Rahman and Ullah 2012). With regards to the diaspora, two separate conceptualizations can approximately be famed, firstly, diaspora recognized by either outcast or migration, preservation of original language, practices, and traditions, and having the vision to come back to the homeland. Secondly, this diaspora comprised of the migration of British cultural studies began in the mid-1970s, leading to more prominent pressure to arrange issues (Chiang, 2010). The integration between communities with various backgrounds brings the exchange of culture. With time, communities adopt new traditions, customs, and practices of another group by sacrificing the characteristics of their own culture. Taking about the Jewish historical diaspora during WWII, the diaspora without a doubt portrayed as a transnational gathering of migrants settled abroad in a host territory and keeping the social, cultural, political, and economic relationships with the country of origin and other migrants community containing the same traits (International Migration Review: SAGE Journals, n.d.).

Based on the relevant literature, it is significantly clear that the push-pull variables have a vital role in international migration, mobility patterns, and the choice of the host destination. In any type of migration, most of the cases are backed up with a push factor (Datta, 1998). This study focuses on the integration of Muslim migrants living in South Korea. Explaining their participation in making Korea more multicultural, this also includes findings adjustment of Pakistani children to the host community's environment. Furthermore, it tells how the role of religion shows up as slight isolation among migrants and the host community.

This study can be a good contribution to the literature in explaining the integration gap between Korea and other migrant-receiving countries. To what extent do Muslim migrants integrate and what are hurdles how that can be minimized.

Objectives

The purpose of this research is to examine the integration of Muslim migrant level with diverse cultural and ethnic characteristics. It will investigate the integration practices regarding different demographics and adaptation-related variables due to diverse cultural backgrounds. This study is based on the data gathered through structured qualitative in-depth interviews involving a set of pre-determined questions and recording techniques. The participants are students, company employees, businessmen. A total of 20 participants were interviewed residing in Gwangju Metropolitan City, South Korea.

Research Methodology

The qualitative research method was applied to conduct this research, which has provided more imaginative knowledge to understand Pakistani migrant's integration experiences in South Korea (S.K). Semi-structured, interviews were conducted. Vignette techniques was used to attain information that is more concise. The interview questions were designed by using the biographical and Chronological approach. Interviews were conducted with 20 respondents, 13 males and 7 females, which were mainly source, by snowballing sampling among Pakistani migrants residing in Gwangju, Metropolitan city of South Korea (S.K). Digital ethnography was used to preserve interviews data more efficiently with the consent of interviewees. The medium of communication was their native language, Korean, and English Language according to their will. The respondents could quit at any point in the interview and research processes. Later those recordings were translated into the English language. The data was coded carefully to analyze via SPSS.

Table 1 – Personal Traits of Participants

Classification	Contents	Number of Persons	Ratio,%	Category	Description	Number of Persons	Ratio,%
Age Group	20's (10-19 years old)	7	35	Marital Status	Married	11	55
	30's (20-29 years old)	8	40		Unmarried	9	45
	40's (30-39 years old)	5	25		Total	20	100
	Total	20	100	Period of stay (years)	1-5	17	85
Gender	Male	13	65		6-10	2	10
	Female	7	35		11-20	1	5
	Total	20	100	Entry Purpose	Education	8	40
Religion	Islam	20	100		Joining Family	3	15
Education	In 4th (1.male) and 7th (1.female) class	2	10		Trainee	3	15
	B.S.C	2	10		Business Int Trade	4	20
	Under Graduate	4	20		Resident PR-ship	2	10
	M.Phil.	8	40	Korean Language Skills	Beginner	9	45
	Ph.D.	4	20		Intermediate	5	25
	Total	20	100		Advanced	5	25
					Excellent	1	5

Source: In-depth interviews conducted on 05-17-2019, face to face and telephonically.

The table typically shows that the number of participants comes to 20. Many of them are aged between 15

and 39 and a good number of them are still single. As the table entails, 55% of the respondents are married while 45% are still single. As far as their sojourn period of stay is concerned, 85% of them have a range between 1 and 5 years of the stay period. 10% of the respondents are between 6 and 10 years of stay, and 5% have 11 to 15 years of stay.

All of them came for a different purpose. The table highlights that 40% of them are students, 15% are accompanying families, 15% came for training, 20% for international business, and 10% have acquired residences. Lastly, their Korean language ability was also the object of this study. 45% of interviewees are at the beginning stage of the Korean language. 25% are intermediate, 25% are advanced and only 1% are excellent.

To approach the respondents, snowball methods were applied. Owing to language hurdles, for those who were unable to speak the English language, their interviews were carried out in their local language, and subsequently, the responses were translated into the English language. The members were educated obviously about this exploration. They were offered freehand to disengage their meetings whenever or anytime. The responses were coded and analyzed with Excel and SPSS.

Table 2 – Detail of interview participants

Sr. No	Age	Nationality	Education	Visa Type	Residence	Sojourn period (Years)	Gender	Marital status	No. of Kids
1	5-10	Pakistan	4th level	F 3	Gwangju	5-10	F	Unmarried	0
2	10-15	Pakistan	7th level	F 3	Gwangju	1-5	M	Unmarried	0
3	18-22	Pakistan	B.Sc.	F3	Buk-Gu	1-5	M	Married	0
4	32-40	Pakistan	MPhil	D9	Buk-Gu	11-15	M	Married	2
5	18-22	Pakistan	Undergraduate	D2	Gwangju	1-5	F	Married	0
6	32-40	Pakistan	Ph.D.	D9	Cheomdan	6-10	M	Married	2
7	23-27	Pakistan	Ph.D.	F2	Duam-Dong	1-5	F	Married	1
8	18-22	Pakistan	Undergraduate	D2	Buk-Gu	1-5	M	Married	0
9	18-22	Pakistan	MPhil	D2	Buk-Gu	1-5	M	unmarried	0
10	18-22	Pakistan	MPhil	D2	Buk-Gu	1-5	M	unmarried	0
11	32-40	Pakistan	MPhil	D9	Buk-Gu	6-10	M	Married	2
12	23-27	Pakistan	Undergraduate	D2	Gwangju	1-5	M	unmarried	0
13	23-27	Pakistan	MPhil	D4	chamdun	1-5	F	Married	1
14	32-40	Pakistan	B.Sc.	F2	Tuamdung	1-5	M	Married	1
15	23-27	Pakistan	MPhil	D4	chamdun	1-5	F	Married	1
16	32-40	Pakistan	MPhil	D9	Munkeung Dung	1-5	M	Married	2
17	23-27	Pakistan	Ph.D.	D4	Buk-Gu	1-5	F	unmarried	0
18	23-27	Pakistan	Undergraduate	D2	Yeousu	1-5	M	unmarried	0
19	23-27	Pakistan	MPhil	D2	Gwangju	1-5	M	unmarried	0
20	23-27	Pakistan	Ph.D.	D2	Gwangju	1-5	F	unmarried	0

Source: In-depth interviews conducted 05-17-2019, face to face and telephonically.

Table 2 portrays the detail of the interviewees of Muslim Migrants dwelling in South Korea. They have various types of visa cards, a few types are mentioned and explained here, D2 (Foreign student), D4 (general trainee), D9 (International trade Visa), F2 (long term resident), and F3 (joining spouse); these are the categories who were interviewed.

The women's extent is less because of social limitations on the female in some countries that they can't travel to another country alone. This reflects that the youth is the most extreme category who migrated to South Korea. At a young age, there are high odds of integration.

Results and Discussion

This article traces the level of integration of the Muslim migrant community living in Gwangju Metropolitan City, South Korea. Majority of respondents came to Korea because of quality education, availability of advanced equipment in laboratories and future opportunities to go for higher studies to third developed countries. Only 20% of the absolute respondents were on a business visa. They preferred to start a business in Korea due to the business-friendly environment instead of their homeland, around 15% of respondents came to join their families. The respondents were living in the surroundings of Gwangju, for example, Daum Dung (두암동), Buk-Gu (북구), Woochi Dung (우치동), and Sangdae (상대). 85% of Migrants are living in Korea for 1 to 5 years. Around 10% are living in from 6 to 10 years. Only 5% of the Muslim Migrants are living from 16 to 20 years. This research elucidates that most migrants do not like to live in Korea for quite a long time because of numerous reasons. Such as, the government of South Korea does not give many facilities to foreigners even in starting a part-time small business if the respondent is not on a business visa. Due to many restrictions, the migrants are facing limitations in earning opportunities and do not prefer to stay for the long term. The language barrier is also one of the basic components of the integration process.

Particularly in the case of Muslim migrants, integration and religious boundaries, especially the lack of availability of "halal" food are one of the fundamental impediments to integration and to staying a long time. In this research, we came to know that just 41% of the all-out can eat Korean food with the condition that it is «halal» while the other hand, 44% do not eat Korean food regardless of «halal» or «haram». Only 15% of them eat Korean edible products frequently in case they are halal. The absence of accessibility to halal food in restaurants makes life hard and creates a hindrance to integration. This research demonstrates that 24% of the respondents can eat all sorts of meat (except pork), while the majority (76%) do not even eat chicken if it is not halal (slaughtered by the Islamic method). Only a few grocery stores are offering halal chicken and mutton meat. Food is an essential part of life and its unavailability makes life more hectic and forces the migrants to change their minds for a temporary stay in the country. Regarding the integration of cultural activities, around 59% of the migrants consider that South Korea is good for multicultural integration. However, 41% still face hurdles in integration with a new culture. Not many migrants prefer to stay in Korea for a long time owing to the above-specified reasons. Overall, the Korean attitude is said to be acceptable by all migrants, which is the one reason behind integration.

Some scholar's belief that Islam and Islamic texts, values and teachings are the hindrance in integration experiences in non-Muslim countries. Historically, Islam has compatibility to merge with multicultural societies. The need is to present the Islam correct image so host society should not have stereotypes or pre-decided image of Muslim migrants. The respondents believe they will merge and are merging into host society (Durie, 2011),(Akbarzadeh & Roose, 2011).

Religious and Cultural festivities

Promoting cultural festivals and passing them to the next generation not only implies the preservation of history but also secures the future. According to the respondents, they cannot truly celebrate festivals in a foreign country. In the morning, they go for festival prayer and then again do daily routine work. Muslim migrants cannot celebrate their festival activities on the same festival date because they do not have a holiday for that festival. They celebrate next weekend with families and friends. Some of them visit popular places near to home and enjoy cooking and eating cultural dishes. Few of them celebrate festivities with Korean friends even though Koreans are polite in attitude and give respect to other cultures. Muslim migrants mentioned the name of Gwangju international center (GIC), it's an NGO who works to facilitate migrants, and paid gratitude to GIC that arranging a big event on migrants cultural and religious festivities.

In the above mention table, this is very clear that migration affects multiculturalism with a coefficient of 0.16 (r = 0.16). This is equivalent to 16%. This means migration influences multiculturalism at 16%, while the other influencing factors are unknown here. The relation between migration and multiculturalism is perfectly positive. The correlation between migration and multiculturalism is exact a straight line. Because multiculturalism and migration showed, our first value is the actual co-relation coefficient that explains the strength of the Lenoir relationship between our variables.

Table 3 – Correlation between Migration and Multiculturalism

Correlations

		Migration	Multiculturalism
Migration	Pearson Correlation	1	.156
	Sig. (2-tailed)		.511
	N	20	20
Multiculturalism	Pearson Correlation	.156	1
	Sig. (2-tailed)	.511	
	N	20	20

*** Correlation is significant at the 0.16 level (2-tailed)

Integration into Korean Culture as Muslim

This research helps to know what basic cultural ethics are suffering and flexible. At what level do the ethnic minority Muslim migrants bring their cultural traits with them and to what extent they have attained the new home culture. After an in-depth interview and data analysis, it demonstrates that there is a sizeable cultural gap between Muslim migrants and the host community. Korean society has more similar social bonding to western countries with a focus on Religiosity, Sexuality, and gender equality values. The liberalization and the Korean language are the kinds of integration barriers for Muslim migrants. Muslim migrant's integration experiences are not positive due to huge cultural gap and lack of migrant is related facilities in daily lives. A little integration is possible for those who follow contradictory teachings. One of the main reasons for not much integration is "Korean people do not have much knowledge of "Islam" some respondents expressed their practical experiences. The majority of Muslim migrants cannot integrate with Korean culture easily due to religious restrictions on food and drinking culture. On the other hand, religion do not say not to integrate but when migrants do not eat Korean food alcohol drink. It makes some gap between both communiteis. Very few numbers of people eat all types of Korean food and drink alcohol. Those who acculturated with Korean drinking culture already have experienced drinking alcohol in their motherland. As a Muslim, integration into Korean society is difficult until the availability of "Halal" food restaurants is in abundance. There are many positive things found in Korean society such as security, the law is strongly implemented, and Korean people do not interfere with others and can easily understand foreigner's cultural deeds.

Table 4 – Correlation between integration and Multiculturalism

Correlations			Su
Integration	Pearson Correlation	1	.189
	Sig. (2-tailed)		.424
	N	20	20
Multiculturalism	Pearson Correlation	.189	1
	Sig. (2-tailed)	.424	
	N	20	20

*** Correlation is significant at the 0.19 level (2-tailed)

In the table given above the integration results that multiculturalism and integration are deeply connected with the coefficient of 0.19 (r=0.19). This is correspondent to 19% that shows integration affects multiculturalism and the other elements that can distress multiculturalism are being mysterious. Integration and multiculturalism are positively interconnected and make differences if one of them is affected. The association between integration and multiculturalism remains in a straight line. As the integration and multiculturalism showed that our first value remains the same which is actual co-relation and co-efficient.

Korean Cultural orientation in Migrant's Eyes and Family bonding

The interviewed migrants reported that traditionally Korean culture has an enriching value. Now Korean culture is a bit influenced by European and American culture. From childhood, Koran children learn manners at kindergarten (Pre-School) that are prominently visible and are represented in their daily routine. These objectives are predominantly concerned with forming and keeping alive cultural identities. Cultural assortment and multiculturalism matter and ethnic globalization are mainly linked with cultural identity. The cultural and social bonding in Korean society is strong as compared with western countries. Still, the family members prefer to live together such as grandparents in a few cases are living with their next generation. According to findings, migrants informed that they felt that the older generation is more close to their culture and family bonding. Few Muslim migrants reported that Koreans do not stare at other women which is appreciable. It gives a comfort zone for women migrants. This study reveals that new generations are keeping alive in their culture. But the easiest access to modern communication technology is influencing badly the future of a new generation. The young generation does not give much attention to their culture. They normally come to see their parents at their special events.

Language understanding interaction with Koreans and how they affect?

The Muslim migrants are facing certain issues while understanding and building interaction among host communities. Most migrants have poor Korean language speaking ability. Moreover, migrants become more worried about interaction because most of them cannot speak the Korean language and Koreans are not good at English. While only 27% of the total migrants can speak the Korean language well and 27% speak excellently, 46% cannot speak. In the research, 59% of the migrants said they can settle down anywhere with no particular requirement of availability of recreational groups that represent the migrant's ethnicity or culture and 41% were preferring to reside near their ethnic groups to keep their identity alive. When migrants have their cultural or religious events, only 70% of them participate and 30% peculiarly do not participate regularly.

Migrants and their ties with the homeland

Those Muslim migrants who are not having any business ties with their homeland comprise 76% of the total and only 24% have business relationships and links with the land of origin. Particularly, 63% of total Muslim migrants do not take any major interest in their homeland's political activities, on the other-hand 37% take interest and discuss the country's politics. From a cultural perspective, emotionally Muslims are much attached to their respective homeland and culture. They prefer to watch their country dramas including surfing other social media reaching 59% of the total and 41% do not prefer to communicate and use that media. The maximum number of participants comprise 76% are satisfied with Koreans' attitudes and their behavior. Moreover, Koreans do not oppose Muslim beards, dresses, food, and daily life activities. This is one of the positive steps in making Korea more multicultural. When Korean see a new or strange culture they do not oppose it, sometimes they wonder as reflected in their facial expressions. Muslim migrants are strongly connected with their country of origin and ethnicity.

Muslim Migrants and their Children Integration

This study represents two different respondents of children with an equal gender ratio. The age of the boy is 12 years while the girl is 9 years old. The boy came to Korea at the age of 10 while the girl migrated with her parents at the age of six years. Compare with that adults, children can easily develop their taste for Korean food. Being more social, they understand the Korean language in a short period. Moreover, they can easily adapt to the Korean dressing style. The example refers to a girl who has learned the Korean language completely from her Korean friends without attending any designed Korean language course. She can speak and write Korean, however, she is poor at writing in her national language. On the other hand, the boy was a little older than the girl and had studied in his homeland until third grade. He still knew his native language reading and writing skills as well as Hangul (Korean Language). The girl feels more comfortable and informal in Hangul. The findings reflect that the children are more integrated and playing much more positively in making Korea more multicultural as compared to their parents.

Recommendations

Here certain recommendations are referenced that will assist to give more easy spheres to migrant communities that will increase integration levels and enhance multiculturalism in South Korea. There is need to support migrants little more in

terms of migrants facilitation to perform migrants daily life necessities easily. It will change the general perception of local community for migrants and reduce conflicts ratio. There is need of some relaxation for migrants in earning matters such as easy access to run a small business, an easy process for permanent residency, etc. The language barrier can be minimized if Korean youth accept and use English as the medium of instruction or even if there is English speaking representative present in every public and private officers. Likewise, the migrants should be given legitimate and community rights same as residents, equivalent access to lawful administrations. The responsible local administrative should ensure the availability of lawful (Halal) food in both cooked and raw forms. Currently, the terms and conditions to do business are very strict.

There should be few public holidays on migrant's cultural or religious festivities. The accessibility of more facilities will pull in migrants and upgrade integration and multiculturalism.

Conclusion

This paper has observed various factors in Muslim migrants' integration and causes of migration. Migration to South Korea was triggered due to poor politics, poor earnings, fewer business opportunities, and the lack of highly equipped laboratories for natural science experiments and attraction in financial matters, political and social conditions, and the accessibility of quality education.

In Korea, Migrants can live freely if they obey Korean laws and social norms; furthermore, migrants can practice their cultural values. In the host community, migrants have not confronted any social clash or conflict. In the case of Muslim migrants, the practicing of religious and cultural celebrations/festivities is very hard due to not having public holidays for their festivities. Mostly migrants receiving countries give such kinds of privileges to migrants. In this respect, the Gwangju international center (GIC) assists the migrant's international network to celebrate their cultural festivals by providing them opportunities for presenting their cultural products and meal.

The Muslim migrants carried their cultural characteristics with them and adopted very few aspects of the host culture. They have changed their greetings culture in terms of bowing usually they are welcoming each other in the same Korean cultural style. The Korean culture contains a sizeable difference as compared with Muslim society. Korean culture is progressively similar to European society yet the Korean community includes solid family bonding and enriches cultural values.

In the concerns of migrant's settlement and adjustment matters, language is one of the hindrances. Most of the migrants are very poor in the Korean language skill, which influences cultural integration level due to communication gap, which brings misunderstandings. Similarly, Koreans are not that well at the English language, and that is another hurdle to strengthening integration level. Most Muslim migrants in Korea do not have any business ties or political enthusiasm with their country of origin.

Despite all these facts, the nation is gradually driving towards multiculturalism, and vibrant Korean responsible institutions can profoundly increase this process. On the other hand, countries like Canada, Australia, and the United States have quickly stretched out citizenship procedures for new occupants and upheld migrants in integration and assimilation. In the case of Korea, it is increasingly like some of the Western European nations who particularly control the long-term stay of migrants by limiting citizenship. In South Korea, migrants are welcomed because they will work at cheap wages; however, they are not paid as per their skills or capacity. The majority belong to under developed or undeveloped countries; they are paid poorly due to their background. These are the causes in integrating level of Muslim migrants. The Muslim migrant's integration procedure is exceptionally moderate, as most of them do not want to stay in South Korea permanently because of the above-mentioned reasons.

References

Akbarzadeh, S., & Roose, J. (2011). Muslims, Multiculturalism and the Question of the Silent Majority. Journal of Muslim Minority Affairs, 31, 309–325. https://doi.org/10.1080/13602004.2011.599540

Ali, M. (2007). Categorizing Muslims in Postcolonial Indonesia. Moussons. Recherche En Sciences Humaines Sur l'Asie Du Sud-Est, 11, 33–62. https://doi.org/10.4000/moussons.1746

Asian Development Bank Institute, Organisation for Economic Co-operation and Development, International Labour Organization, & OECD iLibrary. (2018). Labor migration in Asia: Increasing the development impact of migration through finance and technology.

Bélanger, D., Lee, H.-K., & Wang, H.-Z. (2010). Ethnic diversity and statistics in East Asia: 'Foreign brides' surveys in Taiwan and South Korea. Ethnic and Racial Studies, 33(6), 1108–1130. https://doi.org/10.1080/01419870903427507

Brubaker, R. (2001). The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. Ethnic and Racial Studies, 24(4), 531–548. https://doi.org/10.1080/01419870120049770

Chiang, C.-Y. (2010). Diasporic Theorizing Paradigm on Cultural Identity. 18.

Datta, P. (1998). Migration in India with special reference to Nepali migration. University. http://shodhganga.inflibnet.ac.in:8080/jspui/handle/10603/158869

Diaspora community in Brunei: Culture, ethnicity and integration: Diaspora Studies: Vol 12, No 1. (n.d.). Retrieved July 10, 2019, from https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09739572.2018.1538686?journalCode=rdst20

Dong-Jin, J., & Jae, C. W. (2012). Muslims in Korea: The dilemma of inclusion. Korea Journal, 52(2), 160–187.

Durie, M. (2011). Indigenizing mental health services: New Zealand experience. Transcultural Psychiatry, 48(1–2), 24–36. https://doi.org/10.1177/1363461510383182

Fischer, C. S. (1995). The Subcultural Theory of Urbanism: A Twentieth-Year Assessment. American Journal of Sociology, 101(3), 543–577.

Global Migration Database | Population Division. (n.d.). Retrieved December 17, 2021, from https://www.un.org/development/desa/pd/data/global-migration-database

Gusfield, J. R. (2006). Culture. Contexts, 5(1), 43–44. https://doi.org/10.1525/ctx.2006.5.1.43

Hall, S. (n.d.). Cultural Identity and Diaspora. 16.

Han, S. Y. (2017). Islamophobia in South Korea with a focus on Muslim migrants. Theses and Dissertations. https://fount.aucegypt.edu/etds/587

Huntington, S. P. (2011). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order (a edition). Simon & Schuster.

International Migration Review: SAGE Journals. (n.d.). Retrieved July 10, 2019, from https://journals.sagepub.com/home/mrx

Joppke, C. (2004). The retreat of multiculturalism in the liberal state: Theory and policy1. The British Journal of Sociology, 55(2), 237–257. https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2004.00017.x

Journal of Identity and Migration Studies. (2009). 3(2), 20.

Kim, Y. S. (2014). The Korean Foreign Worker Admission System. KDI Policy Forum. http://www.kdi.re.kr/kdi_eng/publications/publication_view.jsp?pub_no=13690&title=&media=DOI

Klitgaard, R., & Fedderke, J. (1995). Social integration and disintegration: An exploratory analysis of cross-country data. World Development, 23(3), 357–369. https://doi.org/10.1016/0305-750X(94)00138-O

Measuring Culture Outside the Head: A Meta-Analysis of Individualism—Collectivism in Cultural Products—Beth Morling, Marika Lamoreaux, 2008. (n.d.). Retrieved July 10, 2019, from https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1088868308318260

Meer, N. (2012). Misrecognizing Muslim consciousness in Europe. Ethnicities, 12(2), 178–196. https://doi.org/10.1177/1468796811431295

Muslims in Europe: A Report on 11 EU Cities. (n.d.). Retrieved October 8, 2019, from https://www.opensocietyfoundations.org/publications/muslims-europe-report-11-eu-cities

Myers, S. M. (1999). Childhood Migration and Social Integration in Adulthood. Journal of Marriage and Family, 61(3), 774–789. https://doi.org/10.2307/353577

Park, K. (n.d.). MIGRATION AND INTEGRATION IN BORDERLESS VILLAGE: SOCIAL CAPITAL AMONG INDONESIAN MIGRANT WORKERS IN SOUTH KOREA. 270.

Rosenzweig, M. R., Irwin, D. A., & Williamson, J. G. (2006). Global Wage Differences and International Student Flows [with Comments and Discussion]. Brookings Trade Forum, 57–96. JSTOR.

Sampson, R. J. (1988). Local Friendship Ties and Community Attachment in Mass Society: A Multilevel Systemic Model. American Sociological Review, 53(5), 766–779. JSTOR. https://doi.org/10.2307/2095822

Smith, R. A., & Khawaja, N. G. (2011). A review of the acculturation experiences of international students. International Journal of Intercultural Relations, 35(6), 699–713. https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2011.08.004

Srimulyani, E. (2021). Indonesian Muslim Diaspora in Contemporary South Korea: Living as Religious Minority Group in Non-Muslim Country. *Samarah: Jurnal Hukum Keluarga Dan Hukum Islam*, *5*(2), 668–688.

UN HUMAN RIGHTS REPORT 2017. (n.d.). Retrieved July 10, 2019, from https://www2.ohchr.org/english/OHCHRreport2017/index.html

Wike, R., & Grim, B. J. (2010). Western Views Toward Muslims: Evidence from a 2006 Cross-National Survey. *International Journal of Public Opinion Research*, *22*(1), 4–25. https://doi.org/10.1093/ijpor/edq002

Yun-Ku, C. (2012). A Study on Migrant Workers' Right to Organize Trade Union. *Journal of Labour Law*, *42*, 249–277.

카니베코바 아이잔, 선봉규, & 무하마드아드난. (2020). 한국 영화의 조선족 재현과 사회적 인식: 「청년경찰」과 「범죄도시」 사례 (Representation of Korean-Chinese in Korean Film and Social Recognition: Focusing on 'Midnight Runners' and 'The Outlaws'). 인문사회 *21*, *11*(4), 365–378[Kanybekova Aizhan, Bongkyu Sun, Muhammad Adnan, Hangug-yeonghwaui joseonjog jaehyeongwa sahoejeog-insig: 「Cheongnyeon gyeongchal」gwa「Beomjoedosi」salye. Inmunsahoe 21, 11 (4), 365–378.]

2-бөлім

АЙМАҚТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ОРТАЛЫҚ АЗИЯ

Section 2

CONTEMPORARY ISSUES OF REGIONAL STADIES: CENTRAL ASIA

Раздел 2

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕГИОНОВЕДЕНИЯ: ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ

FTAMP 06.51.77 https://doi.org/10.26577/IRIJ.2022.v99.i3.04

А.В. Хамзаева*, Г.А. Пернеева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: a.v.h.801@gmail.com

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ВАЛЮТАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯНЫҢ ЕЛДЕРДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ӘСЕРІ: ЕУРОПАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Мақалада шетелдік экономистердің еңбектерін толық талдау негізінде валюта одағына қатысушы елдер үшін экономикалық әсерлерді анықтауға әрекет жасалады. Валюталық одақтарды құрудың әлемдік тәжірибесі алуан түрлі, әлемде 100-ден астам интеграциялық бірлестіктер бар, олар өздерінің біртектілігі мен бірегейлігімен сипатталады. Алайда, барлық аймақтық одақтардың ішінде тек Еуропалық одақ интеграцияның жоғары деңгейіне жетті, ал еуро толыққанды аймақтық валютаға айналды. Осылайша, осы тақырыптағы зерттеулердің көпшілігі Еуроаймақтың даму тәжірибесіне арналған. Көптеген эмпирикалық зерттеулер сауда ағындары мен кірістердің өсуі, инфляцияның төмендеуі және валюта бағамының құбылмалылығы түрінде бірыңғай валютаны енгізу кезінде оң әсерлерін анықтайды. Екінші жағынан, басқа зерттеулер валюта одағы ұлттық экономиканың даму деңгейіне оң әсер етпейтінін, керісінше қатысушы елдердегі макроэкономикалық құбылмалылықты арттырады деп мәлімдейді. Зерттеу нәтижесінде елдің халықаралық валюта-қаржы интеграциялық қатынастарына кіру кезіндегі пайдасы мен шығындары туралы авторлық түсінік берілді. Экономикалық интеграцияны күшейтудің әсері әр уақыт кезеңі үшін және белгілі бір аймақтық бірлестік үшін әр түрлі болады деген қорытынды жасалды. Қорытындылардың негізділігі жалпы ғылыми әдістер негізінде жүзеге асырылды: монографиялық шолу, аналитикалық және жүйелік тәсілдер, салыстырмалы және тарихи-логикалық талдаулар, индукция және дедукция әдістері.

Түйін сөздер: валюта одағы, экономикалық интеграция, бірыңғай валюта.

A.V. Khamzayeva *, G.A. Perneyeva

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
*e-mail: a.v.h.801@gmail.com

The Impact of International Currency and Financial Integration on the Countries Economic Development: European Experience

In the article, the author makes an attempt to identify economic effects for the countries participating in the currency union based on a detailed analysis of the studies of foreign economists. The world experience in the formation of currency unions is diverse, there are more than 100 integration associations in the world, which are characterized by their heterogeneity and uniqueness. However, of all regional unions, only the European Union has achieved a high level of integration, and the euro has become a full-fledged regional currency. Thus, most of the studies within the framework of this topic are devoted to the experience of the development of the eurozone. Most empirical studies reveal positive effects from the introduction of a single currency in the form of increased trade flows and incomes, reduced inflation and exchange rate volatility. On the other hand, other studies argue that a monetary union does not have a positive impact on the level of development of the national economy, but rather increases macroeconomic volatility in the participating countries. As a result of the study, the author's interpretation of the benefits and costs of the country's entry into international monetary and financial integration relations is given. It is concluded that the effects of the intensification of economic integration are different for each period of time and for a particular regional association. The validity of the conclusions was carried out on the basis of general scientific methods: monographic survey, analytical and systematic approaches, comparative and historical-logical analyzes, methods of induction and deduction.

Key words: monetary union, economic integration, single currency.

 © 2022 Al-Farabi Kazakh National University

А.В. Хамзаева *, Г.А. Пернеева
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: a.v.h.801@gmail.com

Влияние международной валютно-финансовой интеграции на экономическое развитие стран: европейской опыт

В статье проводится попытка выявления экономических эффектов для стран – участниц валютного союза на основе подробного анализа трудов зарубежных экономистов. Мировой опыт образования валютных союзов многообразен, в мире насчитывается более 100 интеграционных объединений, которые характеризуются своей неоднородностью и уникальностью. Однако из всех региональных союзов только Европейский союз достиг высокого уровня интеграции, а евро стал полноценной региональной валютой. Таким образом, большинство исследований в рамках данной тематики посвящены опыту развития еврозоны. Большинство эмпирических исследований выявляют положительные эффекты при введении единой валюты в виде увеличения торговых потоков и доходов, снижения инфляции и волатильности обменного курса. С другой стороны, другие исследования утверждают, что валютный союз не оказывает положительного влияния на уровень развития национальной экономики, а наоборот, увеличивает макроэкономическую волатильность в странах-участницах. В результате исследования дана авторская трактовка выгод и издержек при вступлении страны в международные валютно-финансовые интеграционные отношения. Сделаны выводы, что эффекты от интенсификации экономической интеграции различны для каждого периода времени и для конкретного регионального объединения. Обоснованность выводов осуществлялась на основе общенаучных методов: монографического обследования, аналитического и системного подходов, сравнительного и историко-логического анализов, методов индукции и дедукции.

Ключевые слова: валютный союз, экономическая интеграция, единая валюта.

Кіріспе

Қазіргі әлемдік экономикалық және валюталық-қаржы жүйесі экономикалық және валюталық биліктің күшті полярлануымен, ұлттық мүдделерге артықшылық алумен, оның қатысушылары арасындағы қайшылықтардың шиеленісуімен сипатталады. Өңірлік және әлемдік қаржылық дағдарыстар дамушы елдердің әлемнің басқа елдерінде жүргізіліп жатқан саясаттан туындаған валюталық күйзелістерден қорғансыздығын анықтады. Ұлттық экономикаларды жетекші валюталардың қысымынан қорғау тетіктерін іздеу жаһандық даму үдерісіне айналуда. Валюталық интеграция ұлттық экономикалардың жауабы болып табылады. Әлемдік экономикада саясиорталықтандыру мен аймақтанудың дамуы аймақтық және ұлттық валюталарды пайдалануды кеңейтудің алғышарты болып табылады. Жаһандық, аймақтық және субөңірлік институттар желісі бірнеше әлемдік ұйымдарға негізделген жүйеге қарағанда әлемдік билік пен өндірістік ресурстар тұрғысынан теңдестіріледі деп болжанады.

Елдердің экономикалық, саяси және идеологиялық мәселелері валюталық интеграция үдерісінің күрделілігі мен сәйкессіздігін анықтайды. Бір жағынан, қазіргі кезеңде елдердің ұлттық қажеттіліктерді өз бетінше қанағаттандыра алмауы интеграциялық үдерістердің дамуына ықпал етеді, екінші жағынан, елдердің әртүрлі ұлттық мүдделері мен протекционизмнің табиғи саясаты халықаралық қатынастар кеңістігінде көптеген қарама-қайшылықтардың пайда болуына әкеледі.

Осылайша, қатысушы елдердің экономикалық дамуына валюта-қаржы интеграциясының әсер ету дәрежесін анықтау осы зерттеудің өзектілігін, әсіресе қазіргі экономикалық және геосаяси дағдарыс жағдайында анықтайды. Осы зерттеудің мақсаты интеграциялық үдерістерді жеделдетуді болжайтын елдер үшін, атап айтқанда, Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) мемлекеттері үшін монографиялық зерттеу, талдамалық және жүйелік тәсілдер, индукция және дедукция әдістері, әлемдегі ең ілгері интеграциялық бірлестік – Еуропалық Одақ (ЕО) мысалында салыстырмалы және тарихи-қисындық талдаулар негізінде пайда мен шығындарды анықтау болып табылады. Зерттеу нысаны – Еуропалық валюта-қаржы интеграциясы. Зерттеу пәні интеграцияның интенсификациясы жағдайындағы халықаралық қатынастар болып табылады.

Әдеби шолу

Көптеген экономистер валюталық одақтың макроэкономикалық көрсеткіштерге әсерін эмпирикалық талдауға тырысты. Бұл бағытта алғашқы зерттеулердің бірі Э. Роуздың және басқалардың мақаласы болды, онда валюта бағамы мен валюталық одақтардың құбылмалылығының халықаралық саудаға әсерін бағалау мақсатында екіжақты деректерді пайдалана отырып, гравитациялық панельдің моделін бағалау жүргізілді. Бағалау кезінде 1970-1990 жылдар аралығындағы 186 елдің деректері ескерілді. Талдау нәтижесінде валюталық одақтар халықаралық саудаға салыстырмалы түрде жоғары оң әсер етеді, демек, валюта бағамының құбылмалылығына салыстырмалы түрде аз теріс әсер етеді. Статистикалық маңызды әсерлерге сәйкес, Еуроаймақтағы сауда көлемі бірыңғай валютаны пайдалану кезінде үш есе артқаны анықталды (Rose, A.K., 2000).

М. Пакко мен Г. Уолл өз зерттеулерінде Э. Роуз ашқан эмпирикалық дәлелдерді қайта қарастырады. Авторлар Rose алған нәтижелер сенімді емес деп санайды, өйткені нәтиже жалпы валютаның қабылдануына емес, уақытқа байланысты белгілі бір факторлардың болмауына немесе дұрыс анықталмауына байланысты бағалардың өзгеруіне байланысты. Уақыт өте келе өзгеретін факторлардың жалпы сипаттамасымен алынған осы зерттеу нәтижелері бірыңғай валюта 5 жылдық кезең ішінде сауданың аздап төмендеуіне әкелетінін көрсетеді, дегенмен бұл нәтиже статистикалық тұрғыдан нөлден өзгеше емес. Сондай-ақ, авторлар 10 және 20 жыл ішінде бірыңғай валютаны қабылдау нәтижесінде сауда көлемі екі еседен астам азайды деп санайды (Pakko, M.R., Wall, H.J., 2001).

Т. Перссонның жұмысында Э. Роуздың нәтижелері қарапайым, параметрлік емес сәйкестік бағаларын қолдану негізінде сыни түрде қарастырылады. Алынған нәтижелер Rose жүргізген зерттеулерге қарағанда анағұрлым қалыпты. Яғни, терең интеграцияның саудаға әсері әлсіз деп бағаланады. Сонымен қатар, автор нәтижелердің түсініксіз екенін және одан әрі зерттеуді қажет ететінін атап өтті (Persson, T., 2001).

С. Тенрейро жалпы валютаны ортақ пайдаланудың саудаға әсерін қайта қарастыра отырып, 1978-1997 жылдар аралығындағы 200 елдің жылдық деректері пайдаланылатын гравитациялық модельді қолданады, елдер арасында нөлдік мән беретін және бірыңғай валюта аймағында эндогендік таңдау жасайтын сауда ағындары кейбір эконометрикалық проблемаларға әкелуі мүмкін екендігі атап өтілді. Сондықтан зерттеу статистикалық тұрғыдан аз нәтижелерге қол жеткізу үшін алдыңғы зерттеулердегідей үлкен және сенімді нәтижелерге қол жеткізілмегенін айтады (Tenreyro, S., 2001).

М. Бун мен Ф. Клаассен жыл сайынғы екіжақты экспорт үшін динамикалық панельдік модельді қолдана отырып, еуроның әсерін анықтауға тырысты. Екі жақты сауда көрсеткіштері 1965-2001 жж. жыл сайынғы кезеңді қамтиды, ЕО-ның 15 еуропалық елі және Еуропадан тыс G7 елдері (Канада, Жапония және АҚШ). Зерттеу нәтижесі Еуро сауда көлемін едәуір арттырды, бірінші жылы 4% әсер етеді және ұзақ мерзімді перспективада шамамен 40% жинақтайды. Авторлардың пікірінше, нәтижелер ЕО-ға үміткер елдер үшін қажет (Bun, M.J.G., Klaassen, F., 2002).

Л. Де Соуза валюта одағына кіруге ниет білдірген еуро аймағының бірқатар экономикалық дамыған елдері үшін сауданың пайдасын бағалауға тырысты. ІРІКТЕМЕДЕ 1980-2001 жылдар кезеңінде ЕВС (Vinhas de Souza, L., 2002) құрудан қандай да бір елеулі сауда әсерлері анықталған жоқ.

С. Эдвардс пен И. Магендзо 1970-1998 жылдардағы панельдік деректер негізінде тарихи тәуелсіз валюталық одақтар шеңберіндегі экономикалық көрсеткіштерді үш параметр бойынша қарастыра отырып, бірыңғай валютаға қосылудың ықтимал әсерлерін талдайды: капиталға жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) өсуі, макроэкономикалық құбылмалылық және инфляция. Авторлар валюталық одақ инфляцияны төмендетеді, бірақ макроэкономикалық құбылмалылықты арттырады деп мәлімдейді (Edwards, S., Magendzo, I.I., 2002).

Дж. Френкель мен Э. Роуз сауда мен өндіріске бірыңғай валютаны енгізудің салдарын сандық бағалау мақсатында 1970-1995 жылдар аралығындағы 200-ден астам елдің деректерін топтық деректерді талдауды қолдана отырып зерттеді. Зерттеулер екі кезеңде жүргізілді. Бірінші кезеңде гравитациялық модельді қолдана отырып, валюталық одақ сыртқы сауданы арттыратыны анықталды. Екінші кезеңде валюталық одақтың кірістерге әсері зерттелді. Елдің жалпы тауар айналымын бір пайызға (ЖІӨ-ге қатысты) ұлғайту жиырма жылдық кезең ішінде және, мүмкін, неғұрлым ұзақ мерзімді перспективада жан басына шаққандағы кірісті кемінде үштен

бір пайызға арттырады. Осылайша, валюталық одақтардың жағымды салдары сауданы ынталандыру арқылы жүзеге асырылады. Валюталық интеграцияның өндіріске әсері туралы дәлелдер табылған жоқ (Frankel, J., Rose, A., 2002).

П. Кенен 121 ел үшін Э. Роуздың деректер жиынтығын пайдалана отырып, гравитациялық модель арқылы Э. Роуз ұсынған нәтижелерге қатысты валюталық одақтың әсері әлдеқайда аз екенін анықтады (Kenen, P.B., 2002). Ф. Нич сонымен бірге валюта Одағының саудаға әсері Э. Роуздың деректер жиынтығын қолдана отырып нөлдік болды деген қорытындыға келді (Nitsch, V. Honey, 2002).

Д. Барр және бірлескен авторлар 1978 және 2002 жылдар аралығында Еуропа елдері үшін Э. Роуздың гравитациялық моделін бағалады. Тек Еуропа елдері ғана емес, сонымен бірге Еуропа Еркін Сауда Қауымдастығы (ЕЕСҚ) елдері де (Люксембург пен Лихтенштейнді қоса) қосылды. Осылайша, талдауға 11 ЕВО және 6 мүше емес елдер кірді. 13192 байқаудан тұратын панельдік мәліметтер жиынтығы 17 ел мен 136 түрлі уақыт сериялары үшін бағаланды. Авторлар валюталық одақтың еуроаймаққа кіретін және кірмейтін елдердің экономикасына әсерін зерттеді. Нәтижесінде ЕО мүшелігі инфляция, жұмыссыздық және елдердің өндіріс көрсеткіштеріне тікелей әсер етпейтіні анықталды (Barr, D., Breedon, F., Miles, D., 2003).

С. Де Нардис пен К. Викарелли 1980-2000 жылдар аралығындағы 11 экспорттаушы ел мен 32 импорттаушы елдің (Бельгия мен Люксембург көрсеткіштерін қоса алғанда) көрсеткіштерін пайдалана отырып, бірыңғай валютаның саудаға әсерін бағалауды жүргізді. Зерттеудің негізгі тұжырымы – еуроны енгізу Еуропа елдері арасындағы екіжақты саудаға оң, бірақ шамадан тыс әсер етті (De Nardis, S., Vicarelli, C., 2003).

А. Микко және бірлескен авторлар Еуропалық Валюта Одағының (ЕВО) саудадағы алғашқы әсерін зерттеді. Олар дамыған 22 елдің екіжақты саудасын 1992-2002 жж. кезеңіне қатысты деректерді пайдалана отырып, деректерді панельдік талдауды қолдана отырып бағалады. Талдау тиісті кезең ішінде олар валюта Одағындағы 12 еуропалық елмен біртекті болатындай етіп индустриалды дамыған елдерді іріктеу арқылы жүргізілді. Есептеулерге сәйкес, мүше елдер арасындағы екіжақты саудаға ЕВО әсері сыртқы серіктеспен 8-ден 16%-ға дейінгі саудамен салыстырғанда 4-тен 10%-ға дейін ауытқиды. Нәтижелер көрсеткендей, валюталық одақ тек ЕВС елдерімен ғана емес, сонымен бірге әлемнің басқа елдерімен де сауданы арттырады (Micco, A., Stein, E., Ordoñez, G., 2003).

Х. Фаруки өз жұмысында валюталық одақтың 1992-2002 жылдар аралығындағы еуро аймағындағы 22 индустриалды елдер арасындағы саудаға әсерін панельдік гравитациялық модель арқылы талдады. Нәтижесінде, ЕВО ішкі аймақтық саудаға оң әсер етті. Панельдің мәліметтеріне сүйене отырып, валюта одағына мүше мемлекеттер арасындағы сауданы қарастырылып отырған кезеңде шамамен 10 пайызға арттырды. Ортақ валютаның сауда пайдасы мүше мемлекеттер арасында біркелкі бөлінбеді. Кейбір елдер бұдан былай сауда артықшылықтарын емес, бірыңғай валюта саясатына негізделген әлеуетті артықшылықтарды алады (Faruqee, M.H., 2004).

Г. Хаберман Р. Неккейбір макроэкономикалық әсерлерге, атап айтқанда, Еуропадағы фискалдық және ақша-несие саясатының тәртіптері туралы түрлі жорамалдар кезінде еуроның кеңейтілген аймағына көшу кезіндегі тұрақтандыру саясатының әсеріне талдау жүргізді. Сонымен қатар, АҚШ үшін әртүрлі еуропалық валюта тәртіптерінің салдарын бағалау жүргізілді. Талдау кезінде ЕВО әл-ауқатының әсерін ескеретін жалпы тепе-теңдіктің динамикалық аралық моделін қолданды. Нәтижелер барлық елдер үшін экономикалық пайда өте аз екенін көрсетеді. Орталық және Шығыс Еуропа елдерінде тіпті кемшіліктер басым болды (Haber, G., Neck, R. 2005).

Г. Флам мен Х. Нордстром гравитациялық модель арқылы еуропалық валюта одағының сауда көлеміне әсерін зерттеді. 1989-1997 жылдар кезеңін және 1998-2002 жылдар кезеңін салыстыру кезінде сауда көлемі еуро аймағы елдері үшін 15%-ға және Еуро аймағынан тыс елдер үшін 8%-ға ұлғайды. Бұл әсер уақыт өте келе артады деп болжамдалды (Flam, H., Nordström, H., 2006).

Т. Манчини-Гриффоли мен Л. Паувельс 1980-2004 жылдардағы кезеңді ЕО-ның 15 елі үшін гравитациялық модельді қолдана отырып талдады. Авторлар еуро аймағындағы сауда-саттық көлемінде алшақтық болды ма деп сұрады. Нәтижесінде 1999 жылдан бастап екі жарым жылға уақытша үзіліс анықталды. Айырмашылықтың себебі – мекемелердің еуро аймағындағы терең интеграциясы және Еуро енгізілгенге дейін және одан кейін нақты пайыздық мөлшерлемелердің төмендеуі. Еуропалық елдер арасындағы институционалдық және

саяси интеграцияның маңыздылығына ерекше назар аударылады (Mancini-Griffoli, T., et al., 2006).

Ю. Трайстару-Сидшлаг өз зерттеуінде Еуропалық валюта одағының (ЕВО) макроэкономикалық көрсеткіштерін 1990-2005 жылдарға қатысты жылдық деректермен қарастырды. Зерттеуде ол орташа және стандартты ауытқу үшін 1992-1998 және 1999-2005 кезеңдерді, сондай-ақ тиісті кезең кестесін талдауды салыстырды. Талдау нәтижесінде ол инфляциялық айырмашылықтардың төмендегенін, нақты өсу жақындағанын, аймақтағы сауда бизнес циклдеріне ықпал еткенін және ЕВО сәтті болды деген қорытындыға келді. Сонымен қатар, ол қаржылық интеграция портфельді саралаумен жекелеген күйзелістерге қарсы бейімделу тетігін қалыптастыратынын атап өтті (Traistaru-Siedschlag, I., 2006).

Р. Баррелл және оның бірлескен авторлары 1978-2002 жылдар аралығындағы коинтеграциялық және регрессиялық талдауды пайдалана отырып, Австриядағы, Бельгиядағы, Даниядағы, Финляндиядағы, Франциядағы, Германиядағы, Голландиядағы, Швециядағы, Англиядағы және АҚШ-тағы макроэкономикалық көрсеткіштерге еуроның әсерін зерттеді. Алайда, ЕВО-тың әсері Ұлыбритания, АҚШ, Дания және Швеция сияқты мүше емес елдерде болған жоқ. Олардың Финляндия мен Австрия сияқты шағын экономикаларда болғандығы белгісіз, бұл ЕВО агломерациялауды Одақтың өзегінде алға жылжытқанын көрсетуі мүмкін. ЕВО барлық қатысушылар үшін нақты тиімді айырбас бағамының құбылмалылығын төмендетті. Ұзақ мерзімді болашақта нақты тиімді айырбас бағамына қатысты белгісіздіктің төмендеуі барлық мүше елдерде валюталық одақ болмаған кезде болатын жағдаймен салыстырғанда инвестициялардың ұлғаюына және капиталдың жинақталуына әкелуі мүмкін (Barrell, R., et al, 2008).

С. Де Нардис және бірлескен авторлар динамикалық панельдік деректер әдіснамасының көмегімен 1988-2003 жылдар кезеңінде экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) 23 елінен келген экспорттың екіжақты көрсеткіштерін зерттеді. Гравитациялық модельді бағалау нәтижесінде олар еуроның сауда әсері 4 % (ұзақ мерзімді болашақта 17%) (de Nardis, S., De Santis, R., Vicarelli, C., 2008) болды деген қорытындыға келді.

Дж. Элу мен Г. Прайс еуроның Сахараның шығысындағы Африкадағы экономикалық өсуге әсерін зерттеді. Зерттеу нәтижесінде Сахараның оңтүстігіндегі Африка елдерінің валюта одағына қатысуы валюталық тәуекелдердің төмендеуі нәтижесінде өндірістің қолайлы динамикасын ынталандырып, өсуге оң әсер ететіні белгілі болды. Осылайша, Сахараның оңтүстігіндегі Африка елдерінде аймақтық валюта интеграциясының артықшылықтары бар, олар өмір сүру деңгейін арттырады (Elu, J.U., Price, G.N., 2008).

С. Герлах пен М. Хоффман 1990-1998 және 1999-2006 жылдардағы регрессия теңдеуін қолдана отырып, мүше елдердің макроэкономикалық тұрақтылығына ЕВО әсерін зерттеді. Өндірісі дамыған елдерде еуроға ауысу кезінде негізгі макроэкономикалық ауытқулардың (ЖІӨ, қор, инфляция, пайыздық ставкалар және тұтыну) төмендеуінің байқалғанын талдау кезінде анықталды. Төмендеу қаржы нарықтарын кеңейту және тереңдету есебінен тәуекелдерді бөлуді жақсартумен байланысты. Сонымен қатар, олар валюталық одақ оған мүше елдердің де, мүше емес елдердің де тұрақтылығына ықпал етеді деген қорытындыға келді (Gerlach, S., et al, 2008).

Д. МакГоуэн OLS моделін және динамикалық панельдік деректер әдістерін пайдалана отырып, олардың экономикаларының құрылымындағы түбегейлі айырмашылықтарға қарамастан, Еуроға қосылатын елдердің орташа есеппен сауданың өсуін бастан кешіп отырғанын анықтады. Алайда сауданың жалпы әсері бірден пайда болмауы мүмкін, өйткені ақша автономиясының жоғалуы олардың экономикасына қысқа мерзімді ауыртпалық әкелуі мүмкін. Барлық қатысушылар үшін тиімді пайыздық мөлшерлемелер арасындағы тепе-теңдікті табу қиын үрдіс болуы мүмкін (McGowan, D., 2001).

Ф. Агион, Ф. Баккетта, Р. Ранси және К. Рогофф өз зерттеулерінде 1970-2000 жылдар аралығындағы 47 елді ескере отырып, теңгерілмеген панельдік деректерді қолдана отырып, регрессиялық талдау жүргізді. Нәтижесінде олар, айырбас бағамының икемділігі және айырбас бағамының құбылмалығының төмендеуі өндірістің тиімділігіне оңтайлы үлесін қамтамасыз етеді (Aghion, P., et al. 2009).

Е. Дэвис пен О. Померанц валюта одағының нақты тиімді айырбас бағамына әсерін зерттеді. Нәтижесінде олар ЕВО Германия, Бельгия және Нидерландыдан басқа, сондай-ақ ЕВО, Ұлыбританиядан тыс ЕО елдерінің көпшілігі үшін нақты валюта бағамының шартты құбылмалылығына пайдалы әсер еткенін анықтады. Алайда, авторлар инфляция,

пайыздық мөлшерлеме және ағымдағы шоттардың балансы сияқты валюта бағамына әсер ететін факторларды қарастырған кезде нәтиже қайшылықты екенін айтады. ЕО-да және әсіресе ЕВО елдерінде салыстырмалы түрде төмен валюта бағамы экономикалық өсуге және негізгі капиталға инвестициялауға оң әсер етеді. Екінші жағынан, кейбір елдерде нақты курстың төмен құбылмалылығы макроэкономикалық теңгерімсіздіктерге әкелетін бағаның және жалақының баяу динамикасын көрсетуі мүмкін (Davis, E.P., Pomerantz, O., 2009).

Х. Бергер мен Ф. Нитч регрессия әдісін қолдана отырып, бірыңғай валюта енгізілгеннен кейін еуро аймағына мүше елдер арасындағы саудадағы теңгерімсіздіктің өскенін анықтады. Белгіленген номиналды айырбастау бағамдары, сондай-ақ еңбек нарығының икемсіздігі айтарлықтай және ұзақ мерзімді сауда теңгерімсіздіктеріне әкеледі. Елдер арасындағы елеулі және тұрақты сауда теңгерімсіздігінің туындауы саяси шиеленісті де көрсетуі мүмкін. Номиналды айырбастау бағамдары икемді болған кезде сауда теңгерімді болады. Бұдан басқа, сауда теңгерімінің сальдосы нақты айырбас бағамын есепке алу кезінде, өсу қарқынындағы айырмашылықтар қысқарған кезде азаяды және ұлттық іскерлік циклдердің салыстырмалы құбылмалылығымен ұлғаяды (Berger, M.H., Nitsch, V., 2010).

М. Сантана-Гальего және бірлескен авторлар гравитациялық модель арқылы туристік және сауда ағындарына бірыңғай валютаның әсері туралы зерттеу жүргізді. Гравитациялық модель үшін пайдаланылатын деректер жиынтығына 1995-2006 жылдар кезеңі кіреді, ЭЫДҰ-ның 179 елі мен 30 елі үшін. Алынған нәтижелер бірыңғай валюта халықаралық саудаға ғана емес, туризмге де ықпал ете отырып, экономикалық өсуді күшейтетінін көрсетеді (Santana-Gallego, M., et al, 2010).

Осылайша, бірыңғай валютаны енгізудің әсері әр уақыт кезеңі үшін және белгілі бір аймақтық бірлестік үшін әр түрлі болады. Көптеген эмпирикалық зерттеулер сауда ағындары мен кірістердің өсуі, инфляцияның төмендеуі және валюта бағамының құбылмалылығы түрінде бірыңғай валютаны енгізу кезінде оң әсерлерді анықтайды. Екінші жағынан, Франкель мен Роуз бірыңғай валютаның табысқа әсер етпейтінін көрсететін нәтижелерге қол жеткізді; Кенен, Пакко, Уолл, Бергер, Нитч саудаға оң үлес қоспады. Эдвардс пен Магендзо валюта одағы қатысушы елдердегі макроэкономикалық құбылмалылықты арттырады деген қорытындыға келді.

Эмпирикалық зерттеулерде қолданылатын тарихи деректер елдің валюталық одаққа кіру кезіндегі әлеуетті артықшылықтарын толық көрсете алмайды, өйткені экономикалық жақындасудан басқа саяси құрастырушысы маңызды рөл атқарады.

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі кезеңде елдердің ұлттық қажеттіліктерді өз бетінше қанағаттандыра алмауы интеграциялық үдерістердің дамуына ықпал етеді, сонымен бірге елдердің әртүрлі ұлттық мүдделері мен протекционизмнің табиғи саясаты халықаралық қатынастар кеңістігінде көптеген мәселелердің пайда болуына әкеледі.

Мәселен, мысалы, еуроны енгізу келесі мәселелерді шешуі керек еді:

1) валюта бағамдарының құбылмалылығын тұрақтандыру және валюталық тәуекелдерді азайту, өйткені валюта бағамдарының жоғары ауытқуы саяси келіспеушіліктерге ықпал етіп, интеграциялық процестерге кедергі келтірді;

2) ЕО-ның федералдық қор жүйесінің (ФРЖ) саясатына және доллар динамикасына тәуелділігін азайту;

3) валюта айырбастау шығындарын жою;

4) ұзақ мерзімді негізде баға тұрақтылығын қамтамасыз ету;

5) ЕО-ның бірыңғай экономикасын қалыптастыруға қол жеткізу;

6) теңгерімді экономикалық өсу, жұмыспен қамтуды ұлғайту, елдер арасында бәсекеге қабілетті өнім өндіруді теңестіру, ғылыми-техникалық прогресті дамыту үшін жағдай жасай отырып, ЕО-ның әлемдік аренадағы ұстанымын күшейту.

Алайда, бұл міндеттерді жүзеге асыру бірқатар проблемалар мен қайшылықтарға кедергі келтірді. Еуро аймағының басты мәселесі қатысушы елдердің экономикалық дамудағы, саяси салмақтағы, сондай-ақ мәдени дәстүрлердегі елеулі айырмашылықтары болып табылады.

Экономикасы неғұрлым тұрақты ЕО елдері (Германия, Франция, Австрия, Дания, Бельгия, Нидерланды, Люксембург) еуроның жоғары сатып алу қабілетіне ие, бұл капиталдың құйылуына және шоғырлануына әкеледі, бұл шет елдердің (Ирландия, Португалия, Испания және Греция) экономикалық өсуіне және жұмыспен қамтылуына теріс әсер етеді. Жұмыссыздықтың жоғары деңгейі және

өсудің болмауы дефляциялық шығындар мен әлеуметтік шиеленісті арттырады. Айта кетейік, капитал еуро аймағында еркін қозғалса да, жұмыс күшінің ұтқырлығы айтарлықтай мәдени және тілдік кедергілермен шектеледі. Осылайша, экономиканың дамуын күтілетін теңестірудің орнына керісінше нәтиже болады.

Жалпы еуропалық нарық шеңберінде халықаралық саудадағы қатаң бәсекелестік валюта бағамының, пайыздық мөлшерлемелердің және кедендік реттеудің ұлттық саясатының жойылуына байланысты ЕО-ға мүше елдердің ұлттық экономикаларының бәсекеге қабілеттілігіне әсер етеді. Іс жүзінде Оңтүстік және Орталық-Шығыс Еуропа елдерінің барлық ірі кәсіпорындары бәсекеге қабілеттілігі бойынша Батыс Еуропа елдерінің ірі трансұлттық компаниясы (ТҰК) мен трансұлттық банктан (ТҰБ) төмен. Дамыған елдердің, әсіресе Германияның, Францияның, Австрияның, Швецияның ТҰК қысқа мерзімде өзінің еншілес компаниялары, филиалдары, өкілдіктері арқылы кеңейтілген экспансияны жүргізе алды және кейбір жағдайларда жергілікті тауар өндірушілерді ығыстыра алды. Нәтижесінде аймақішілік қатаң бәсекелестік экономикалық соғысқа айналады. Бұл оңтүстік және Орталық-Шығыс Еуропаның аз дамыған елдерінің салалық құрылымының нашарлауына әкеледі, жұмыссыздықтың өсуіне ықпал етеді, ЕО дамыған елдерінде жоғары ақы төленетін және беделді жұмыс іздеуде халықтың көші-қонын арттырады.

Нәтижесінде экономикалық дамыған елдер (Германия ең алдымен, Франция) Оңтүстік және Шығыс Еуропа елдеріне қарағанда көбірек пайда тапты. ЕО-ның жаңа мүшелерге Еуропаның ең бай елдеріне қатысты экономикалық кемшіліктерін азайтуға көмектесетін дәйекті саясатты жасаудан бас тартуы ЕО-ның интеграция процесіне нұқсан келтіреді. Еуропалық келісімдер бастапқыда өз кірістерін ұлғайту және бәсекеге қабілетті болу үшін ЕО экономикалары арасындағы айырмашылықтардан пайда көретін ірі жеке корпорациялардың мүдделеріне қызмет ету үшін жасалды. Сонымен, еуроны енгізу кезінде неміс валютасы бағаланбады (Германияның өтініші бойынша), ал әлсіз елдердің валюталары қайта бағаланды. Шығасыларға қарамастан, аз дамыған елдер валюталық одақтың қатысушысы болуға ұмтылды. Мұның себептері саяси себептер де, көшбасшы елдердің экономикалық даму деңгейіне қысқа мерзімде жақындау ниеттері де болуы мүмкін.

Еуроаймақта тауарлардың, қызметтердің, капиталдың және жұмыс күшінің еркін қозғалысы өндірісті дамыту мен орналастырудағы сәйкессіздіктерге, кірістердегі теңсіздіктің тереңдеуіне әкелді.

Еуроаймақ 2000-2007 жылдар аралығында қолайлы экономикалық жағдайлардың арқасында алғашқы жетістікке жетті. Еуроаймақ шекараларындағы капиталдың еркін қозғалысы сыртқы қарыздар мен инвестициялардың арқасында Греция, Ирландия және Испания сияқты аз дамыған экономикалардың дамуына ықпал етті. Греция, Ирландия, Испания және Португалия ЖІӨ-нің орташа жылдық өсу қарқыны тиісінше 6,7 %, 10,5 %, 7,8% және 5,25% құрады. Айта кетейік, Германия мен Францияда бұл көрсеткіш сәйкесінше 2,6% және 4,1% деңгейінде болды (Дементьев, Н.П., 2016).

Еуроаймақтағы мүшелік әр түрлі елдер арасындағы мемлекеттік облигацияларға байланысты қауіпті азайтты, сондықтан ЕО-ның орталығында ЕО-ның күшті негізгі елдері мен ЕО-ның салыстырмалы түрде әлсіз артта қалған елдер арасында ешқандай айырмашылық болған жоқ. Олардың барлығы қауіп-қатері төмен неміс деңгейіне жақындады. Шет елдерде арзан несиелерге бұрын-соңды болмаған қол жетімділік болды. Инвесторлардың пікірінше, грек, итальян немесе басқа да мемлекеттік облигациялар Германияның тәуекелі төмен облигацияларын өте жақсы алмастырды. Қаржы жүйесі мен халықаралық сауданың өзара байланысы сияқты трансмиссия арналары арқылы ЕО елдерінің экономикалық белсенділігіне әсер еткен жаһандық қаржы дағдарысы бұлай емес екенін көрсетті.

Төмен бағамен шамадан тыс, тәртіпсіз қарыз алу және Еуроаймақтың жоғары оптимизмі қарызды өтеудің экономикалық шындығына сәйкес келмеді. Сонымен қатар, ақшаның қол жетімділігі оларға сұранысты тудырды, бұл импорттың өсуіне, отандық тауарлардың бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне, тұтынудың ішкі өндірістен асып кетуіне ықпал етті. 2009 жылы ЕО-да нақты ЖІӨ-нің 4%-дан астамға төмендеуімен сипатталатын Рецессия Германияны қоспағанда, екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі ең жоғары болды. Экономикалық жағдайды керіиндустрияландыру үдерісі және өнеркәсіп өндірістерін Азия елдеріне жаппай көшіру шиеленістірді. Барлық осы факторлар 2009 жылдың күзінде Грекиядағы мемлекеттік облигациялар нарығында басталған Еуроаймақтағы қарыз дағдарысының пайда бо-

луына ықпал етті, ал 2010 жылы ол бүкіл еуро аймағына таралды.

Ұлттық қаржы саясаттарының бірыңғай жалпыеуропалық саясатпен сәйкес келмеуі бірыңғай ұлттықтан жоғары ақша бірлігі болған кезде бюджеттік және салық жүйелерінің Ұлттық бақылау шеңберінде қалуына алып келді. Бұл кейіннен экономикалық күйзелістер, әсіресе асимметриялық күйзелістер туындаған кезде өзінің осалдығын көрсетті.

Мемлекеттік шығыстарды ұлғайтуға және салық ауыртпалығын азайтуға негізделген фискалдық ынталандыру ұлттық экономикалардағы жұмыссыздық пен құлдырауды жеңудің тиімді құралы болып табылады. Алайда фискалдық ынталандыруды қолдану мүшелердің Еуроаймақта бюджеттік тәртіпті сақтау жөніндегі міндеттемелеріне қайшы келеді. Бұдан басқа, ЕОБ (Еуропалық Орталық Банк) экономикалық құлдырау жүріп жатқан елдердің ұлттық реттеушілерінен, керісінше, дағдарысқа және жұмыссыздыққа қарсы күресте қатаң үнемдеу шараларын қолдануды, атап айтқанда, мемлекеттік шығыстарды қысқартуды және инвестицияларды тарту және толық жұмыспен қамтуды қалпына келтіру мақсатында салық ауыртпалығын ұлғайтуды талап етеді. Іс жүзінде осы талаптарды орындау теңгерімсіздікке әкеледі. Мысалы, АҚШ-та XX ғасырдың 30-шы жылдары бюджет тапшылығын азайтуға бағытталған ұқсас әрекеттер Ұлы Депрессияның себебі болды. Сондай-ақ халықаралық валюталық қорының (ХВҚ) Шығыс және Орталық Азия, Латын Америкасы, Африка және басқа да экономикалардың экономикалық қайта құрылуы кезеңіндегі ұсыныстары олардың экономикалық өсуіне теріс әсер етті. Мемлекеттік шығыстарды қысқарту жөніндегі қатаң шаралар мемлекеттік қызметшілерге төленетін төлемдердің төмендеуіне, зейнетақы төлемдері мен түрлі жәрдемақылардың төмендеуіне немесе тоқтатылуына, қосымша құн салығының (ҚҚС), сатудан алынатын салықтың және бірқатар акциздердің ұлғаюына әкеп соғады, нәтижесінде сұраныстың азаюына және экономиканың одан әрі өсуінің тоқырауына әкеп соғады.

Осылайша, Еуроаймақта даулы жағдай қалыптасты. Бір жағынан, ақша-кредит және валюта саясатын реттеу өкілеттігі бар ЕОБ аймақтың экономикалық проблемаларын болдырмауға қабілетті емес. Себебі, ЕОБ-ға елдердің егемендік қарызын сатып алуға тыйым салынады, бұл көптеген орталық банктердің облигациялық нарықтардағы алыпсатарлық шабуылдарға тойтарыс беру үшін қолданатын құралдарының шектеулі екенін көрсетеді. Жүргізілген «сандық жұмсарту» саясаты Еуроаймақтың «өтімділік тұзағына» әкелді. Екінші жағынан, ұлттық билік өсу тұрақтылығы мен бюджеттік тәртіптің конвергенция критерийлеріне сәйкес фискалдық ынталандыруды қолданумен шектелген.

Еуропалық қаржы органдарының қадағалауының дәрменсіздігін растау Грециядағы дағдарыс болып табылады. Грекия еуроаймаққа 2001 жылы жалған сылтаумен маңызды құрылымдық мәселелерімен (төмен өсу қарқыны, өсіп келе жатқан бюджет және сауда тапшылығы, жоғары мемлекеттік қарыз, жоғары инфляция, жоғары номиналды пайыздық мөлшерлемелер) кірді. Грекия үкіметі экономикалық және қаржылық статистиканы әдейі және жүйелі түрде түзетіп, оларды Маастрихт конвергенция өлшемдеріне жақындатты. Бұл әрекеттер Грекияға төмен пайыздық мөлшерлемемен қаржы ресурстарына кедергісіз қол жетімділікті қамтамасыз етті, бұл жеткілікті салық түсімдері мен төмен өнімділік болмаған кезде шығындардың өсуіне ықпал етті. Грекия ертерек қосылғанына қарамастан, ЕВО мүшелігі елдің қаржылық мәселелерін шешуге мүмкіндік бере отырып, экономиканы ынталандыруға көмектеседі деп үміттенді. Алайда, бұл болмады, өйткені еуроны қабылдау Грекияның басқа қатысушы елдермен, әсіресе Германиямен бәсекеге қабілеттілігіндегі алшақтықты арттырды. Неміс тауарлары мен қызметтері грек тауарларына қарағанда арзанырақ болды. Бұл жағдайда Девальвация орынсыз болып шықты. Соның салдарынан Грекияның сауда балансының нашарлауы ағымдағы шот тапшылығының артуы есебінен. Германия экономикасы Грекияға экспорттың ұлғаюынан және арзан неміс тауарлары мен қызметтерінің импортын қаржыландыру үшін грек қарыздарынан пайда табудан пайда көрді.

Грецияның жалған ақпарат беру фактілері 2009 жылы жария болды, бұл елде мемлекеттік бюджет тапшылығы ЖІӨ-нің 15,4%-ына жетті, бұл ЕО-да белгіленген лимиттен 4 есе асып, мемлекеттік қарыз 300 млрд. еуродан (ЖІӨ-нің 126,8%) асты (Eurostsat мәліметтері бойынша). Мемлекеттік қарызға қызмет көрсетудің мүмкін еместігі елдің несиелік рейтингінің төмендеуіне әкелді, бұл инвестициялық ағындарды күрт қысқартты. Осылайша, нарықтағы арзан бос қаржы ресурстарына қол жетімділік шектеулі болды. Нәтижесінде, ел дефолт шегіне жетіп, жинақталған қарызды төлеу үшін қол жетімді

қаражатты өз бетінше табу мүмкіндігінен айырылды. Бұл жағдайда инвесторлар грек мемлекеттік облигацияларын сата бастады, бұл мемлекеттік қарызды қайта қаржыландыруды одан әрі қиындатты.

Кем дегенде бір елдің Еуроаймақтағы мемлекеттік міндеттемелер бойынша төлем қабілетсіздігі басқа елдердің мемлекеттік облигацияларына сұраныстың едәуір төмендеуіне әкеледі. Нәтижесінде, облигациялар бағасының төмендеуі, олардың кірістілігі мен қарыз алу құнының артуы, мемлекеттік облигацияларға ие Еуроаймақтағы ірі елдер мен банктердің кірісінің төмендеуі. Бұл жағдайда еуро аймағындағы барлық елдердің бюджет тапшылығын жабу қиын болады.

Валюта одағы аясында ел инфляцияның өсуі арқылы жағдайды болдырмау үшін ақша шығара алмайды. Жоғары мемлекеттік борышқа байланысты теңгерімсіздіктер, импорттың экспорттан асып кетуі және жалақының әртүрлі деңгейі дәстүрлі түрде ұлттық валютаның девальвациясымен жойылады, сондай-ақ еуроаймақ шеңберінде мүмкін емес. Жалғыз мүмкін құрал бюджет шығындарын азайту болды. Грек дефолтының алдын алу үшін, Еуроаймақтың басқа да экономикасы әлсіз елдерді осындай қадамға итермелеуі мүмкін, Афиныға ХВҚ, ЕОБ және Еуропалық комиссия 110 миллиард еуро несие берді. Грекияға либералды нарықтық реформалар мен бюджет шығыстарының қысқаруына және салық түсімдерінің ұлғаюына байланысты ел ішінде үнемдеу саясатын жүргізу міндеттелді. Қарыз жүктемесін төмендетпестен үнемдеу шаралары рецессияның қатал шеңберін қалыптастырды, онда жұмыссыздық 25,4 жылдың тамызында 2012% жетті. Бұл Грекияның қаржылық жағдайын нашарлататын салық түсімдерін жеңілдетіп қана қоймай, гуманитарлық дағдарысқа әкелді. Үйсіз адамдардың саны, өз-өзіне қол жұмсау, қоғамдық денсаулық айтарлықтай нашарлады. Сонымен қатар, әлеуметтік шиеленістер реттеушілердің «ішкі девальвация» деп аталатын – ірі жеке корпорациялардың пайдасына айналатын жұмысшылардың жалақысының азаюы арқылы күшейе түсті. Осылайша, еуроаймақ дағдарысы корпорациялар үшін пайдалы болды.

Пол Кругман Еуропалық комиссияның Грекияға қоятын талаптары «ұлттық тәуелсіздікті жою» және Грекия экономикасы үшін ғана емес, жалпы Еуропалық жоба үшін де қауіпті деп санайды (Кругман, П., 2012).

Греция еуродан бас тартып, өзінің ұлттық валютасы – драхманы қалпына келтіре алады. Үнемдеу шараларынсыз Греция үкіметі экономикалық өсуді тездететін жұмыссыздықты азайту арқылы жаңа жұмысшыларды жалдай алады. Греция өз қарызын евроға ұлттық валютаға айырбастап, эмиссия жүргізіп, Еуро бағамын төмендетуі мүмкін. Бұл оның қарызын азайтады, экспорт құнын төмендетеді және туристерді арзан демалыс орнына тартады. Алайда, грек қарызының шетелдік иелеріне (негізінен Солтүстік Еуропа банктері) қатысты, олар 2010 жылы қарыз дағдарысы басталғаннан бері Грекияға 320 миллиард еуроға жуық қарыз берді (Bhanot K., et al, 2014), бұл әрекеттер айтарлықтай қаржылық шығындарға, тіпті ұлттық валютаның девальвациясына байланысты банкроттыққа әкеледі. Сондықтан ЕО-ның қаржылық реттеушілері Грекиядағы дағдарысты жеңуге көмектесу үшін бар күшін салды. Валюта Одағынан шығу ұлттық валютаның (грек драхмасы) күрт төмендеуіне ықпал етеді, бұл импорттың құны өскен сайын гиперинфляцияны тудырады. Грекияның импортқа тәуелділігі айтарлықтай екенін ескеріңіз. Импорттың негізін азық-түлік және фармацевтикалық өнімдер мен энергия ресурстары құрайды. Осылайша, Грекияның еуроаймақтан шығуы оны созылмалы төлем қабілетсіздігіне қайтаруы мүмкін.

Грекиядан басқа, қарыз дағдарысы Испания, Португалия, Ирландия, Италия экономикаларына теріс әсер етіп, экономикалық және валюталық одақ архитектурасындағы әлсіз жерлерді көрсетті. 2009 жылы бұл елдерде бюджет тапшылығы болды 11 %, 11,2 %, 13,8 %, 5,2 % тиісінше. 2010 жылға қарай кейбір елдерде бюджет тапшылығы одан әрі ұлғайды, атап айтқанда Ирландияда ЖІӨ-нің 32,1%-ын құрады (Eurostsat деректері бойынша). Алайда, дәл осындай үнемдеу және бюджетті жақсарту шараларының арқасында бұл елдер дағдарысты жеңіп, экономикалық өсуді қалпына келтіруге және жұмыссыздықты Грекияға қарағанда тиімді түрде азайтуға қол жеткізді. Греция экономикасының аса ауыр жағдайының себептері капиталдың едәуір көп түсуі, сыбайлас жемқорлық, бюрократия, салық төлеуден жалтару және мемлекеттік қаржыны тиімсіз басқару болып табылады.

Еуроаймаққа кірудің теріс әсерлері Словенияның мысалында да айқын көрінеді, ол 2007 жылы еуроаймаққа кірген алғашқы Шығыс Еуропа елдерінің бірі, оның сыртқы қарызы 15% құрады, бірақ валюта одағында болған бірінші

жылы ол 86%-ға дейін өсті. 2003 жылдан бастап ЖІӨ-нің жыл сайынғы өсімі 3-6%-ды құрады, алайда еуроаймаққа кіргеннен кейін бір жыл өткен соң ЖІӨ-нің төмендеуі шамамен 8%-ды құрады. Ай сайынғы табыс 15,3%-ға өсті. Еңбек өнімділігі тек 4%-ға өсті (Колбенева, А.М., Мироненко, Р.В. 2015).

Мүмкін, егер бұлелдер құрылымдық реформалар жүргізіп, одан әрі даму міндеттерін уақтылы түзетсе, қарыздармен, бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуімен және экономикалық өсумен байланысты мәселелерді болдырмауға болар еді.

ЕО жұмысының негізгі қағидаттарының бірі кохезия саясаты болды, бұл ЕО-ның ең бай елдері экономикасы әлсіз елдерді қаржылай қолдайды деп болжайды. Қаражатты қайта бөлу ЕО қазынасы арқылы жүзеге асырылады, оған елдердің әрқайсысы ЖІӨ көлеміне байланысты қаражат аударады. Кейінірек бұл қаражат, атап айтқанда, ЕО-ның мақсатты бағдарламаларын қаржыландыруға (көбінесе бұл бағдарламалардың күші донор елдерге аз дәрежеде қолданылады) және ЖІӨ-нің аз көлемі бар қатысушыларды қолдауға жұмсалады. Осылайша, күшті елдер әлсіздерге көмектеседі.

«Донорлар» мен субсидия алушылардың бөлінуі көптеген жылдар бойы салыстырмалы түрде тұрақты болып келеді. Ең дамыған елдердің қатарына Солтүстік және Батыс Еуропа елдерінің экономикалары кіреді, олар бірлестіктің ең көне қатысушылары болып табылады. Субсидиялардың көпшілігін Оңтүстік және Шығыс Еуропа елдері алады, ал шығыс еуропа елдерінің көпшілігі ЕО-ға жаңа қатысушылардың қатарына жатады (мысалы, Польша мен Балтық жағалауы елдері, олар бөлінген қаржылық қолдаудың көп бөлігін құрайды). Бұл жағдай «Жаңа Еуропа» елдері мен донор елдердің азаматтары арасындағы қайшылықтардың шиеленісуіне әкеледі. Соңғылары бірлестіктің жаңа қатысушыларын іс жүзінде экономикасы дамыған елдер бөлген субсидиялар есебінен, яғни осы елдердің азаматтары есебінен өмір сүреді деп айыптады. Сонымен қатар, наразылық Шығыс Еуропадан келген арзан жұмыс күшінің ағынына себеп болды. Соның салдарынан донор елдердің ішіндегі елеулі әлеуметтік және саяси салдарлардың қаупі. Ұлыбританиядағы осындай көңіл-күйдің нәтижесі Brexit болды.

Өз кезегінде «масыл» деп аталатын елдер Еуропалық Одақты бірлестіктің экономикалық саясаты ел экономикасының құлдырауына әкелді деп айыптады, ал қарызды қысқартудан бас тарту жағдайдың тұрақтануына жол бермейді. Екінші жағынан, бұл Еуропалық Одақтың субсидияланған саясаты, социалистік аймақтың ықпалынан шыққан Шығыс Еуропа елдерінде бірнеше ондаған жыл бұрын тәуелсіз экономикалық даму үшін жеткілікті негіз қаланбағанына әкелді.

Бұдан басқа, «көне Еуропа» экономикаларын дамытуға ықпал ететін маңызды фактор Еуропалық экономикалық аймақтың «жеңілдікті» шарттарында басқа елдердің нарықтарына қол жеткізу болып табылады. Бұл Ұлыбританиядағы Brexit қарсыластарының негізгі қарсы дәлелдерінің бірі болған ЕО-ға мүше басқа елдермен сауда жасау кезінде кедендік баждардың күрт өсуінен болатын ықтимал шығындар.

Еуропалық Одақта елдердің егеменді ақша жүйелерімен және еуроаймақ елдерімен бір мезгілде қатар өмір сүруі қарқынды ұлттықтан жоғары үйлестіру мен тиімді институционалдық-құқықтық база болмаған кезде орын алады. Қазіргі уақытта Еуропалық Одақта 27 ел бар, олардың сегізі еуроны пайдаланатын бірыңғай валюта жүйесіне кірмейді. Еуроаймаққа кіру үшін белгілі бір өлшемдерді орындағаннан кейін елдер еуроны қабылдауды кейінге қалдыруға құқылы. Еуроаймаққа кірмеген елдердің ерекшеліктері олардың одақтағы жағдайына, әсіресе қаржылық дағдарыс жағдайында әсер етеді. Еуроаймақ мүшелері болып табылмайтын елдер интеграция шеңберінде қызметті одан әрі дамытуға қатысты шешімдерге қатысу мүмкіндігінде шектелген. Сонымен қатар, экономикадағы дағдарыс жағдайында қаржылық көмек алу шектеулі, өйткені ЕО елдерінің экономикаларын қолдау үшін тұрақтандыру қорлары негізінен еуроаймақ қатысушыларын қолдайды. Айта кету керек, бірыңғай валюта жүйесіне кірмеген елдердің жағдайына қарамастан, олардың экономикалары үлкен тұрақтылық пен тәуелсіздікпен сипатталады. Сонымен, Польша, Чехия, Венгрия, Швеция және т. б. дағдарыс жағдайында экономиканың банктік және нақты секторларын тұрақтандыру үшін толық ауқымды мемлекеттік қолдауды қамтамасыз ете алдық. Алайда, бұл ерекшеліктер тұтастай ЕО қызметінің қағидаттарына қайшы келеді, өйткені олар елдер арасындағы өсіп келе жатқан айырмашылықтар аясында қатысушы елдердің тең емес мәртебесіне әкеледі. Бұл жағдайда аймақішілік бірлікті сақтау мәселесі бірінші кезекте тұр.

Аймақтық интеграциядағы жинақталған қарама-қайшылықтар мен ыдырау процестерінің

айқын көріністерінің бірі – бірлестіктің Еуропалық Одақтан (Brexit) екінші экономикалық державасы – Ұлыбританияның шығуы болды. Еуропалық Одақтан шығудың басты себебі – Ұлыбритания азаматтарының иммигранттардың еркін жүру құны ЕО-ға қатысудан түсетін пайдадан әлдеқайда жоғары деген пікірі. Шығу жақтаушылары ЕО-ға таза жарналарды тоқтату салықты азайтады немесе мемлекеттік шығындарды көбейтеді деп мәлімдейді. Алайда артықшылықтары айқын емес.

Осылайша, әлемдік қаржылық және саяси тұрақсыздық, экономикалық қызметтің терең интеграциясы және ЕО-ға мүше елдердің айтарлықтай өзара тәуелділігі жағдайында экономикалық дамудың гетерогенділігі халықаралық қатынастардағы қайшылықтарды тудырады. Бірлестіктің аз дамыған елдері көшбасшы елдердің дамуын бәсеңдетеді, сонымен бірге неғұрлым дамыған елдер пайда алу кезінде басым позицияларға ие болады, бұл интеграцияға кері үдерістерді күшейтеді.

Еуро валюта одағы шеңберіндегі негізгі мақсаттарды қамтамасыз ете алмады: әл-ауқат, экономикалық және валюта одағының абсолютті деңгейіне қол жеткізу. Еуроаймақ елдері тап болып отырған негізгі мәселелер өсіп келе жатқан дефляция, жұмыссыздықтың жоғары деңгейі, ішкі коммерциялық теңгерімсіздіктер, экономикалық өсудің болмауы, бюджет тапшылығы мен мемлекеттік борыштың ұлғаюы, саяси келіспеушіліктер, қатысушы мемлекеттердің ағымдағы мәселелерді еңсеру жөніндегі бірыңғай тиімді жоспарының болмауы болып табылады. ЕО қызметі көбінесе экономикалық басымдықтарға емес, саяси мәселелерге негізделген. Еуроаймақтағы дағдарыстың кез келген шешіміне техникалық кедергілер жоқ: қарызды қайта құрылымдау, келісілген салықтық ынталандыру, үйлестірілген қаржылық реттеу.

Валюта одағын сақтау үшін еуроаймаққа нақты несие беруші қажет, мысалы, ЕОБ, ол сенім дағдарысы жағдайында қаржылық саясатты терең үйлестіру және еуроаймақ мүшелері арасында жұмыс күшінің ұтқырлығын арттыру арқылы үкіметтерге несие беру арқылы қаржы нарықтарынтұрақтандыраалады.Бұліс-әрекеттер экономикалық билікті орталықтандыруды және өзара тиімді ынтымақтастық негізінде терең саяси интеграцияны көздейді. Экономикалық табыс шарттарының бірі Ұлттық қаржы ағындарын сақтау мақсатында төлемге қабілетсіз банктерді анықтауға және жоюға, сондай-ақ қамтамасыз етілген қаржы қоры есебінен ұлтаралық салымдарды сақтандыруға қабілетті сенімді банк одағы болып табылады.

Солтүстік Еуропа өкілдері Грекияны банкроттық шегіне жеткізген қаржылық қиындықтардың қайталанбауы үшін ұлттық бюджеттерді бақылауды күшейтуді ұсынады. Оңтүстік Еуропаның саясаткерлері жаңа қаржыландыру көздерімен және инфляцияны реттеу қабілетімен жабдықталған экономикалық үкіметті қолдайды. Соңғы бағыттың жақтаушылары еуроаймақ ұлттық бюджеттерге бақылау өкілеттіктерімен және, ең дұрысы, рецессияға тап болған мемлекеттердің мүшелігін жеңілдететін әлеуметтік сақтандыру бойынша қаржыландыруды қамтамасыз ету үшін өз бюджетімен фискалдық одақтың осы түріне көшкен жағдайда ғана бірыңғай валюта аман қалады деп мәлімдейді. Алайда, бюджеттік өкілеттіктерді ұлттықтан жоғары ұйымға беру экономикалар арасындағы айырмашылықтарды одан әрі күшейтіп, Еуроаймақтың аз дамыған елдерінің тәуелсіздігін төмендетуі мүмкін. Осылайша, Еуроаймақтың тағдыры үлкен мәселе болып қалуда, ол жаһандық экономикалық трендтерді (жаһандануды, көпполярлықты, өңірлендіруді және т. б.) ескере отырып, тәжірибеде ғана айқындала алады.

Қорытынды

Елдердің валюта-қаржы жүйелерінің интеграциясы айтарлықтай пайда да, шығын да әкеледі. ЕО-дағы интеграциялық үдерістердің интенсивтілігін теориялық және тәжірибелік талдау негізінде біз елдің валюталық одаққа кіруінің артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтаймыз.

Қатысушы мемлекеттер үшін валюта одағын құру кезіндегі басты пайда – валюта бағамына қатысты белгісіздікті жою, бұл мынадай маңызды салдарларға алып келеді:

- сыртқы сауда мен ЖІӨ-нің өсуіне ықпал ете отырып, ресурстарды бөлу және инновацияларды енгізу тиімділігін арттыратын жоспарлаудың белгісіздік деңгейін төмендету;
- валюталық тәуекелдердің төмендеуі оларды сақтандыру бойынша қосымша шығындарды қысқартады, ал қаржы нарықтары конъюнктурасынстандарттау пайыздық мөлшерлемелердің жақындасуына әкеледі, бұл қатысушы елдердің инвестициялық табиғатының жақсаруына және ЖІӨ-нің ұлғаюына әсер етеді;
- валюта бағамының тұрақтылығы бәсекеге қабілетті девальвация мен алыпсатарлықтың

алдын алады, жекелеген елдегі сыртқы тұрақсыздықтан күйзелістердің әсерін азайтады және сауданы ынталандырады;

- өндіріс факторларының еркін қозғалысы инфляцияның нәтижесі болып табылатын асимметриялық соққылардың алдын алады және бағаны теңестіруге ықпал етеді;

- қатысушы елдердің ұлттық валюталарын айырбастау операцияларын жою сыртқы экономикалық қызметке қатысатын кәсіпорындардың шығындарын азайтады, сондай-ақ есептеулерге қызмет көрсететін банктердің пайдасын азайтады. Алайда, болжамды инвестициялық ағым банктердің шығындарын өтейді;

- елдің жалпы табысын ұлғайта отырып, ел неғұрлым ірі өткізу нарықтарына қол жеткізе алады. Валюта одағына кіру ішкі бақылау жоқ елдер үшін өте маңызды. Елдердің бір-біріне өзара тәуелділігі оларды саяси қайшылықтардан сақтайды. Бірыңғай валютаның маңызды артықшылықтарының бірі – валюта айырбастау мәселелерін жоюға байланысты қатысушы елдерде туризмнің артуы;

- бағаның ашықтығы. Әр түрлі валютадағы бағаларды салыстыру қиын. Бірыңғай валюта тиімді бағамен сатып алуды іздеуге байланысты шығындар мен уақытты қысқартуға ықпал етеді, бұл өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігін арттырады.

Валюталық одаққа кірудің кемшіліктеріне мыналар жатады:

- Егемендіктің жоғалуы – валюта одағына кіретін ел үшін маңызды кемшіліктердің бірі. Бірыңғай валютаны қабылдайтын ел ұлттықтан жоғары институттардың, оның ішінде салық саясатының пайдасына ұлттық ақша-несие саясатынан бас тартуы тиіс, бұл ұлттық қаржы ұйымдарын төлем балансын тұрақтандыру және халықаралық саудадан пайда алу мақсатында құрал ретінде валюта бағамын қолдануда шектейді. Сондай-ақ, негізінен жұмыс орындарын құруды ынталандыру немесе салықтарды төмендету үшін қолданылатын мемлекеттік қарыз алу лимиттелетін және ұлтүсті ұйымына есеп беретін болады. Шектеудің кемшіліктері дағдарыс кезінде, әр түрлі елдердегі жағдай әр түрлі болған кезде және жеке реттеу құралдарын қажет ететін және барлығына жалпы ұсыныстармен шешілмейтін кезде өте маңызды. Мысалы, Одақтың көптеген елдерінде экономикалық өсу кезінде ұлттықтан жоғары ұйым пайыздық мөлшерлемелерді көтеруді шешуі мүмкін, бірақ егер жеке ел экономикалық құлдырауды бастан кешірсе, бұл сол елдегі құлдырауды күшейтеді.

- Елдің тіркелген валюта бағамдарымен және капиталдың ұтқырлығымен сипатталатын валюта одағы шеңберінде ақша-несие тәуелсіздігіне қол жеткізуінің келесі нәтижесі сыртқы төлемдердің теңгерімсіздігі және алыпсатарлық капиталдың қозғалысы болып табылады. Тұрақты валюта бағамын ұстап тұру үшін қаржы реттеушілері капитал ағынын шектеуге немесе өзінің ақша-несие саясатының дербестігін жоғалтуға мәжбүр. Егер билік ақша-несие тәуелсіздігін аз дәрежеде құрбан етуге бейім болса, онда олар валюта бағамының тұрақтылығы мақсатынан бас тарту және өзгермелі валюта бағамын енгізу сияқты ештеңе қалмайды. Құбылмалы валюта бағамы жағдайында, теориялық тұрғыдан алғанда, төлем балансының тапшылығы бар елдің валютасы құнсыздануы керек, ал профицитпен бірге нығаюы керек.

- Валюталық реттеумен шектелген елдер ашық экономика жағдайында, әсіресе қатысушы елдерде экономикалардың біртекті құрылымы болған кезде шетелдік компаниялар тарапынан бәсекелестіктің күшеюіне ұшырайды. Елдің бәсекеге қабілетсіздігі ұлттық өндірістің төмендеуіне әкеледі, бұл елдің де, бүкіл бірлестіктің де экономикалық тұрақтылығына әсер етеді.

- Жаңа валютаны енгізудің экономика үшін орасан зор шығындары болады. Мысалы, жаңа ақша шығарылып, ескілері алынып тасталуы керек, ақшаны беруге, қабылдауға, есептеуге байланысты жабдықтар жаңа қағаз ақшалар мен тиындарды қабылдауға бейімделуі керек. Сонымен қатар, шығындар компьютерлік бағдарламалық жасақтаманы өзгертуге және шоттарды түзетуге және т. б. байланысты.

- Елдер арасындағы валюта бағамдарын белгілеу экспорттаушылар мен импорттаушылардың айырбас бағамының айырмасы есебінен алатын қосымша кірістерінің қысқаруына алып келеді.

- Ақша бірлігін интернационалдандыру ел ішіндегі ақша-несие саясатының тиімділігін төмендетуі, ұлттық валютаның шамадан тыс нығаюына алып келуі, сондай-ақ шетелдік инвесторлар капиталы қозғалысының болжап болмайтын серпіні есебінен ұлттық қаржы нарығын тұрақсыздандыруы мүмкін.

Сондықтан, бірыңғай валютаны енгізудің артықшылықтары қатысушы елдер арасында тепе-тең емес бөлінеді, ал бейімделу шығындарын бәрі көтереді. Валюталық одаққа

кіруге ниет білдірген елдердің негізгі мақсаттары: қатысушы елдердің жаһандық ауқымдағы позициясын күшейту және ықпал ету аймағын кеңейту, ұлттық валюталық жүйелерді тұрақтандыру, әлемдік нарықтар мен халықаралық ұйымдардың конъюнктурасына тәуелділікті азайту, валюталық тәуекелдерді азайту, транзакциялық шығындарды азайту және ішкі өңірлік қаржылық қатынастарды тиімді реттеу жағдайында дағдарыстарға қарсы тұруды күшейту. Сонымен бірге, қаржы саясатын жүргізу кезінде егемендіктің жоғалуы, асимметриялық күйзелістер қаупі, жаңа валютаны енгізу кезіндегі бейімделу шығындары, жетекші елдер мен Одақ шеңберіндегі аз дамыған елдер арасындағы алшақтықтың ұлғаюы пайдаға қарағанда көп шығын әкелуі мүмкін, яғни әлемде аймақтық валюта одақтарын құру әрдайым тиімді шешім бола бермейді. Егер транзакциялық шығындардың төмендеуінен және салыстырмалы бағалардың барынша ашықтығынан болатын әсерлер асимметриялық күйзелістерге бейімделумен және қаржылық тәуелсіздікті жоғалтумен байланысты шығындардан асып кетсе, валюталық одаққа кіру орынды. Алайда, жиынтық әсерді біржақты анықтау мүмкін емес. Үдерістің одан әрі дамуы тәжірибесімен анықталады.

Әдебиеттер

Aghion P. et al. (2009) «Exchange rate volatility and productivity growth: The role of financial development» *Journal of monetary economics*, Т. 56, № 4, б. 494-513.

Barr D., Breedon F., Miles D. (2003) “Life on the outside: economic conditions and prospects outside euroland.” *Economic Policy*, Т. 18, № 37, б. 573-613.

Barrell R. et al. (2008) “The impact of EMU on growth and employment.” *Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission*, № 318. URL: https://ideas.repec.org/p/euf/ecopap/0318.html

Berger M. H., Nitsch V. (2010) “The Euro’s Effecton Trade Imbalances.” *International Monetary Fund*, №. 10-226.

Bhanot K. et al. (2014) “News spillovers from the Greek debt crisis: Impact on the Eurozone financial sector.” *Journal of Banking & Finance,* Т. 38, б. 51-63.

Bun M. J. G., Klaassen F. (2002) “Has the euro increased trade?” *Tinbergen Institute Discussion Paper*, 108/2. URL: https://docs.google.com/document/d/1TSHOfZC6_P_Yc8CWO2GfIVc32RLkpFmi/edit

Database of the Eurostsat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/data/database

Davis E. P., Pomerantz O. (2009) “The impact of EMU on real exchange rate volatility of EU countries” *National institute economic review*, Т. 208, № 1, б. 101-108.

de Nardis S., De Santis R., Vicarelli C. (2008) “The Euro’s Effects on Trade in a Dynamic Setting” *The European Journal of Comparative Economics*, Т. 5, № 1, б. 73.

De Nardis S., Vicarelli C. (2003) “Currency unions and trade: The special case of EMU.” *Review of World Economics,* Т. 139, № 4, б. 625-649.

Edwards S., Magendzo I. I. (2002) “Independent Currency Unions, Growth, and Inflation.” *Monetary and Economic Studies*, № 20, б. 215-232.

Elu J. U., Price G. N. (2008) “Regional Euro-Currency Integration And Economic Growth In Sub-Saharan Africa” *African Economic Conference (AEC)*, б. 12-14. URL: https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Knowledge/30760309-FR-ELU-AND-PRICE-TUNISIA-CONFERENCE.PDF

Faruqee M. H. (2004) “Measuring the trade effects of EMU.” *International Monetary Fund*, № 4-154. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=878979

Flam H., Nordström H. (2006) Trade volume effects of the euro: aggregate and sector estimates. *Institute for International Economic Studies*. URL: https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A189451&dswid=9247

Frankel J., Rose A. (2002) “An estimate of the effect of common currencies on trade and income.” *The quarterly journal of economics,* Т. 117, №. 2, б. 437-466.

Gerlach S. et al. (2008) The impact of the euro on international stability and volatility. *Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission*, №. 309. URL: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/50813/ Haber G., Neck R. (2005) “Shall the new EU members introduce the euro? Some macroeconomic policy effects.” *Atlantic Economic Journal*, Т. 33, № 2, б. 139-149.

Kenen P. B. (2002) “Currency unions and trade: Variations on themes by Rose and Persson.” *Reserve Bank of New Zealand Discussion Paper*, №. DP2002/08. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=377982 Krugman P. (2012) “Greece as victim” *New York Times*, Т. 17. URL: https://www.economics.utoronto.ca/gindart/2012-06-18%20-%20Greece%20as%20victim.pdf

Mancini-Griffoli T. et al. (2006) «Is there a Euro effect on trade? An application of end-of-sample structural break tests for panel data.» *HEI manuscript.* URL: https://repository.graduateinstitute.ch/record/297393

McGowan D. (2001) “Has the Euro Increased Trade?” *Paul Sinkevics*, Т. 1001, б. 11. URL: https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.492.7098&rep=rep1&type=pdf

Micco A., Stein E., Ordoñez G. (2003) “The currency union effect on trade: early evidence from EMU.” *Economic policy*, Т. 18, № 37, б. 315-356.

Nitsch V. Honey (2002) “I shrunk the currency union effect on trade.” *The World Economy*, Т. 25, № 4, б. 457-457.

Pakko M. R., Wall H. J. (2001) “Reconsidering the trade-creating effects of a currency union.” *FRB St. Louis Review,* 83-5, б. 37-45.

Persson T. (2001) “Currency unions and trade: how large is the treatment effect?” *Economic Policy,* Т. 16, № 33, б. 434-448.

Rose A. K. (2000) “One money, one market: the effect of common currencies on trade.” *Economic policy,* Т. 15, № 30, б. 8-45.

Santana-Gallego M. et al. (2010) “Does a common currency promote countries’ growth via trade and tourism?” *The World Economy*, Т. 33, № 12, б. 1811-1835.

Tenreyro S. (2001) “On The Causes and Consequences of Currency Unions.” *Department of Economics, Harvard University*. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/30745931/10.1.1.91.5614-with-cover-page-v2.pdf?Expires=1649923262&Signature=Hm9ygvKqUBENExlgJSdxgsT9FUG7irqb~nU0PBAktSjCWD9Zq~D1zZgJs69I~DyZ5Dukks-L84sAwgrsmxfqeo3yOoL7DTfTgoYn-5f2qeGAVhhGonN0ax3qDnKGHokYD~Yp~t6BbVMrLkajNvHkPZU3A72T9D95e6FXJG7CpLXcs2ePAEvtzS76aYG2ZXw-kxnfV24~XmY2Nc4hIl-QY8e1DbAzV9aTM-Ei5xO5mGQT-FRmcH4kYT4cn~qTR0VT7hXxNkrnYxt4mgB9iAa3elFPitLoSo3xmf-6RNRC67vNx7wiL5~swvEgZqMfdgG5ufmKb5DB~PTD~GdabDZtSXAA__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

Traistaru-Siedschlag I. (2006) “Macroeconomic differentials and adjustment in the euro area.” *ESRI Working Paper*, № 175. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/68003/1/519769090.pdf

Vinhas de Souza L. (2002) “Trade effects of monetary integration in large, mature economies: a primer on the European Monetary Union.” *Kiel Working Paper*, № 1137. URL: https://www.econstor.eu/handle/10419/17696

Дементьев Н. П. (2016) “Конкурентоспособность экономик периферийных стран Еврозоны и их долговые проблемы” *Мир экономики и управления*, Т. 16, № 1.

Колбенева А. М., Мироненко Р. В. (2015) “Преимущества и недостатки единой валюты: опыт европейской валютной интеграции” *Экономика: теория и практика*, № 1, б. 83-89.

References

Aghion P. et al. (2009) “Exchange rate volatility and productivity growth: The role of financial development” *Journal of monetary economics*, V. 56, №. 4, pp. 494–513.

Barr D., Breedon F., Miles D. (2003) “Life on the outside: economic conditions and prospects outside euroland.” *Economic Policy*, V. 18, №. 37, pp. 573-613.

Barrell R. et al. (2008) “The impact of EMU on growth and employment.” *Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission*, №. 318. URL: https://ideas.repec.org/p/euf/ecopap/0318.html Berger M. H., Nitsch V. (2010) “The Euro’s Effecton Trade Imbalances.” *International Monetary Fund*, №. 10-226.

Bhanot K. et al. (2014) “News spillovers from the Greek debt crisis: Impact on the Eurozone financial sector.” *Journal of Banking & Finance,* V. 38, pp. 51-63.

Bun M. J. G., Klaassen F. (2002) “Has the euro increased trade?” *Tinbergen Institute Discussion Paper*, 108/2. URL: https://docs.google.com/document/d/1TSHOfZC6_P_Yc8CWO2GfIVc32RLkpFmi/edit

Database of the Eurostsat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/data/database

Davis E. P., Pomerantz O. (2009) “The impact of EMU on real exchange rate volatility of EU countries” *National institute economic review*, V. 208, №. 1, pp. 101–108.

de Nardis S., De Santis R., Vicarelli C. (2008) “The Euro’s Effects on Trade in a Dynamic Setting” *The European Journal of Comparative Economics*, V. 5, №. 1, 73 p.

De Nardis S., Vicarelli C. (2003) “Currency unions and trade: The special case of EMU.” *Review of World Economics,* V. 139, №. 4, pp. 625-649.

Dement’ev N. P. (2016) “Konkurentosposobnost’ ekonomik periferijnyh stran Evrozony i ih dolgovye problemy” [Competitiveness of the economy of the peripheral countries of the Eurozone and their debt problems]. Mir ekonomiki i upravleniya, V. 16, №. 1.

Edwards S., Magendzo I. I. (2002) “Independent Currency Unions, Growth, and Inflation.” *Monetary and Economic Studies*, № 20, pp. 215–232.

Elu J. U., Price G. N. (2008) “Regional Euro-Currency Integration And Economic Growth In Sub-Saharan Africa” *African Economic Conference (AEC)*, pp. 12-14. URL: https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Knowledge/30760309-FR-ELU-AND-PRICE-TUNISIA-CONFERENCE.PDF

Faruqee M. H. (2004) “Measuring the trade effects of EMU.” *International Monetary Fund*, №. 4-154. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=878979

Flam H., Nordström H. (2006) Trade volume effects of the euro: aggregate and sector estimates. *Institute for International Economic Studies*. URL: https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A189451&dswid=9247

Frankel J., Rose A. (2002) “An estimate of the effect of common currencies on trade and income.” *The quarterly journal of economics,* V. 117, №. 2, pp. 437-466.

Gerlach S. et al. (2008) The impact of the euro on international stability and volatility. *Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission*, №. 309. URL: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/50813/

Haber G., Neck R. (2005) “Shall the new EU members introduce the euro? Some macroeconomic policy effects.” *Atlantic Economic Journal*, V. 33, №. 2, pp. 139-149.

Kenen P. B. (2002) “Currency unions and trade: Variations on themes by Rose and Persson.” *Reserve Bank of New Zealand Discussion Paper*, №. DP2002/08. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=377982

Kolbeneva A. M., Mironenko R. V. (2015) “Preimushchestva i nedostatki edinoj valyuty: opyt evropejskoj valyutnoj integracii” [Advantages and disadvantages of the single currency: the experience of European currency integration]. Ekonomika: teoriya i praktika, №. 1, pp. 83–89.

Krugman P. (2012) “Greece as victim” *New York Times*, V. 17. URL: https://www.economics.utoronto.ca/gindart/2012-06-18%20-%20Greece%20as%20victim.pdf

Mancini-Griffoli T. et al. (2006) «Is there a Euro effect on trade? An application of end-of-sample structural break tests for panel data.» *HEI manuscript.* URL: https://repository.graduateinstitute.ch/record/297393

McGowan D. (2001) “Has the Euro Increased Trade?” *Paul Sinkevics*, V. 1001, 11 p. URL: https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.492.7098&rep=rep1&type=pdf

Micco A., Stein E., Ordoñez G. (2003) “The currency union effect on trade: early evidence from EMU.” *Economic policy*, V. 18, №. 37, pp. 315-356.

Nitsch V. Honey (2002) “I shrunk the currency union effect on trade.” *The World Economy*, V. 25, №. 4, pp. 457-457.

Pakko M. R., Wall H. J. (2001) “Reconsidering the trade-creating effects of a currency union.” *FRB St. Louis Review,* 83–5, pp. 37–45.

Persson T. (2001) “Currency unions and trade: how large is the treatment effect?” *Economic Policy,* V. 16, №. 33, pp. 434-448.

Rose A. K. (2000) “One money, one market: the effect of common currencies on trade.” *Economic policy,* V. 15, №. 30, pp. 8-45.

Santana-Gallego M. et al. (2010) “Does a common currency promote countries’ growth via trade and tourism?” *The World Economy*, V. 33, №. 12, pp. 1811–1835.

Tenreyro S. (2001) “On The Causes and Consequences of Currency Unions.” *Department of Economics, Harvard University*. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/30745931/10.1.1.91.5614-with-cover-page-v2.pdf?Expires=1649923262&Signature=Hm9ygvKqUBENExlgJSdxgsT9FUG7irqb~nU0PBAktSjCWD9Zq~D1zZgJs69I~DyZ5Dukks-L84sAwgrsmxfqeo3yOoL7DTfTgoYn-5f2qeGAVhhGonN0ax3qDnKGHokYD~Yp~t6BbVMrLkajNvHkPZU3A72T9D95e6FXJG7CpLXcs2ePAEvtzS76aYG2ZXw-kxnfV24~XmY2Nc4hIl-QY8e1DbAzV9aTM-Ei5xO5mGQT-FRmcH4kYT4cn~qTR0VT7hXxNkrnYxt4mgB9iAa3elFPitLoSo3xmf-6RNRC67vNx7wiL5~swvEgZqMfdgG5ufmKb5DB~PTD~GdabDZtSXAA__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

Traistaru-Siedschlag I. (2006) “Macroeconomic differentials and adjustment in the euro area.” *ESRI Working Paper*, №. 175. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/68003/1/519769090.pdf

Vinhas de Souza L. (2002) “Trade effects of monetary integration in large, mature economies: a primer on the European Monetary Union.” *Kiel Working Paper*, №. 1137. URL: https://www.econstor.eu/handle/10419/17696

ҒТАМР 11.25.42 https://doi.org/10.26577/IRIJ.2022.v99.i3.05

Қ. Сарқытқан[1*], Д. Мәсімханұлы[2], А. Әбиденқызы[3]

[1]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
[2]Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Қазақстан, Алматы қ.
[3]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.
*e-mail: kaster0102@mail.ru

АДАМ КАПИТАЛЫ МЕН БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІҢ МЕМЛЕКЕТТІҢ ГЕОСАЯСИ МҮДДЕСІНДЕГІ МАҢЫЗЫ: ҚАЗАҚСТАН МЕН ҚЫТАЙ ҚАТЫНАСТАРЫ НЕГІЗІНДЕ

Мақалада ұлт пен мемлекет және тәуелсіздік мәселесінде ұлттық экономиканың маңызды орны ортаға салынады. Ұлттық экономиканы өркендететін маңызды үш фактордың (жер мен ресурс, техникалық-өндірістік әлеует және адами капитал) ішінде адами капиталдың маңызды екендігі көрсетіледі. Ол үшін әлемдегі ұлттық байлығы ең мол және бәсекеге қабілеттілігі жоғары елдерді мысалға ала отырып түсіндіреді. Мақалада Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасын экономикалық-географиялық тұрғыда салыстыра талдау жасалады. Екі елдің географиялық орны, табиғи-ресурстық әлеуеті және нарыққа өтудегі ерекшеліктері тұрғысында жан-жақтылы зерттеулер жасалады. Екі мемлекеттің экономикалық даму деңгейінің алшақ болуындағы себептер іздестіріледі. Қазақстан мен Қытай арасындағы дамудың бірдей болмауының негізгі себебі – адами капитал немесе бәсекеге қабілеттілікте екендігі анық әрі нақты факторлармен дәлелденеді. Мақалада сондай-ақ Қытайдың ұзақ уақыт білім мен ғылымға мән бермеуінен экономикалық-әлеуметтік және саяси тұрғыда әлем елдері ішінде артта қалғаны, алайда нарықтық экономикаға өткен соң ғылым мен білімге барынша көңіл бөлгені және жеткен нәтижесі баяндалады. Қазақстанның білім мен ғылымға бөлген қаржылық әлеуеті Қытаймен салыстырыла талдау жасалады. Мемлекеттің ғылым мен білімге деген көзқарас мен қаржылық қолдауының жоғары болуы сыртқы саудадағы үлесі және салатын инвестициясынан көрініс табатыны тұжырымдалады.

Түйін сөздер: саяси тәуелсіздік, ұлттық экономика, бәсекеге қабілеттілік, адами капитал, ғылымдағы ЖІӨ-нің үлесі, инвестиция, сыртқы сауда.

K. Sarkytkan[1*], D. Masimkhanuly[2], A. Abidenkyzy[3]

[1]Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty
[2]R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Kazakhstan, Almaty
[3]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Almaty
*e-mail: kaster0102@mail.ru

The Importance of Human Capital and Competitiveness in the Geopolitical Interests of the State: Based on Kazakhstan-China Relations

The article highlights the important role of the national economy in the issue of the nation, state and independence. The importance of human capital is shown among the three most important factors (land and resources, technical and production potential and human capital) that contribute to the development of the national economy. He explains the countries with the most abundant national wealth and high competitiveness as an example. The article analyses the Republic of Kazakhstan and the people's Republic of China in economic and geographical terms. Comprehensive studies will be conducted in the context of the geographical location, natural resource potential and features of the transition to the market of the two countries. The reasons for the remoteness of the two states' economic development levels will be sought. The main reason for the unequal development between Kazakhstan and China is apparent and demonstrated by human capital or competitiveness factors. The article also notes that China has long lagged behind the world's countries in economic, social and political terms due to the lack of attention to education and science. Still, after switching to a market economy, it paid maximum attention to science and education and achieved results. The financial potential of Kazakhstan in education and science will be compared with China. It is concluded that the state's high level of financial support and attitude to science and teaching is reflected in its contribution to foreign trade and investment.

Key words: political independence, national economy, competitiveness, human capital, the share of GDP in science, investment, foreign trade.

© 2022 Al-Farabi Kazakh National University

К. Саркыткан[1], Д. Масимханулы[2], А. Абиденкызы[3]
[1]Казахский национальный университет им. Абая, Казахстан, г. Алматы
[2]Институт востоковедения им. Р. Б. Сулейменова, Казахстан, г. Алматы
[3]Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Султан
*e-mail: kaster0102@mail.ru

Значение человеческого капитала и конкурентоспособности в геополитических интересах государства: на основе отношений Казахстана и Китая

В статье рассматривается важнейшее место национальной экономики в вопросах нации, государства и независимости. Среди трех важных факторов, способствующих развитию национальной экономики (земля и ресурсы, технико-производственный потенциал и человеческий капитал), указывается, что человеческий капитал наиболее важен. Рассматриваются для примера страны с самым богатым национальным потенциалом и высокой конкурентоспособностью в мире. В статье проводится сравнение и анализ Республики Казахстан и Китайской Народной Республики с экономико-географической точки зрения. С точки зрения географического положения, природно-ресурсного потенциала и особенностей перехода на рынок обеих стран проводятся комплексные исследования. Рассматриваются причины различия в уровне экономического развития двух стран. Доказано конкретными факторами, что основной причиной неравномерного развития Казахстана и Китая является человеческий капитал, или конкурентоспособность.

В статье также показано, что Китай из-за многолетнего пренебрежения образованием и наукой отставал в экономическом, социальном и политическом отношении от стран мира, однако после перехода к рыночной экономике стал уделял науке и образованию максимальное внимание, в результате были достигнуты существенные результаты. Анализируется финансовый потенциал, выделяемый на образование и науку Казахстана в сравнении с Китаем. Делается вывод, что отношение государства к науке и образованию и его финансовая поддержка отражаются на его доле во внешней торговле и инвестициях.

Ключевые слова: политическая независимость, национальная экономика, конкурентоспособность, человеческий капитал, доля ВВП в науке, инвестиции, внешняя торговля.

Кіріспе

Әлемде екі мыңға жуық әр түрлі ұлт құрамында 7,9 млрд-тан артық адам өмір сүреді (https://www.worldometers). Соның ішінде 200-ге жуық ұлттың егеменді мемлекеті бар. Қалғандарының тарихи территориясы, ұлттық шаруашылығы, салт-дәстүрі, тілі, тіпті жазуы болса да, ұлттық мемлекетін құра алмай, өзге халыққа бодан болып отыр. Олар үшін тәуелсіз алудан артық бақыт та, мақсат та жоқ. Ал біз егеменді елміз. Алайда, оны баянды ету тәуелсіздік алудан да жауапкершілігі мол міндет. Өйткені, дүниежүзі бойынша 9 – үлкен аумақтағы, халық саны бойынша 64-ші орында тұратын, әлем халқының небәрі 0,24 пайызын құрайтын халқы бар, оның үстіне, ұлттық экономикасы шикізат өндірісіне негізделген әрі айналасында ірі мемлекеттер орналасқан күрделі геосаяси, стратегиялық орында орналасқан мемлекет үшін жауапкершіліктің маңызы тіптен ауыр. Алайда, «тәуелсіздік» дегенде 100 пайыз ештеңеге тәуелсіз болу дегендік емес. Саяси тәуелсіздікті алғанымен, экономикалық, ақпараттық-идеологиялық, әскери қорғаныстық тұрғыда тәуелсіздік ала алмай отырған елдер көп. Осының ішінде саяси тәуелсіздік басты орында тұрады. Бірақ, оның баянды болуы экономикалық тәуелсіздікке байланысты. Экономикалық тәуелсіздік саяси қауіпсіздіктің кепілі. Экономикалық қауіпсіздік – үздіксіз өзгеріп отыратын, әсер ететін күрделі әлеуметтік-экономикалық категория. Сондықтан экономикалық қауіпсіздік мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігінің негізі болып табылады. Ал мемлекет үшін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ең басты міндет (Ekaterina Grigoreva a1, Liliya Garifova b, 2015). Экономикалық қауіпсіздікке ішкі жалпы өнім, ұлттық байлық, жан басына шаққандағы табыс және т.б. көрсеткіштерді арттыру арқылы жетуге болады. Бұлардың ішінде мемлекеттің ұлттық байлығының маңызы айрықша. Ұлттық байлық – мемлекеттің даму тарихында қорланған адамның материалдық және рухани еңбек нәтижесі мен мемлекеттің жалпы табиғи ресурстық әлеуеті болып, елдің жан-жақты қуатын әйгілейтін маңызды көрсеткіш. Оның құрамына: азаматтардың біліктілігі, ғылым мен техникалық жетістігі, ноу-хау, мәдени құндылықтар, өткеннің тәжірибесі және т.б. құндылықтар қамтылады. 1-кестеден әлем байлығын иелеген 10 елдің қазіргі және болашақтағы жағдайы қарастырылған (www.visualcapitalist.com).

1-кесте – Әлемдік байлықты ұстап отырған 10 елдің бүгіні мен болашағы

Дәреже	Ел	Байлық (2018)	Байлық (2028F)	Шамамен. Өсу
№1	АҚШ	60,7 трлн	72,8 трлн	20%
№2	Қытай	23,6 трлн	51,8 трлн	120%
№3	Жапония	19,1 трлн	24,9 трлн	30%
№4	Үндістан	8,1 трлн	22,8 трлн	180%
№5	Австралия	6,0 трлн	10,8 трлн	80%
№ 6	Біріккен Корольдігі	9,1 трлн	10,0 трлн	10%
№ 7	Германия	8,8 трлн	9,7 трлн	10%
№ 8	Канада	6,0 трлн	7,8 трлн	30%
№ 9	Франция	5,9 трлн	6,4 трлн	10%
№10	Италия	3,8 трлн	4,2 трлн	10%

Бұл кестеден дүниежүзі елдерінің ішінде мемлекеттердің ұлттық байлығы мол елдер – дамыған елдер екенін анық көруге болады. Ал осы ұлттық байлықтың қалыптасуының көптеген алғы-шарттары болады. Соның ішінде бастылары келесі суретте көрсетілген.

1-сурет – Ұлттық байлықты құрайтын басты факторлар

Суретте көрсетілгендей, жер, табиғи ресурстық әлеует және өндірістік, техникалық жағдай, сондай-ақ адами капитал сынды үшеуінің ұлттық байлықты құрайтын негізгі фактор екендігі бүгінгі күннің ғылыми шындығы. Осы үш фактордың ортақ әрі жиынтық дамуы Жалпы Ішкі Өнімді (ЖІӨ) белгілейді. Ал ЖІӨ – мемлекеттердің даму деңгейін айқындайтын маңызды экономикалық көрсеткіштердің бастысы.

Біз осы үш фактордың ішінде алдыңғы екі факторды негізге ала отырып, Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасын салыстырмалы басым бағыттарын саралап, талдап көрейік. Сол арқылы мемлекеттер арасындағы даму деңгейінің түрліше болуының себебі мен салдарына талдау жасаймыз.

Екі елдің басым бағыттары бойынша салыстырмалы талдаудан қарағанымызда айырмашылықтың аса үлкен еместігін, бірақ айырым салалар бойынша тым алшақтық барын көреміз (3,7,10,11 пунктер бойынша). Осы айырмашылықтарды азайтуға толықтай мүмкіндік бар. Ал ол мүмкіндікті мақаламызда толықтай айтамыз және ғылыми тұрғыда дәлелдейміз.

2-кесте – Екі мемлекеттің салыстырмалы басым бағыттары

Қазақстанда		ҚХР-да
1	Табиғи ресурстарға бай.	Табиғи ресурстарға бай.
2	Қолайлы географиялық орналасу. Еуразияның ортасында орналасуы.	Қолайлы географиялық орналасу. Теңізбен де, құрлықпен шектесіп жатуы.
3	Саяси тұрақтылық.	Саяси тұрақтылығы мен әскери қуаты.
4	Қолайлы бизнес-климат.	Қолайлы бизнес-климат.
5	Инвесторлар құқығының қорғалуы.	Инвесторлар құқығының қорғалуы.
6	Агроклиматтық және агроөндіріс негізінің болуы.	Агроклиматтық және агроөндіріс негізінің болуы.
7	Жер аумағының кеңдігі мен халық санының аздығы.	Жер аумағының кеңдігі және жеткілікті тұтынушысының болуы.
8	Халықтың жаппай сауаттылығы.	Халықтың негізінен сауаттылығы.
9	Дәстүрлі өндіріс негізінің болуы	Дәстүрлі өндіріс негізінің болуы.
10	Тауар тұтынушы, жарым-жартылай өндіруші.	Тауар өндіруші, экспорттаушы және тұтынушы.
11	Квазимемлекеттік секторлары және олардың өнімсіз жұмыстары.	Трансұлттық компаниялардың болуы және олардың үздіксіз кеңеюі.

Әдістеме

Қазақстан мен Қытай арасындағы экономикалық және басқа салалар бойынша айырмашылық болудың себебі мен салдарын екі мемлекеттің ұлттық байлығын құрайтын маңызды үш фактор арқылы зерттеуде, екі мемлекеттің геоэкономикалық басым бағыттарын, әлеуетін географиялық орны, табиғи-ресурстық әлеуеті, экономикалық-әлеуметтік және жол-көлік мүмкіндіктерін, инвестиция тартудағы ахуалын және т.б. артықшылықтары арқылы салыстыра талдаймыз. Соңында, адам капиталының маңызын, сондай-ақ оның дамуының алғы-шарттарын қарастырамыз. Ол үшін тарихи, баяндау, географиялық модельдеу (Географияда: сөздік, графикалық, картографиялық, математикалық, т.б. модельдеу әдістері), статистикалық және салыстыра талдау әдістерін негіз етіп қолданамыз.

Зерттеу нәтижелері мен талдаулары. Біз жоғарыда көрсетілген 2-кесте арқылы Қазақстан мен Қытайдың жалпы экономикалық-географиялық, саяси-әлеуметтік, білім және мәдениет секілді салалары бойынша сараладық. Бұл арқылы екі мемлекет арасындағы алшақтықты іздедік. Енді екі мемлекеттің ұқсас тұстарын қарастырамыз. Мәселен:

- Социализмді бастан кешкен ортақ тарихи дамуы;
- Географиялық ортасы мен табиғи ресурстық әлеуетінің жақындығы;
- Азиялық халық ретінде ортақ нәсілдік ерекшелік пен дәстүрге бай мәдениеттерінің болуы;
- Жоспарлы экономикадан нарықтық қатынастарға қарайлас кезеңде өткен дәуірлік сәйкестік және т.б. ерекшеліктер.

Екі мемлекет арасындағы «жақындық» пен «алшақтық» тұрғыдағы қарастыруларымыз бойынша саралағанда, екі елдің даму деңгейі шамалас болуы керек еді. Алайда, 1-кестеде Қытай әлемдік деңгейдегі екінші бай мемлекет болып отыр. Біздің орнымыз көрсетілмеген. Оның себебі неде? Бұл жерде басты айырмашылық үш фактордың ішіндегі (жер, табиғи ресурстық әлеует және өндірістік, техникалық жағдай, сондай-ақ адами капитал) – адами капиталда болып отыр.

«Адами капитал» терминін алғаш рет өткен ғасырдың 70-жылдарында Нобель сыйлығының лауреаты, экономист Теодор Шульц қолданысқа енгізді. Адами капитал – адамдардың өндіріс процесіне қатысу кезіндегі қабілеті мен білімі, еңбек ету дәрежесі. Адам капиталының инвестициясына – денсаулық сақтауға, оқуға, техникалық білім алуға кеткен шығындар қамтылады. Адам бойындағы барлық қабілет туа бітеді және өмірлік дағдымен дамиды. Тиісті қаржы бөлу арқылы дамытылатын адам бойындағы осындай құнды қабілеттер – адами капиталдың негізі болады. Адами капиталдың дамуы қоғамдық өндірісті дамытып, ұлттық байлықты көбейтеді. Адами капиталдың негізі

саналатын – білімге жұмсалған инвестиция болашақта орта есеппен жылына 12-14 % табыс беретіні, тұрғындардың адами капиталын дамыту елдің жалпы экономикалық өсіміне қол жеткізуіне әкелетіні, адами капиталды 1 %-ға ғана арттыру, ЖІӨ-нің жан басына шаққандағы өсімін 3 %-ға дейін арттыратыны ғылымда дәлелденіп отыр. Сондықтан бүгінде әлемнің дамыған мемлекеттерінде адами капиталға инвестиция салу болашақта мол табыс әкелетін дәстүрлі бизнес жоба ретінде қабылданған. Демек, мемлекеттің адами капиталының әлеуеті – сапалы білім мен ғылымда. Жоғары оқу орындар жүйесі қаншалықты тиімді жұмыс істейтін болса, ел экономикасының дамуы да соншалықты нәтижелі болмақ.

Адами капиталдың дамуы мемлекеттің ұлттық экономикасының бәсекелестікке қабілеттілігін айқындайды. Жоғарыда сұрағымызға келетін болсақ, Қазақстан мен Қытай арасындағы басты айырмашылық табиғи факторлардың немесе өндірістің орналасуында емес, адами капиталдың алшақтығында жатыр. Егер табиғи ресурстық және өндірістік әлеуеті тұрғысынан қарайтын болсақ Қазақстан әлемдегі ұлттық байлыққа ең бай мемлекет болар еді. БАӘ-нің бұрынғы билеушісі шейх Зайд бин Сұлтан Әл-Нахаян айтқандай: «Ел картадағы аумағының көлемімен өлшенбейді. Ел шынымен де өзінің мұрасы мен мәдениетімен өлшенеді». Оған төменде айтылатын әлемдік деңгейде бәсекелестік қабілеті дамыған елдердің жағдайы мысал болады. 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі 10 жылдық дамуын қарастырғанымызда төмендегідей нәтижеге ие болдық (3-кестеге қараңыз) (www.weforum.org. 2010-2020).

3-кесте – Әлем елдерінің бәсекелестік қабілеті бойынша алдыңғы жетілік (2010-2020 жж.)

2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Switzeland Sweden Singapore United States Germany Japan Finland	Switzeland Singapore Sweden Finland United States Germany Netherlands	Switzeland Singapore Finland Sweden Netherlands Germany United States	Switzeland Singapore Finland Germany United States Sweden Hong Kong
2014-2015	**2015-2016**	**2016-2017**	**2017-2018**
Switzeland Singapore United States Finland Germany Japan Hong Kong	Switzeland Singapore United States Germany Netherland Japan Hong Kong	Switzeland United States Singapore Netherland Germany Hong Kong Sweden	United States Singapore Germany Switzeland Japan Netherland Hong Kong
2018-2019	**2019-2020**		
Singapore United States Hong Kong Netherland Switzeland Japan Germany	Singapore Danmak SwitzelandNetherland Hong Kong Sweden Norway		

Жоғарыдағы кестеде көрсетілген елдердің ішінде АҚШ-тан өзге елдердің аумақтық және табиғи ресурсттық әлеуеті өте төмен. Сингапур, Гонконг тіпті, қалалық әкімшілік бірліктер. 2010-2017 жылға дейін әлемдік біріншілікті бермей келе жатқан Швейца́рия Орталық Еуропадағы теңізге шығар жолы жоқ мемлекет. Жер ауданы 41,285 шаршы шақырым. Халқы 8,5 млн (2020 ж.). Бұл мемлекеттің ұлттық байлығын еселеуде, ЖІӨ-ні көбейтуде жер аумағының үлкендігі, табиғи ресурстарының молдығы басты фактор емес екендігін ұғындырады.

Әуелгі сөзімізге қайта оралайық. Қазақстан мен Қытай арасындағы байланыстарды салыстырмалы түрде қарастырғанымызда осы бәсекелестік қабілетке қатысты қарастыруымыз керек болады. Бұл тақырыптың маңыздылығы сондай – мектеп оқулықтарында да орын берілген. Жаңартылған бағдарлама бойынша жазылған 11-сыныптың Жаратылыстану және математика бағытындағы «География» оқулығының Елтану бөлімінің 56 параграфы «Қазақстанның бәсекеге қабілеттілік рейтингі» деп аталады. Қазіргі кезде әлем елдерінің бәсекелестік қабілеті Ғаламдық Бәсекеге қабілеттіліктің бірыңғай индексі (*Global Competitiveness Index*) арқылы есептелінеді. Онда маңызды үш индекс пен оның 286 индикаторы қарастырылған (*Каймулдинова, 2020*). Осы оқулықта барлық индикаторлар 9 интегралдық көрсеткіштер аясында жинақталған (4-кестеге қараңыз).

4-кесте – Мемлекеттердің бәсекеге қабілеттілігінің интегралдық көрсеткіші (GCI)

Базалық факторлар	Тиімділік факторы	Инновациялық факторлар
1. Институттар 2. Инфрақұрылым 3. Микроэкономика 4. Денсаулық және бастауыш білім беру	1. Жоғары білім беру және кәсіптік оқыту 2. Нарықтың тиімділігі 3. Технологиялық дайындығы	1. Инновациялық қабілеті 2. Іскерліктің даму деңгейі

Мемлекеттердің бәсекеге қабілеттілігін есептейтін әрі бағалайтын бірегей халықаралық ұйым – Дүниежүзілік экономикалық форум деп аталады. Форумның 2019 жылғы мәліметіне негізделсек, әлемнің 141 елінің ішінде алдыңғы үштікті АҚШ, Сингапур және Германия иеленсе, Қазақстан 55 орынды місе тұтқан. Біздің қарастырып отырған мақаламыздың тақырыбына сай, оқулықта көрсетілген көрсеткіштерді талдау жасайтын болсақ, білім мен ғылым саласына қатысты «Біліктілік/ Skills» көрсеткіші бойынша Қазақстан 57-ші орынға жайғасқан. Ал «Инновация деңгейі/The Innovation capability» бойынша 95-ші орынға жайғасқан. Сәйкес көрсеткіштер бойынша Қытай Халық Республикасын (ҚХР) қарастырар болсақ 28-ші, 64-ші және 24-ші орындарды иеленген (www.weforum.org). Көршілес екі мемлекетті осы 3 көрсеткіш бойынша салыстырсақ, жалпы бәсекелестіктің қабілеті бойынша ҚХР алдыңғы 30 елдің ішінде тұрса, біздің ел 60 елдің ішінде орналасқан. Бұдан Қытай мемлекетінің бәсекелестік қабілеті жағынан бізден 2 есе қуатты екенін аңғарамыз. Ал, білім мен ғылым, инновация жағынан қарастырсақ, екі түрлі нәтижені көреміз. Бірі, біліктілік тұрғысынан біз Қытай елінен алдамыз. Қытай бізден кейінгі 8-орында тұр. Бірақ, Инновацияға (*жаңа техника, жоғары құндылық жаратуда – Қ.С.*) олар бізден көш ілгері. Қытай мен біздің елдің арасында 71 мемлекет орналасқан. Осы инновациялық саладағы аса зор алшақтықтың болуы біздің ел ұлттық экономикасының Қытайдан артта қалуының немесе Қытай тауарларының тұтынушысы болып қалуымыздың негізгі себептерінің бірі болып табылады.

Қытай елінің осындай нәтижеге жетуінің себебін қарастырғанымызда, алдымен олардың 1949 жылдан бергі (ҚХР құрылған уақыт) білім беру жүйесінің жалпы даму жағдайына назар салумыз қажет болды. ҚХР құрылған күннен бастап, 1979 жылға дейінгі кезеңде білім және ғылым саласы барынша мешеу әрі қоғамдық орны төмен сала болып келді. Олай болуына ел көлемінде өткен түрлі саяси науқандар себеп болды. Бұл үздіксіз жүрілген саяси-әлеуметтік және мәдени революциялық науқандар экономика мен ғылым-техника саласын барынша тұралатты. Тек, Қытай *Коммунистік* партиясы *Орталық комитетінің* 1978 жылғы 11 кезекті 3-ші жалпы мәжілісінің шешімімен нарықтық экономикалық реформаларға өтуіне орай, білім және ғылым-техника саласы дамытудың 4 басты бағытының бірі ретінде танылып бекітілді. Содан кейін біртіндеп дами бастады.

Қытай білім-ғылым саласының бүгінге дейінге даму жағдайын құрылымдық тұрғыдан 3 түрлі бағыт бойынша қарастырсақ төмендегідей қорытынды жасауға болады:

Негізгі білім берудегі жалпы жағдайы табысты болды. ҚХР құрылған 1949 жылдан бері 70 жылдық даму барысында негізгі білім беруі (оның ішінде мектепке дейінгі білім беру, міндетті білім беру және орта мектепте білім беру) тамаша жетістіктерге жетті. Мысалы, 2018 жылға қарай бүкіл ел бойынша 235 млн

910 мыңнан артық оқушысы бар 504,800 негізгі білім беретін мектептер пайда болды. Осы білім берудің даму көрсеткіші бойынша орташа және жоғары табысы бар елдердің орташа деңгейіне жетті. Соның нәтижесінде Қытайдың негізгі білімі әлемдегі ең үлкен және ең көп таралған білім саласына айналды.

Мектепке дейінгі білім беру қарқынды дамыды. 70 жылдық даму барысында мектепке дейінгі білім беру айтарлықтай дамыды. Мысалы, 2019 жылы бүкіл ел бойынша жұмыс істеп тұрған балабақшалар саны 266,700 болып, онда 18 млн 639 мыңнан артық мектепке дейінгі балалалар (3-6 жас арасы) мен 46 млн 564 мыңнан астам бүлдіршіндер тәрбиеленуде. Осы мекемелерде 4 млн 531 мыңнан астам мұғалімдері мен қызметкерлер жұмыс істейді. Мемлекет бойынша мектепке дейінгі біліммен қамтудың жалпы деңгейі 81,7 %-ға жеткен.

Жоғары оқу орындарының «үлкен, бірақ күшті емес» проблемасы әлі де өзекті болып отыр. Орта мектепте білім берудің бастауыш мектеп оқушыларының орта мектептерге қабылдау коэффициентінің тұрақты өсуімен ерекшеленеді. Бұл жағынан әлемдегі жоғары табысты елдердің орташа деңгейінен асып түсіп отыр. Мысалы, 2018 жылы бастауыш мектеп оқушыларының тестілеу нәтижесінде орта мектепке қабылдануы 94,2%-ға жеткен. Бұл коэффициент 2003 жылы 43,8 % екенін ескергенде, даму жылдамдығының аса жоғары екенін көреміз. Алайда, осынша көп түлектердің университеттерге қабылдануының GER немесе GEI[1] деңгейі – 40 %. Бұл туралы Бүкілқытайлық халық жиналысы тұрақты комитеті төрағасының орынбасары Чэнь Чжу мырзаның осыдан біраз жыл ілгері жасаған баяндамасынан цитата келтірер болсақ: «*Жаңа ғасырдың басынан бастап еліміздің жоғары білімі керемет нәтижелерге қол жеткізді. Студенттер саны бойынша әлемде бірінші, университеттер саны бойынша екінші орында. Ал жалпы қабылдану деңгейі – 40 %. Бұл дүниежүзілік орташа көрсеткіштен жоғары. Бұл халықтың жоғары білімге деген қажеттіліктерін қанағаттандырады және экономикалық және әлеуметтік дамуға қажетті кадрлық және зияткерлік сұраныстарды қамтамасыз етеді. Бірақ тұтастай алғанда, еліміздің жоғары білімінде «үлкен, бірақ күшті емес» проблемасы әлі де өзекті болып отыр. Бұл мәселе жоғары білім беру ресурстарының бөлінуі мен құрылымының ұтымдылығы тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар, кадрларды даярлау сапасы, ғылыми зерттеулер мен инновациялық мүмкіндіктер, халықаралық бәсекеге қабілеттілік пен ықпал ету жағынан дамыған елдермен үлкен алшақтық бар*» деген (Чэнь Чжу, 2016).

Қытайдың осы 70 жылдан бергі даму жағдайына талдау жасағанымызда, басты назарды міндетті оқу-ағарту мен орта білімге қойғанын көреміз. Себебі, бұл буын аса маңызды еді. Экономикалық және әлеуметтік жақтан әлі даму үстіндегі, халық саны өте көп мемлекет үшін оқуға дейінгі балалардың біліміне көңіл бөлудің мүмкіндігі болмады. Ол тұста, жоғары білім саласы да саяси науқаншылықтың зардабын тартты. ЖОО-ға түсуде әрі кедей, әрі надан адамдардың мүмкіндігі жоғары болды. Ал дәулетті адамдардың ұрпағының білім алуы қиын болды. Оның үстіне, оқытушылардың қоғамдық орны барынша төмендетіліп «сасық тоғызыншы» деген атаққа қалды. Уаң Яңзоңның «Зиялылар: сасық тоғызыншыдан социалистік құрылыстың маңызды бөлшегіне айналғанға дейін» атты мақаласында мәдениет революциясы тұсында зиялы қауымның барынша зардап шеккенін айтады. Оның келтірген дерегі бойынша: «Мәдени революция» кезінде зиялыларды құдалау жан түршігерлік деңгейге жеткен. Тергеу мәліметтері бойынша, 1968 жылы Қытай ғылым академиясының ғалымдар отбасынан 1909 отбасы теперіш көріп, 229 ғалым өлтірілген. Академияның Бейжің бөлімшесінде 170 жоғары дәрежелі ғалымдардың 131-і құдалауға ұшыраған. Фудан университетінде 60-тан астам ғалым азаптап өлтірілген. Әр түрлі айыппен Пекин университетінің 1000-ға жуық маманы оқшаулатылған. Әйгілі Цинхуа университетінде 1000-ға жуық адамның үстінен іс қозғалған. Шанхай өсімдіктер физиологиясы институтының 360 қызметкерінің 142-сіне «күдікті» деген айып тағылған. Қысқаша айтқанда, білім қылмысқа, зиялылар қылмыскерлерге айналды. Олар қоғамның ең төменгі сатысындағы адамдарға айналған (Fan Pik Shy, 2017). 1966 жылғы тамыз айындағы білім саласының қызметкерлеріне, оқытушыларға, ғалымдарға қаратылған 2 айға жалғасқан тамыз қырғынында бір ғана Бей Жің қаласынан 100 шамасында адамдар құдаланып, неше он мың

[1] Gross Enrolment Ratio or Gross Enrolment Index – Бұл білім берудің көрсеткіші. Ол ЮНЕСКО-ның білім индексін есептеу кезінде қолданылды. Түрлі білім беру деңгейіндегі (бастауыш, орта мектеп, университет) білім алушылар санының сәйкес келетін деңгейлер бойынша оқуға түсуге тиісті жалпы адам санына қатынасы. www.un.org › indicators › methodology

адам түрлі жағдайда өлтірілген. Қызыл белсенді жастар сұрақсыз, тергеусіз, сотсыз өлтіруге, үй-мүлкін тартып алуға құқылы болған. Крематорийге күні-түні мүрделер тасылған (Уан ючинь, 2004). Тарихқа көз жіберсек, білім және ғылым саласында еңбек еткен адамдардың орны ежелден төмен болған секілді. Мысалы, «*Юань династиясы бір кездері адамдарды он тапқа бөлген. Жоғары таптан төменгі тапқа қарай ретімен орналастырсақ: ұлықтар, ұсақ шенділер, монахтар, Даосизмді ұстанушылар, қолөнершілер, жұмысшылар, малшылар мен аңшылар, жезөкшелер, оқымыстылар және қайыршылар (*Fan Pik Shy, 2017*)*. Егер автордың жазғанына сенер болсақ, көне қытай қоғамында да зиялылардың орнының өте төмен болғанын көреміз. Олардың орны жезөкшелерден де төмен, тек қайыршылардың ғана алдында болған. Міне осындай қоғамдық орны төмен, биліктен барынша теперіш, қараңғы халықтан қолдау көрмеген білім саласының реформалардан соң қысқа ғана 30-40 жыл ішінде әлемдік деңгейде дамыған салаға айналуының басты себебінің бірі – мемлекеттік биліктің дұрыс көзқарасы мен қолдауы екенін көруге болады. Мысалы, ЖІӨ-нің білім-ғылым саласына бөлінетін үлесі де жыл өткен сайын артып келеді. Бұл көрсеткіш бойынша дүниежүзінің алдыңғы қатарлы елдерімен шамалас. 2018 жылғы әлемдік орташа шама 4,9% болса, Қытайдың соңғы 8 жыл көлеміндегі жағдайы осы орташа шамаға жақын болған.

5-кесте – Қытайдың ғылым саласына бөлетін ЖІӨ үлесі (2012-2019 жж. %) (m.news.cctv.com)

Жылдар	ЖІӨ-дегі үлесі
2012	4,28
2013	4,16
2014	4,15
2015	4,26
2016	4,22
2017	4,14
2018	4,11
2019	4,04

Ал Қазақстандағы жағдайды айтар болсақ, 2018 жылғы санақ бойынша Қазақстанда 131 жоғары оқу орны жұмыс істейді. Оның ішінде ұлттық – 10, мемлекет – 31, азаматтық емес – 14, АОО – 1; халықаралық – 1; акционерлік – 18, жеке – 56. 2017 жылы Қазақстанның жалпы білім беретін білім беру шығыстары жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) 3,7%-ын құрады. Жоғары білім беруге жұмсалған мемлекеттік шығыстардың үлесі ЖІӨ-нің 0,3%-ында үнемі төмен болып қалуда, ғылымға жұмсалатын қаражат ЖІӨ-нің 0,2%-ынан аспайды (Скиба, 2018).

Академик Оразалы Сәбденнің келтірген мәліметіне негізделгенде елімізде ғылымға бөлінетін қаржы жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) шаққанда не бәрі 0,13 % ғана. Бұл 28 жылда ең төменгі көрсеткіш. Бізге дамыған елдерден көп қалмау үшін, кем дегенде ғылымға бөлінетін қаржы ЖІӨ-нен 2 % болу керек. Білімге бізде 4 %-дан кем емес болғанда әлемдік орташа деңгейге жетуге болады. Ал 6%-дан кем болмағанда жастарды барлық деңгейде тегін оқытуға болады екен (Оразалы Сәбден, 2018).

ЖІӨ-нің өсуі туралы Қазақстанда 2019 жылы өсім 4,1 % болып, 27,7 трлн теңгені құраған. 2020 жылы өсім 2,6 % болып, 14 трлн теңге шамасында болған, бұл туралы Руслан Даленов айтқан (www. Inform бюро).

6-кесте – Екі мемлекеттің ЖІӨ салыстырмасы

Қазақстан	ҚХР
2019 жыл	***2019 жыл***
Өсім – 4,1 % 27,7 трлн теңге (66,7 млрд АҚШ долл.)	Өсім – 6,1 % 100 трлн. юань (14,34 трлн АҚШ долл.)
2020 жыл	*2020 жыл*
2,6 % 14 трлн теңге	2,3 % 101 трлн юань
Салыстырма: 1 АҚШ долл. = 415 теңге	1 АҚШ долл. = 6,5 юань

Осы кестедегі екі елдің 2019 жылғы ЖІӨ сомасын салыстыратын болсақ, Қытайдың ЖІӨ біздің елдің ЖІӨ-ден 215 есе үлкен екенін көреміз. Бұл Қытайдың ғылымға бөлінетін қаржысының аса мол ақша екенін ұғындырады. Егер, біздің елде ғылымға бөлінетін ЖІӨ-нің пайыздық мөлшерін Қытайдың деңгейіне 4,04 % (2019 ж.) көтерген күннің өзінде Қытайдың бөлген 4,04 % шалымына келмейтіні анық. Тең дәрежеде болу үшін біздің ЖІӨ-нің жалпы сомасы да 215 есе өсуі керек болады. Ол мүмкін бе? Ол да мүмкін, оның себебін соңында айтамыз.

Мектеп оқулығында екі елдің бәсекелестік қабілетіне қатысты ашып айтылмаған. Ол мек-

теп бағдарламасына сыймауы да мүмкін. Алайда, ғылым және білім саласына қатысты өзге де маңызды көрсеткіштерді кеңінен қарастыру ізденушілер үшін, ғалымдар үшін де қажетті. Осы салыстыру арқылы төмендегідей нәтижеге ие боламыз (7-кестеге қараңыз).

7-кесте – Дүниежүзілік бәсекелестік қабілеттіліктің кейбір көрсеткіштері бойынша ҚХР мен Қазақстан ие болған орындарын салыстыру (www.weforum.org)

Көрсеткіштері	ҚХР	ҚР
Қайта дайындау	38	77
Кәсіптік оқыту	41	90
Бітіруші түлектердің (оқушылар мен студенттердің) кәсіби шеберлігі	35	95
Мектеп оқушыларының біліктілігі	24	78
Университет студенттердің біліктілігі	57	107
Оқытудағы сыни ойлау (оқыту стилін бағалау)	25	48
Зерттеулер мен әдебиеттер	12	109
Бизнес (өндіріс) пен университеттердің кәсіби байланысы	27	70
Бастауыш білім берудегі оқытушы мен оқушылардың сандық байланысы	27	74
ЖІӨ-дегі ғылым-білім салаларына жұмсалған қаржының үлесі бойынша	15	101
Дәйеккөздеріне ие ғылыми басылымдардың жариялануы бойынша	13	111

Қайсы саланы алып қарасақ та, Қытай бізден ілгері тұр. Кейбір сала бойынша 2 еседен артық болса, кейбір салаларда тіпті 8-9 есе артық. Әсіресе, зерттеулер мен әдебиеттер, ЖІӨ-дегі ғылым-білім салаларына жұмсалған қаржының үлесі бойынша және Дәйеккөздеріне ие ғылыми басылымдардың жариялануы бойынша Қытай бізден оқ бойы озық тұр. Оның түп себебі, ғылым саласын қаржыландырудың өте төмен болуымен байланысты. Мысалы, халықаралық дәйеккөздеріне ие беделді ғылыми басылымдарда 2020 жылдың соңындағы талдауға негізделгенде алдыңғы 20 елдің реті төмендегідей (Statistical Data of Chinese S&T Papers):

8-кесте – Сапасы жоғары ғылыми журналдардағы жарияланымдардың мемлекеттік саны мен үлесі

Реті	Мемлекет	Мақалалар саны	Үлесі
1	АҚШ	62717	32.89
2	Қытай	59867	31.40
3	Ұлыбритания	19875	10.42
4	Германия	16515	8.66
5	Канада	11232	5.89
6	Франция	11204	5.88
7	Австралия	10990	5.76
8	Испания	8760	4.59
9	Италия	8418	4.42
10	Жапония	7927	4.16
11	Корея	7126	3.74
12	Нидерланды	6955	3.65
13	Швейцария	6010	3.15
14	Үндістан	5410	2.84

8-кестенің жалғасы

Реті	Мемлекет	Мақалалар саны	Үлесі
15	Швеция	4761	2.50
16	Бразилия	4539	2.38
17	Иран	3689	1.93
18	Бельгия	3669	1.92
19	Дания	3603	1.89
20	Сингапур	3114	1.63

Қазақстан да жыл өткен сайын, білім мен ғылымға қаржы бөлуді арттырып келеді. 2019 жылдың желтоқсан айында «ғылымды дамытудың 2020-2025» бағдарламасы қабылданды. Онда 11,5 млрд теңге бөліну жоспарланған. Алайда, ұзақ уақыт, әсіресе, егемендіктен соңғы экономикалық-әлеуметтік дағдарыс кезінде елімізде ғылыммен айналысатын адамдардың саны күрт азайды. Өзге елдерге кету және күнкөрістің қамына ойысу бұл салада адамдардың азаюына түпкі себеп болды. Сондықтан да елімізде ғалымдардың саны аз (оның ішінде жалған ғалымдар да бар). Елімізде 1 млн тұрғынға шаққандағы ғалымдар саны 662 адам. Ал бұл көрсеткіш Ресейде 2852 адам, Беларуста 1805, АҚШ-та 4256 адам (Qazaq-газеті, 2020). Біздің үкіметтің алдында ғылымды қаржыландырумен бірге, ғылымға келетін жастарды көбейту мәселесі тұр. Себебі, қаржының артуы барлық мәселені шешіп тастамайды. Адам баласының өзге де қажеттіліктерін, мәселен, қоғамдық орнын, мәртебесін көтеру, баспана алуда өте төмен өсіммен ақша беру, балаларын балабақшаға кезекке қоюда, спортпен айналысуда, медициналық көмек алуда және өзге де қоғамдық тұтынушы ретіндегі жеңілдіктерге ие болуы тиіс. Одан тыс, жалпы қазақ қоғамының білім және ғылым саласындағы қызметкерлерге деген құрметі қалыптасуы керек. Осы қоғамдық құрметтің пайда болуында ел өкіметінің тікелей әсері болады. Өкімет өзінің білімі мен ғылымын дамытушы адамдарға дұрыс көзқараспен қарай бастағанда, халық та солай қарайтын болады.

Біздің ғалымдардың өзге елдің ғалымдарынан еш жері кем емес. Кеңестік билік тұсында Қазақстанда ғылым мен білімнің жақсы дамығанын, ғалымдарға жағдайдың жақсы жасалғанын білеміз. Соның әсері әлі де үзілген жоқ. Сол кездегі ғалымдарымыздың бір шоғыры әлі ортамызда жүр. Елімізде ғылым саласына көңіл бөлінгелі ғалымдарымыздың халықаралық сапалы ғылыми журналдарда жариялайтын мақалаларының саны өскен. Мысалы, 2011-2019 жылдар арасында «Web of Science» басылымында 28,973, «Scopus» 33116 мақала жарық көрген. 2019 жылы «Web of Science» басылымында 3704 мақала жарық көрген (2011 жылдан 8,7 есе көп), Ал «Scopus» бойынша жарияланған мақалалар саны 2011 жылдан 8,5 есеге артқан. Бұл жақсы көрсеткіш. Егер ғылымды қаржыландыру мен қоғамдағы орнын көтерген сайын бұл көрсеткіштің артатындығын көреміз. Осы көрсеткіш негізінде 122 елдің ішінде 87 орынды иелеген болсақ, онда, таяу болашақта алдыңғы қатарларға шығарымыз анық (Forbes.kz/news).

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы көрші елдер болғандықтан, екі мемлекет арасындағы қарым-қатынас көптеген салаларды қамтиды. Сондай келісімді байланыстардың бірі – қос мемлекеттің Білім-Ғылым Министрлігінің 2003 жылғы «Білім беру саласында ынтымақтастық» туралы келісімі мен 2006 жылғы «Қазақстанда алғашқы Конфуций институтын ашу» туралы келісімі болып табылады (https://www.gov.kz/). Осы қабылданған келісімдер мемлекеттер арасындағы білім берудегі өзара ынтымақтастықты дамытып келеді. Осы мүмкіндікті пайдаланған қазақстандық жастар өзге де елдер қатарында Қытайда білім алу ойларын іске асырып келеді. Қытайдың білім және ғылым саласындағы жетістігі әлем жастарын өзіне тарта түсті. ҚХР Білім Министрлігінің статистикалық мәліметтеріне сүйенсек, 2019 жылы Қытайда 2956 мемлекеттік және 784 жеке ЖОО бар және ондағы жалпы студенттердің саны – 40,2 миллионнан астам (www.moe.gov.cn). Қытай өкіметі нарықтық реформаның алғашқы кезеңінде өз студенттері мен оқытушыларын шетелге белсенді түрде жіберсе, қазір шетелдік студенттер Қытайға көптеп келуде.

Қазақстандық білім алушылар үшін Қытай

Ресейден кейінгі ең көп қабылдаушы мемлекет мәртебесіне ие болып отыр. Ресейде 28 мың, өзге шет елдерде 50 мыңнан астам қазақстандық студент білім алуда (Байтасов, 2019). Қытаймен арадағы білім беру саласындағы мемлекетаралық және ведомствоаралық келісімдер 2000-шы жылдардан бастау алады. Мысалы, 2003-2004 жылдары Қытайда өкіметаралық алмасу бағдарламасы бойынша 20 қазақстандық студент білім алса, 2018 жылы студенттер саны 17600-ге жеткен (Serikkaliyeva, 2019). Оның ішінде қазақстандық 14 мың студент ҚХР-дың жоғары оқу орындарында өкіметтік гранттары негізінде білім алуда (kursiv.kz/news/obrazovanie). Қазіргі таңда білім гранттары мен жәрдемақы шетелдік студенттер ағынын қалыптастырушы бірден-бір фактор болып отыр. Сондай-ақ, Жібек жолының «Бір белдеу, бір жол» жобасының траекториясы бойынша Азия, Еуропа және Африканың 18 мемлекетінен білім алып жатқан әр грант иегеріне жылына 20 мыңнан – 30 мың юаньға дейін қаржы бөлінеді (Гурулева, 2017).

Статистикаға сүйенсек, Қытайда оқитын қазақстандық жастар халықаралық қатынастар, әлемдік сауда, бизнес және т.б. гуманитарлық мамандықтар мен мұнай барлау мен өндіру, машина жасау, құрылыс секілді техникалық мамандықтарда оқиды. Сонымен бірге Қазақстанда сирек және мүлдем кездеспейтін мамандықтарда оқу шетелде білім алудың үрдісіне айналуда (www.moe.gov.cn/srcsite). Қалай болмасын қазақстандық жастардың қытайлық ЖОО-да білім алу мүмкін болса, сол жерде жалғасты жұмыс істеуге талпынуының өзіндік негізгі себептері бар. Олар:

Бастысы, отандық білім берудің сапалы еместігі. Оған жоғарыда айтылған білім мен ғылымды қаржыландырудың жеткіліксіз болуы, жаңа ғылым салаларының оқытылмауы, ЖОО-ның техникалық-материалдық базасының нашар жабдықталуы, оқып шыққан соң да жақсы жұмысты таба алмауы және басқа да себептер әсер етіп отыр.

Екіншіден, Қытайда білім алу географиялық және экономикалық тұрғыдан да салыстырмалы түрде қол жетімді.

Үшіншіден, екі елдің білім беру саласындағы ынтымақтастықтың қазіргі қажеттілігінің болуы. Мысалы, қазіргі уақытта Қытай Қазақстанда бірнеше ірі инфрақұрылымдық жобаларды іске асыруда және бұл республиканың еңбек нарығында жоқ немесе тапшы осы жобалардың бейіні бойынша түрлі мамандықтағы мамандарды тартуды талап етеді.

Төртіншіден, Қытайдың әлемдегі екінші ірі экономикаға айналуы біздің елдің жастарының сол жерде өздерінің табысты болашағын көргісі келуімен де байланысты. Бәсекеге қабілеттіліктің «Инновация деңгейі/The Innovation capability» көрсеткіші бойынша Қазақстан 95-ші орында болса, Қытай 24-ші орында тұр. Фридрих Август фон Хайек[1] айтқандай: «... қоғамның өркендеуіне шығармашылық, кәсіпкерлік және инновация ықпал етеді деп сенді, бұл тек еркін нарықтары бар қоғамда ғана мүмкін болды» (Hayek, 2008). Қалай болмасын, қазақстандық жастардың Қытайда білім алуының пайдалы да, пайдасыз жақтары бар. Пайдалы тұсы – олар шет елде білім алып, тәжірибеден өтіп, Қытайдың Қазақстандағы ірі жобаларына қатыса алады және отандық өндіріс пен ғылымының дамуына үлестерін қоса алады. Ал пайдасыз тұсы – дарындылардың шетке кетуіне негіз болады. Бұл жағдай онсыз да халық саны аз, жылдан жылға шетелге кетушілерде көбейген қазіргі қазақ қоғамы үшін шынында да қауіпті тенденция болып қала береді. Мысалы, 2018 жылы Қазақстаннан шетелге көшіп жатқан отандастарымыздың саны күннен күнге артып жатқанын Алматы телеарнасы хабарлады. Онда «Тек былтырғы жылы 40 мыңға жуық қазақстандық басқа мемлекетке қоныс аударған. Бұл Статистика комитеті беріп отырған ресми мәлімет» делінген 2019 жылы 43 мың адам, 2020 жылдың 9 айында 21 мың адам шетелге көшіп кеткен. Олардың көпшілігі орыс, украин мен неміс ұлтының өкілдері болса, қазақтардың саны да аз емес 37%. Ал осы кеткен 37% басым бөлігі 25 пен 37 жас аралығындағы жастар екен (www.almaty.tv/kz/news).

Қорытынды

Біз жоғарыда Қытайдың ЖІӨ-нің деңгейіне жетеміз бе, бұл мүмкін бе? деген сұрақты қойдық. Егер жастар осылай шетел асып, оқып, сол елде қалып жатса, өзге де жастар өз армандарымен алысып шетел асып кетіп жаста, онда, біздің ЖІӨ-нің Қытаймен теңесуі мүлде мүмкін емес. Қазақстанда экономикалық дамуға, ғылым саласында көшбасшылыққа жетуде мүмкіндік бар. Бірақ төмендегідей тұсауларды жоюымыз қажет. Олар:

[1] Фридрих Август фон Хайек – Фридрих Август фон Хайек (Friedrich August von Hayek; 1899–1992) – ағылшын экономисі, философы, «Либералды экономика және еркін нарық» мектебінің негізін қалаушы. 1974 жылғы Нобелев сыйлығының иегері.

- Сыбайластық пен жемқорлық;

- Мемлекетшілдік идеяның жоқтығы;

- Ұзақ уақыттық отаршылдық зардабы;

- Шикізат байытуға бейімделген өндіріс;

- Қаржы және банк жүйесінің отандық өндірісті қолдамауы;

- Аумақтың кеңдігіне сай халық санының аздығы;

- Үздіксіз жүріп жатқан девальвация мен инфляция;

- Ғылым-білім саласында мемлекеттік қолдаудың төмендігі;

-Маман-кадрлардың тапшылығы және т.б. факторлардың әсері.

Егер мемлекет осы келеңсіздіктерді дер кезінде жоя алатын болса, жоғарыда айтылған мәселелер өздігінен шешімін табар еді. Француз ойшылы, жазушы әрі тарихшысы Вольтердің: «*Мемлекетті құтқару үшін бір ұлы адам болса жеткілікті»* деген қанатты сөзі бар. Себебі, тарихта ел билеген азаматтардың біліктілігі, ел-жұртына деген кіршіксіз көңілі мен махаббаты, мемлекетшілдік ниеті талай дағдарыстарда мемлекетін қиындықтан, күйреуден аман алып қалған, тіпті мемлекетін әлемдік деңгейдегі дамыған елдер қатарына қосып кеткен. Мәселен, АҚШ-та 1930 жылдарда болған ұлы дағдарыс тұсындағы: «*...азат адамдар ғана ақиқатты іздеп, таба алады*» деген сенімді өмірлік серік еткен Франклин Рузвелть және оның экономика кеңесшісі Джон Мейнард Кейнсті[1] айтуға болады. Ол оған дейін халықаралық экономикада үстемдік етіп келе жатқан Адам Смиттің: «экономика абсолютті өзін-өзі реттеу қабілетіне ие болды, мемлекеттің негізгі рөлі еркін нарықтың дамуына кедергі жасамау» делінген көзқарасына қарсы бағытта мемлекеттің нарықтық экономиканы реттеу функциясын енгізді. Бұл теория сол кездегі дағарысты еңсеруде үлкен рөл атқарды (John Maynard Keynes, 1936); Екінші дүниежүзлік соғыстан соң, сол кездегі журналистің сөзімен айтқанда: «*Германия – 40 млн аш-жалаңаш неміс қыбырлап қана жатқан үлкен қоқыс алаңы еді*» – деп суреттелген Германияны бүгінгі деңгейге көтерудің алғашқы негізін қалаған Конрад Аденауэр мен оның экономика министрі Людвиг Эрхардты[2] айтуға болады. Ол қуатты өндіріс пен экономикалық өсім және халықтың жоғары тұрмыс деңгейі арасында тұрақты әрі оң қарым-қатынас бар деген теориясы қысқа уақыт ішінде неміс экономикасын орнынан тұрғызды (Ludwig Erhard, 2009); Әрі кедей, әрі надан, саяси науқаншылдықтан көз ашпаған Қытайды 20 жыл ішінде орташа дамыған елдер деңгейіне жеткізген – Дэн Сяопин: «*...отаныма қызмет ету ғана маған терең қанағат сезімін береді*» – деп бір өмірін Түрік Республикасының сақталып қалуы мен дамуына арнаған Мұстафа Кемал Ататүрік; Жергілікті байырғы халқы өз елінде азшылдыққа әрі кедейлерге айнала бастаған, ұлттық байлық өзгелердің қолында болған Малайзияны жаңа индустриялы елдер қатарына қосқан әрі өмірлік ұстанымын:*»...ұлтымыз бен мемлекетіміздің мүдделерін шетел азаматтарының пайдасына шешеді деп бізден үміт күтпеңіздер*» – деген ұранмен әйгілеген Махатир Мохамад және өзге де көптеген дара тұлғаларды жарқын мысал етуге болады.

Қазақстандағы билік басындағы тұлғалар, президент, премьер-министр, сала министрлері, әр дәрежелі әкімдер мен депутаттар да халқына деген адалдық пен жауапкершілігі жоғары болса, қарапайым халықтың мемлекетшілдік идеясы басым болып, азаматтарының бәсекеге қабілеттілігі де жоғары болар еді. Олай болғанда, Қазақстан дамыған елдер қатарына сөз жоқ өтер еді.

Мақала «Шығыс елдерімен ынтымақтастықты дамыту және өңірлік қауіпсіздік жүйесін қалыптастыру контексіндегі Қазақстанның сыртқы саясаты» атты ҚР БҒМ Мақсатты қаржыландыру бағдарламасының зерттеу нәтижелері негізінде орындалды.

[1] Джон Мéйнард Кейнс (John Maynard Keynes, 1883-1946), ағылшын экономисі, экономика ғылымындағы кейнстік бағыттың негізін салушы

[2] Людвиг Вильгельм Эрхар (Ludwig Wihelm Erhard, 1897-1977), неміс экономисі, мемлекет қайраткері, 1963-1966 ж. Федеральдық канцлер

Әдебиеттер

Current World Population. https://www.worldometers. info/world-population

Ekaterina Grigoreva, Liliya Garifova (2015). The economic security of the state: the institutional aspect Procedia Economics and Finance 24 266 – 273. ELSEVIER

Visualizing the Wealth of Nations. https://www.visualcapitalist.com/map-wealth-of-nations

Global Competitieness Report . https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2010-2020

Каймулдинова К., Абдиманапов Б., Әбілмәжінова С.. (2020) «География», 11-сынып оқулығы. – Алматы: Мектеп. – 288б.

Regional and Country Analysis. http://www.weforum.org/docs/WEF_The Global Competitiveness Report

Чэнь Чжу, Жоғары оқу орындарының сапасын барынша дамытайық http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/zgrdzz/2016-09/18/conten

Fan Pik Shy (2017) Contemporary China Studies. Printed by University of Malaya Press, Kuala Lumpur, Malaisia, Volume 4, Number 2, October – 87 p.

Уан ючинь (2004) Victim of the Cultural Revolution: An Investigative Account of Persecution, Imprisonment and Murder. https://ywang.uchicago.edu/history/victim

Қытайдың ғылым саласындағы инвестициясы. https://m.news.cctv.com/2020/12/01

Скиба М.А., Ефимова И.Е. (2018) Болон үдерісінің принциптерін іске асыру жөніндегі әдістемелік нұсқаулық. – Астана: ҚР БжҒМ Болон үдерісі және академиялық ұтқырлық орталығы. – 53 б.

Сәбден О. (2018). Ел мен Елбасына арналған бес ұсыныс. 23 тамыз.- https://abai.kz

ВВП Казахстана сократился на 2,6 % В 2020 году Inform бюро. 12,01, 2021 г.

Regional and Country Analysis. https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report

Statistical Data of Chinese S&T Papers (2020). Chinese Institute of Science and Technology – 29.12.2020 City of Bijin, – 96 p.

Қазақстан ғылымы: Бүгіні және ертеңі. Qazaq-газеті, 11,08,2020 ж.

Жас ғалымдарға жағдай жасалса, Forbes.kz/news 18.09.2020

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan. https://www.gov.kz

Байтасов А.А. (2019) Адами капиталдың жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолындағы Қазақстанның Қытайға білім алушылардың артуы. // "Хабаршы", Педагогика ғылымдары сериясы № 4 (64). – 44-50 б.

Serikkaliyeva A.E., Nadirova G.E., Saparbayeva N.B. (2019) Educational migration from Kazakhstan to China: Reality and prospects // Integration of Education 23(4), pp.504-517 DOI: https://doi.org/10.15507/1991-9468.097.023.201904.504-517

Практически все казахстанцы обучаются в китайских вузах за счет Пекина. https://kursiv.kz/news/obrazovanie/2019-05/prakticheski-vse-kazakhstancy-obuchayutsya-v-kitayskikh-vuzakh-za-schet

Гурулева Т.Л. (2017) Система образования в Китайской Народной Республике: структура и основные направления развития / Т. Л. Гурулева // Высш. образование в России. – № 7. – С. 152-164.

Шетелдік студенттерді қабылдау және оқыту жөніндегі әкімшілік шаралар. ҚХР,БМ, СІМ және ІІМ №42 бұйрығы. http://www.moe.gov.cn/srcsite/A02/s5911/moe_621/201705/t20170516_304735.html

Hayek F.A. (2008) The Roud to Serfdom. «Routledge» Taylor & Francis Group NewYork and London. – 7-270 p.

Шетел асқандардың жағдайы қалай? https://almaty.tv/kz/news . 25.01.2019 ж.

John Maynard Keynes. General theory Employment, Interest, Money. "Palgrave Macmillan",UK – 472 p. – 1936 y.

Ludwig Erhard (2009) Wohlstand fur alle (German) Anaconda Verlag. Global Education Network

References

Current World Population . https://www.worldometers.info/world-population

Ekaterina Grigoreva, Liliya Garifova (2015). The economic security of the state: the institutional aspect Procedia Economics and Finance 24 266 – 273. ELSEVIER

Visualizing the Wealth of Nations. https://www.visualcapitalist.com/map-wealth-of-nations

Global Competitieness Report . https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2010-2020

Kaımyldınova K., Abdımanapov B., Abilmajinova S. "Geografıa", 11 – synyp oqulygy, – Almaty: Mektep, 2020. -288 b.

Regional and Country Analysis . http://www.weforum.org/docs/WEF_The Global Competitiveness Report

Chen Chjy, Jogary oqu oryndarynyn sapasyn barynsha damytaıyq// http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/zgrdzz/2016-09/18/conten

Fan Pik Shy (2017) Contemporary China Studies. Printed by University of Malaya Press, Kuala Lumpur, Malaisia, Volume 4, Number 2, October -87 p.

Uan Iuchin (2004) Victim of the Cultural Revolution: An Investigative Account of Persecution, Imprisonment and Murder. https://ywang.uchicago.edu/history/victim

Qytaıdyn gylym salasyndagy ınvestısıasy. https://m.news.cctv.com/2020/12/01

Skıba M.A., Efımova I.E. (2018) Bolon uderisinin prınsıpterin iske asyru jonindegi adistemelik nusqaulyq. – Astana: QR Bjgm Bolon uderisi jane akademıalyq utqyrlyq ortalygy. – 53 b.

Sabden O. (2018). El men Elbasyga arnalgan bes usynys. 23 tamyz – https://abai.kz

VVP. Kazakstana sokratilsia na 2,6 % v 2020 godu. Inform biro . 12,01,2021 g.

Regional and Country Analysis. https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report

Statistical Data of Chinese S&T Papers (2020). Chinese Institute of Science and Technology – 29.12.2020 City of Bijin, – 96 p.

Qazaqstan gylymy: Bugini jane erteni. Qazaq-gazeti, 11,08,2020 j.

Jas galymdarga jagdaı jasalsa. Forbes.kz/news 18.09.2020

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan. https://www.gov.kz

Baıtasov A.A. (2019) Adamı kapıtaldyń jahandyq basekege qabilettiligin arttyru jolyndagy Qazaqstannyń Qytaıǵa bilim alushylardyn artuy. "Habarshy", Pedagogıka gylymdary serıasy № 4 (64). – 44-50 b.

Serikkaliyeva A.E., Nadirova G.E., Saparbayeva N.B (2019) Educational migration from Kazakhstan to China: Reality and prospects // Integration of Education 23(4), pp.504-517 DOI: https://doi.org/10.15507/1991-9468.097.023.201904.504-517

Prakticheski vse kazakstancy obuchaiutsia v kitaiskix vuzax za scet Pekina. https://kursiv.kz/news/obrazovanie/2019-05/prakticheski-vse-kazakhstancy-obuchayutsya-v-kitayskikh-vuzakh-za-schet

Guruleva T. L. (2017) Sistema obrazovania v Kitaiskoi Narodnoi Respublike: struktura i osnovnie napravlenia razvitia // Vyssh. obrazovania v Rossyi, № 7, s. 152–164.

Sheteldik studentterdi qabyldau jane oqytu jonindegi akimshilik sharalar. QHR,BM, SIM jáne IIM №42 buıryǵy. http://www.moe.gov.cn/srcsite/A02/s5911/moe_621/201705/t20170516_304735.html

Hayek F.A. (2008) The Roud to Serfdom. "Routledge" Taylor & Francis Group NewYork and London. -7 -270 p.

Shetel askandardyn zhagdayy kalai? https://almaty.tv/kz/news . 25.01.2019 ж.

John Maynard Keynes. General theory Employment, Interest, Money. "Palgrave Macmillan",UK – 472 p.-1936 y.

Ludwig Erhard (2009) Wohlstand fur alle (German) Anaconda Verlag. Global Education Network

IRSTI 10.53.91 https://doi.org/10.26577/IRIJ.2022.v99.i3.06

N. Zambrana-Tevar

KIMEP University, Kazakhstan, Almaty
e-mail: n.zambrana@kimep.kz

SOME TRANSNATIONAL ASPECTS OF ENVIRONMENTAL DISPUTES IN KAZAKHSTAN AND ITS NEW ENVIRONMENTAL CODE

Environmental tort litigation is widely seen as an appropriate mechanism to redress wrongs caused by pollution, oil spills and other kinds of environmental degradation. Victims and NGOs try to find ways to sue parent companies in their country of incorporation, which is usually different from the country where the harmful event occurred. Central Asia is a region where part of the population suffers from similar situations. Kazakhstan, for instance, is very rich in minerals and foreign and domestic extractive companies often damage the soil and the air quality of towns and communities in the vicinity of their operations. The practical disappearance of the Aral Sea, partly due to the inappropriate use of water by Uzbekistan, is another example. Environmental regulation and administrative fines imposed by the countries concerned leaves the prosecution of reckless industrial practices in the hands of the Government, in countries were collusion between Governmental cliques and extractive industries is well known and where courts are often poorly trained or far from independent. Cases of transnational environmental damage are also possible due to the large border that Central Asian countries share with each other, as well as with other industrial giants like Russia and China. In such a scenario, what are the chances of using tort law and civil litigation for victims and other stakeholders, especially in view of the new Environmental Code of 2021? Central Asian countries basically belong to the civil law tradition and are greatly influenced by Russian legislation. This means that tort law and conflict of laws are usually codified in civil codes and in codes of civil procedure. Heads of jurisdiction and applicable law rules are not that different from those of other civil law countries. However, those rules often display certain "nationalist" features in that nationals or residents of the country of the forum usually have easier access to court against foreign defendants, at least on paper.

Key words: Environment, Code, Litigation, Kazakhstan.

Н. Замбрана-Тевар

КІМЕР Университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: n.zambrana@kimep.kz

Қазақстандағы экологиялық даулардың кейбір трансұлттық аспектілері және жаңа Экологиялық Кодекс

Қоршаған ортаны қорғау бойынша сот ісін жүргізу қоршаған ортаның ластануынан, мұнайдың төгілуінен және қоршаған ортаның бұзылуының басқа түрлерінен келтірілген зиянды өтеудің қолайлы механизмі ретінде кеңінен қарастырылады. Жәбірленушілер мен үкіметтік емес ұйымдар өздерінің тіркелген еліндегі құқық бұзушы компаниялардың бас компанияларын сотқа беру жолдарын табуға тырысуда, бұл әдетте зиянды оқиға болған елден өзгеше. Орталық Азия – халықтың бір бөлігі осындай жағдайлардан зардап шегетін аймақ. Мысалы, Қазақстан пайдалы қазбаларға өте бай, сондықтан шетелдік және жергілікті тау-кен компаниялары өз жұмыстарына жақын қалалар мен елді мекендерде топырақ пен ауаның сапасын жиі бұзады. Тағы бір мысал ретінде Арал теңізінің іс жүзінде жойылып кетуі Өзбекстанның суды мақсатсыз пайдалануы салдарынан екендігін атап өткен жөн. Экологиялық ережелер және тиісті елдердегі салынатын әкімшілік айыппұлдар, жауапсыз өндірістік тәжірибелерге қатысты сот құдалаулары мемлекеттік топтар мен кен өндіруші өнеркәсіптер арасындағы сөз байласулары бар елдердің үкіметтеріне қалдырылады және сол елдерде әдетте соттар нашар дайындалған немесе еріктіліктен алшақтау болады. Трансұлттық экологиялық зиян келтіру жағдайлары Орталық Азия елдерінің бір-бірімен, сондай-ақ Ресей мен Қытай сияқты басқа да өнеркәсіп алпауыттарымен ортақ шекараларының үлкендігіне байланысты болуы мүмкін. Мұндай жағдайда, әсіресе жаңа 2021 Экологиялық кодексті ескере отырып, жәбірленушілер мен басқа мүдделі тараптар үшін деликттік құқықты және азаматтық сот ісін қолдану мүмкіндігі қандай? деген сұрақ туындайды.

Орталық Азия елдері негізінен азаматтық құқық дәстүрін ұстанады және Ресей құқығының ықпалында. Бұл деликттік құқық пен коллизиялық нормалар әдетте азаматтық және

© 2022 Al-Farabi Kazakh National University

азаматтық іс жүргізу кодекстерінде кодификацияланғанын білдіреді. Юрисдикция ережелері мен қолданылатын құқық басқа азаматтық-құқықтық елдердің ережелерінен айтарлықтай ерекшеленбейді. Дегенмен, бұл ережелердің көбіне белгілі бір «ұлтшылдық» ерекшеліктері бар, өйткені сот елінің азаматтары немесе резиденттері кем дегенде қағаз жүзінде болса да, әдетте, сотқа шетелдік айыпталушыларға қарағанда оңай жүгіне алады. Форум елінің азаматтары немесе тұрғындары әдетте, кем дегенде қағаз жүзінде шетелдік айыпталушыларға қарағанда, сотқа оңай қол жеткізе алады.

Түйін сөздер: қоршаған орта, кодекс, сот тәжірибесі, Қазақстан.

Н. Замбрана-Тевар

Университет KIMEP, Казахстан, г. Алматы

e-mail: n.zambrana@kimep.kz

Некоторые транснациональные аспекты экологических споров в Казахстане и новый Экологический Кодекс

Судебные разбирательства по экологическим правонарушениям широко рассматриваются как подходящий механизм для возмещения ущерба, причиненного загрязнением, разливами нефти и другими видами ухудшения состояния окружающей среды. Пострадавшие и НПО пытаются найти способы подать в суд на материнские компании компаний-нарушителей в стране их регистрации, которая обычно отличается от страны, где произошло вредоносное событие. Центральная Азия – это регион, где часть населения страдает от подобных ситуаций. Казахстан, например, очень богат полезными ископаемыми, а иностранные и местные добывающие компании часто наносят ущерб почве и качеству воздуха в городах и населенных пунктах, расположенных вблизи их деятельности. Другим примером является практически исчезновение Аральского моря отчасти из-за нецелевого использования вод Узбекистаном. Экологическое регулирование и административные штрафы, налагаемые соответствующими странами, оставляют судебное преследование безответственной промышленной практики в руках правительства в странах, где сговор между правительственными группировками и добывающей промышленностью хорошо известен и где суды часто плохо подготовлены или далеки от независимости. Случаи транснационального экологического ущерба также возможны из-за больших границ, которые разделяют страны Центральной Азии друг с другом, а также с другими промышленными гигантами, такими как Россия и Китай. Каковы при таком сценарии шансы использования деликтного права и гражданского судопроизводства для потерпевших и других заинтересованных сторон, особенно с учетом нового Экологического кодекса 2021 года?

Страны Центральной Азии в основном придерживаются традиции гражданского права и находятся под сильным влиянием российского законодательства. Это означает, что деликтное право и коллизионные нормы обычно кодифицируются в гражданских кодексах и гражданско-процессуальных кодексах. Правила юрисдикции и применимого права не сильно отличаются от правил других стран гражданского права. Однако эти правила часто имеют определенные «националистические» черты в том смысле, что граждане или резиденты страны суда обычно имеют более легкий доступ к суду в отличие от иностранных ответчиков, по крайней мере, на бумаге.

Ключевые слова: окружающая среда, кодекс, судебная практика, Казахстан.

Introduction. Materials and methods

Central Asia is a region whose environmental problems are well known and Kazakhstan is a good example of those problems. They are in part the legacy of the Soviet Union period. Because of the need for cotton, large areas of its territory were devoted to cotton crops and huge irrigation systems were put in place. Water diversion from the rivers Amu Darya and Syr Darya, as well as mismanagement, contributed to degradation of the Aral Sea. Here, the layer of chemical pesticides and salt, as well as the poor air quality, have become dangerous for health and have terribly affected the economy and the population. Similar problems can be noticed in some parts of the much larger Caspian Sea. Kazakhstan was also a Soviet nuclear testing ground since the 1940s. The population of the region of Semipalatinsk (Semei) were exposed to high levels of radiation and to chemical substances used for the demolition of laboratories. The effects are still suffered by its population nowadays. Air pollution is a significant problem in several other major cities, too.

In the economy of Kazakhstan, extractive industries have a very important weight, whereas agriculture is not very relevant due to poor arable land. This problem is accentuated by the process

of desertification caused by global climate change. Despite its mineral resources, wealth is very unequally distributed among the population, partly due to the traumatic transition to a capitalist economy after the collapse of the Soviet Union, which gave rise to a political and economic oligarchy. The Caspian Sea area, as well as other areas of West Kazakhstan, is where the largest oil and gas extraction and industry operations are located, which further endangers flora and fauna. They have also been the cause of various cases of accidental contamination. Improper mining and industrial waste disposal and storage – including uranium – since independence have also been very problematic and have led to transboundary pollution and tension between states, including areas of special seismic activity. Centralised governments in the region obviously play a very significant role in decision making and efficient international cooperation in environmental matters is missing [Asian Development Bank, 2016, p. 1].

The present article provides an overview of the existing legislative framework for environmental protection in Kazakhstan in order to highlight the positive effects that the new Environmental Code may bring, as well as some of the issues that may arise in its application, especially in an international context. For this purpose, the existing academic literature in English is reviewed in the following section, relying especially on reports made by NGOs and international organizations, as well as legal opinions by law firms and practitioners in the field of environmental law.

Problems of the existing legislative framework before the Environmental Code of 2021: literature review

In the course of the years, the government of Kazakhstan has tried to introduce more strict ecological requirements in all legal acts and economic sectors. Examples of this are several national and sectoral environmental programmes, the introduction of environmental impact evaluation, environmental audits and environmental insurance.

Kazakhstan is also a party to a number of treaties and international agreements on environmental protection. In this regard, the Law on international treaties of the Republic of Kazakhstan of 2005 provides that duly ratified international treaties are part of the domestic legal system (art. 15.2). Examples of these treaties and agreements are the UNECE Convention on Long-Range Transboundary Pollution of 1979; the Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer of 1985; the Montreal Protocol on Ozone Depleting Substances of 1987; the Basel Convention on the Control of Transboundary Movement of Hazardous Wastes and their disposal of 1989; the Espoo UNECE Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context of 1991; the three Rio Conventions: the United Nations Framework Convention on Climate Change of 1992, the Convention on Biological Diversity of 1992 and the Convention on Combating Desertification of 1994; the UNECE Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents of 1992; the Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters of 1998; the Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants of 2001; the Kyoto Protocol of 2009; the UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes of 2016; the Paris Agreement of 2016; and the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea of 2018 [Angelini, 2010, p. 5-17].

The country has also entered into several cooperation agreements and programs with neighbouring countries for the joint use of transboundary rivers. Among these it is worth mentioning the Syr Darya Control and Northern Aral Sea Phase I Project, sponsored by the World Bank and which started in 2001, or the Central Asian Cooperation Organization, created in 1994, and whose members are now Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan and, since 2004, also Russia.

The Republic of Kazakhstan is also a member of several international commissions to address sustainable development and environmental issues like the United Nations Commission on Sustainable Development; the Interstate Commission on Sustainable Development of the Central Asian Countries; the Regional Eurasian Network of the World Business Council for Sustainable Development; the Interstate Council on Hydrometeorology of the Community of Independent States (i.e. former Soviet republics); or the International Renewable Energy Agency.

However, Kazakhstan still has to make significant efforts to adapt its legislation to the abovementioned treaties and agreements and, more generally, to comply with its international obligations.

Kazakshtan has, despite its wide range of environmental problems, made progress on some of the targets it set for itself in the 2030 Agenda for Sustainable Development or the Concept on Transition to Green Economy [Decree No. 577 of 2013]. However, continuous regional differences

persist [UNECE 2019, p. p. xxxi-xlii]. For instance, in 2014, the Ministry of Environment and Water Resources disappeared. Five departments of the Ministry of Energy assumed some of its competences but in a very limited way. However, the subordination of key regulatory and enforcement competences concerning the environment to the ministry in charge of the biggest polluting sector had a significant impact.

On the bright side, the Environmental Code enacted in 2007 is sometimes considered the only example of accomplished codification in post-Soviet area. Environmental legislation as a whole has introduced extended producer-importer responsibility, better access to information and public participation procedures. However, certain tools applied in jurisdictions with more advanced environmental legislation do not work properly in Kazakhstan, yet. For instance, integrated environmental permits did not exist and were only introduced with the new code, in 2021. Effective environmental audit procedures and the duty to obtain environmental insurance were also failures in the system. Although the 2007 code timidly introduced the "polluter pays" principle, environmental damage already caused is not remedied, even where the polluter is identified and pays heavy fines. Moreover, only around 30% of environmental taxes and penalties collected at the local level are used on environmental protection and remediation. Moreover, under the 2007 code, Kazakhstan still subscribed to fault-based principles of liability for monetary compensation that link liability to exceeding a predetermined limits in emission permits [Environmental Code 2007]. It can be said that many environmental norms had unrealistic assumptions, were overly complex and overlapped. This was so despite the fact that the Environmental Code of 2007 was hierarchically superior to other statutes and regulations.

Some of the most urgent legislative reforms to be made, in the eyes of external observers, before the new Environmental Code of 2021 was enacted, were the reform of the system for greenhouse gas emissions quoting and trade; prioritizing the remediation of environmental damage over fines based on emissions and pollution; the introduction of the five-step waste management prevention system (refuse, reduce, reuse, repurpose and recycle); the creation of a uniform national system of environmental monitoring; and the improvement of the obligation and process of environmental audits [Kalaganov et al., 2019, p. 1534].

On the side of potential polluters, corporations, law firms and legal consultants used to complain about the high fines to which even unintentional violations of the complex regulatory could lead and which could amount to 1,000% of the standard emissions charge. Criminal charges were not uncommon, either. For instance, in the year 2019, state authorities conducted 904 corporate audits, identified 1,773 violations and imposed 614 administrative fines for a total of KZT 2,589,066,140. In the first half of 2019, 480 orders for compensation for environmental harm were issued, for an amount of KZT 33, 375, 799, 970 [Deloitte, 2021]. It is also common, when discussing this topic with Kazakhstani legal consultants, to hear the complaint that environmental audits and fines were sometimes actually used by state authorities to put pressure on oil and gas companies, when renegotiating concessions and other deals with the Government.

There has been some progress with ensuring public participation in environmental matters, as well as in access to justice, although the differences between regions are substantial and very few judges specialize in environmental cases. There is an increasing number of NGOs and civil society organizations working on environmental issues and taking part in litigation and environmental dispute resolution proceedings. Examples include Eco-Forum (a coalition of around sixty NGOs), Eco-image, Eco-school, Eco-education and Green Woman and Nature (Tabigat).

Among the ten environmental achievements of Kazakhstan that UNECE has identified in the period 2008-2018 are: the commencement of the shift from carbon and oil to gas and the development of the country's gas infrastructure; the stabilization of the populations of many globally-threatened fauna species; intensive afforestation works, in particular those to mitigate the adverse effects of the Aral Sea disaster; the implementation of river basin management; the conclusion of new transboundary water agreements; high attention given to radioactive waste; nearly universal access to energy services; green economy having been made a policy priority; and an institutional framework set up for implementation and monitoring of the 2015 UNAG Sustainable Development Goals.

The ten environmental priorities for Kazakhstan that UNECE has identified until 2030 are: ensuring independence and strengthen inspections in the environmental area; raising the effectiveness of environmental permitting and reforming the environmental payments system to stimulate behavioural changes; raising emission limit

standards for large combustion plants and ensure their modernization; supporting the growth of renewable energy and implement energy efficiency measures; significantly extending the protected area network; improving water use efficiency in agriculture; expanding water supply and sanitation with stronger efforts in rural areas; developing modern waste disposal sites and introducing sound chemicals management; addressing the growing burden of non-communicable diseases; and ensuring effective public participation in decision-making on the environment.

Some of the OECD's "Recommendations to foster green growth" of 2017 include shifting the focus of environmental requirements from penalising non-compliance to re-incentivising and encouraging pollution prevention and control; cooperation with a wider array of government stakeholders; and continuous engagement in international co-operation projects and platforms for policy dialogue in support of both national and international green economy targets [OECD, 2017, p. 117].

The New Environmental Code of the Republic of Kazakhstan

On 2 January 2021 a new Environmental Code was enacted, after several years of consultations and congressional work [Environmental Code 2021]. It entered into force on 1 July 2021, with a transition period for certain provisions, in order to enable business to assess the impact of this new piece of legislation and adapt to it. For some, the original draft may have suffered some watering down in parliament before the final approval, due to lobbying by corporations [Abankov, 2020]. Subsequent and related changes have been made to other norms like the Code of Administrative Offences, with stricter rules on liability for administrative offences, the Entrepreneurial Code, the Tax Code, Criminal Code, Forestry Code, Water Code, Land Code, Law on Permits and Notifications, Law of Civil Protection, Law on Public Administration, Law on Development of Agro-Industrial Complex and Rural Areas and Law on Mandatory Environmental Insurance.

The new Code is a qualitative improvement with respect to the 2007 code. The legislation of the European Union and of OECD countries has served as model for this reform. It contains many novelties and has been saluted as a step forward. As mentioned above, this paper only tries to highlight some of the most significant reforms, focusing on those which relate to transnational environmental disputes, which may facilitate the apparent increase of public interest litigation that is now the tendency in various Western jurisdictions.

Article 5 of the Code lists the new principles which should inform all the environmental legislation of Kazakhstan. 1) Prevention: activities which are harmful to the environment or to human health will only be allowed, within the limits of the Code, if all necessary measures have been taken at the very source of the environmental impact, to prevent those harmful effects; 2) remediation: environmental damage must be fully remedied or, where this is impossible, it must be minimised; 3) precaution: economically acceptable measures must be taken to prevent any significant and irreversible effects of activities which pose a risk of damage for the environment or to human health, even if the present state of scientific knowledge does not allow to accurately assess the probability of such damage; 4) proportionality: environmental protection measures must be taken to the extent that they are required to achieve the objectives of the environmental legislation of Kazakhstan, giving preference to the least burdensome measures; 5) the "polluter pays": those individuals or entities whose activities cause environmental damage or damage to human health shall bear the costs of compliance with the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan to prevent and control negative implications of their activities, including the elimination of any environmental damage already caused; 6) sustainable development: the state shall ensure the rational and well balanced use of natural resources for the benefit of present and future generations, prioritising an ecological and sustainable economic development, water conservation and energy efficiency and reducing non-renewable sources of energy and raw materials; 7) integration: policies related to all areas of the economy and society will be made and implemented to ensure an appropriate balance between socio-economic development, environmental protection and sustainable development; 8) access to information: the state shall guarantee the right of access to environmental information within of the law and in accordance with its treaty obligations; 9) public participation: the public shall have the right to participate in decision making concerning environmental protection and sustainable development; 10) ecosystem approach: the interconnection of all natural ecosystems shall inform all planning and decision-making by state bodies and officials which may affect such ecosystems negatively.

One of the most relevant changes in the new Code are the new criteria for the classification of polluters, on the basis of the risk of negative environmental impact of their activities (art. 12). The most hazardous activities are Category I. Entities in this category must transition to obtaining an Integrated Environmental Permit, whose grant shall be subject to the introduction of best available technologies by the polluter. State authorities envision that in the first stage of implementation of the new Code, the fifty largest mining, oil and gas, chemical and electrical companies, which account for 80% of pollution in the country, shall make this transition. The improvement, with respect to the 2007 code is that the classification is made on the basis of the type of business activity – energy industries, chemical industries, food industries, waste management businesses and other activities – and not on the specific features of each business to be classified [Decree No. 187, 2022].

Business in Category II will have to obtain an Environmental Impact Permit, those in Category III shall have to submit an environmental impact declaration by the operator and for those in Category IV no permit or declaration shall be required. Operators themselves will have to determine the category into which their business activity falls and will have to apply for the relevant permit.

The Environmental impact permit is similar to the previously obligatory emissions permit but includes waste accumulation limits, even if the operator does not have its own waste landfill. Category III businesses will submit to the local authorities an environmental impact declaration after obtaining an expert opinion from the relevant authorities. The declaration shall indicate the amount of emissions and the amount and type of waste. Exceeding the declared amounts of emissions or waste may lead to administrative liability.

Related changes to the Tax Code mean that, in relation to emission charges, the taxable base is limited by the threshold established in the Integrated Environmental Permit (Category I) or in the Environmental permit (Category II). For Category III businesses, the tax base is limited to the amount of emissions indicated in the declaration [KMPG, 2021].

The Code also provides that operators which have received the Integrated Environmental Permit and which have implemented the best available technologies in the process will be exempted from payment of the kind of emission charges that were the rule so far. Other businesses which have not received such permit may also have access to the same exemptions if they implement an environmental efficiency program. However, emission charges for all other businesses will increase exponentially two, four or eight times every three years, beginning in 2025. Contrary to what happened before the 2021 code, it is envisaged that the entire amount received by the state from emission charges shall be used for environmental remediation at the local level.

The process of Environmental Impact Assessment is also improved in the new Code and, most importantly, all state and local authorities affected, as well as the "public concerned" – e.g. environmental as well as business associations – shall have the right to participate in the relevant public hearings, as part of the assessment, in accordance with the new concept of the "Listening state", announced by President Tokayev [Makhmetova, 2021].

The new Code also introduces a new classification of waste which corresponds to the best practices in Europe, replacing the concept of "waste handling" with "waste management". The goal is to achieve circular waste management: minimization of waste production, reuse of generated waste, recycling, disposal and landfill disposal. Additionally, a new licensing procedure is introduced for businesses in charge of processing, disposal and destruction of hazardous waste. For business dealing with transportation of waste, a notification procedure is introduced [PWC, 2021a]. Moreover, the new Code introduces the concept of "waste accumulation", which is applied not only to the business generating waste but to those collecting, recovering and disposing of waste. A new licensing and notification procedure for certain waste management operations is also introduced.

At the same time, certain additional norms were introduced in July 2021 for operators of businesses and facilities in Categories I and II. Under these norms, the operator must carry out an approved control program of the facilities, monitoring emissions of pollutants and environmental impact, as well as submitting information about such control and monitoring to state authorities [PWC 2021b].

Most importantly for the purposes of environmental dispute resolution, under the new 2021 Code environmental harm caused shall always lead to the imposition of measures for the restauration of the environment by the polluter, independently from any fines for administrative violations. The upside of this for businesses is that it may avoid cases of monetary compensation without any evidence of the harm caused.

Environmental dispute resolution and transboundary issues in the new code

Although the 2007 code already contained certain provisions on environmental dispute resolution, the new code introduces interesting possibilities in this regard, along with certain unanswered questions.

As previously said, the new Code attempts to increase the right of public participation of legal entities in decision making, as well as in dispute resolution (art. 13). To this end, non-profit organisations are given a certain role for the protection of the environment and of the rights of those affected by environmental damage. Article 14 of the 2007 code already provided that non-profit organisations could initiate processes of consultation with state authorities, represent in court the interests of specific affected individuals, as well as the interests of an indefinite number of persons, concerning environmental issues or the use of natural resources and, seemingly, participate as *amicus curiae* in environmental civil litigation.

It must be added that, in 2007, the new code of 2020 on Administrative Procedure was not yet in force, so the Code of Civil Procedure provided the procedural framework for both civil litigation and to appeal rules and decisions made by state authorities. In this regard, articles 47.3, 55.1 and 55.1.4 of the new Civil Procedural Code of 2015 clarified the possibility that third parties such as non-profits could be claimants in civil litigation, if a specific law – e.g. the environmental code – so authorised. Therefore, under article 14 of the 2007 environmental code, non-profit organisations already had the possibility of being a party in environmental civil litigation against polluters, as well as the possibility of filing administrative appeals against norms or decisions of state authorities which were environmentally harmful to specific individuals or to an indefinite number of persons.

The wording of the new article 14 of the 2021 environmental code is a bit different and raises some questions. On the one hand, this provision seems to differentiate between civil litigation against polluters and administrative appeals against norms and decisions of state authorities. However, in the first case – civil litigation –, non-profits are given the right to represent in court the interests of individuals and legal entities whereas, in the second case – administrative appeals –, non-profits seem to be given a broader role, with the possibility of contesting the legality of any actions or inactions of state authorities, in the interest of an indefinite number of persons, i.e. the general public. Coincidentally, the new environmental code and the new administrative procedural code both entered into force on the same day, 1 July 2021. Participation of non-profits in environmental civil litigation may in the future allow Kazakhstan to join the group of countries where transnational environmental dispute resolution and climate change litigation have become so common in recent years.

In this regard, the new environmental code of 2021 distinguishes between environmental damage and environmental harm to human life or health (arts. 131-141). The first is damage caused to the environment, where the environment must be restored and the damage remedied in accordance with the "polluter pays" principle. Environmental harm to life or health must be compensated to the victims in accordance with civil law.

Further to this, it is appropriate to make reference to the relevant jurisdiction rules and applicable law rules of the Republic of Kazakhstan. These rules are actually quite favourable to potential victims of transboundary environmental damage, who wish to bring to the courts of Kazakhstan polluters located abroad or polluted located in Kazakhstan, where activities located in its territory have harmful effects abroad (arts. 466 and the following of the Code of Civil Procedure of 2015).

For instance, a legal entity incorporated outside of Kazakhstan but which has a governing body – or even just assets, which may be considered an exorbitant exercise of jurisdiction – in the territory of Kazakhstan, may be sued in Kazakhstan. The same occurs if a foreign legal entity has a branch in Kazakhstan, but probably only in matters arising from the operations of the branch. In tort cases such as environmental harm to health, foreign legal entities may be sued in Kazakhstan if the place of the causal event is in Kazakhstan or, simply, if the claimant – i.e. the victim of environmental damage – has a place of residence in Kazakhstan, a jurisdiction rule which clearly aims at the protection of national victims. In case of environmental harm to property, a lawsuit against a foreign national or foreign legal entity can also be filed in Kazakhstan if the causal event can be located in the forum.

The applicable law in cases of transboundary environmental damage will be the law of the place of the wrongful action (art. 1116 Civil Code), which is a different approach to that taken by the European Union Regulation 864/2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II), where the law applicable is the law of the country in which the damage occurs (art. 4.1).

It can be added that foreign nationals and legal entities also have legal standing in court and the same procedural rights as nationals from Kazakhstan (arts. 46 and 472 Code of Civil Procedure).

Concerning international cooperation and transboundary impacts of environmental damage, the 2007 code (arts. 43) basically referred to international treaties to which Kazakhstan was a party. The new code also highlights international cooperation and the international obligations of Kazakhstan in this area (art. 412 and 413) but introduces a much more detailed regulation of transboundary impact assessment (arts. 80-84), including activities carried out in the territory of Kazakhstan which may have an impact on the environment of a foreign country, as well as activities planned or carried out in the territory of other countries and which may have an impact on the territory of Kazakhstan. In the first case, the initiator of the potentially harmful activity or a state authority of Kazakhstan have the obligation to commence a transboundary impact assessment process where the foreign affected parties must be duly informed and consulted. In the second case, if the state authorities of Kazakhstan are informed by a foreign state that potentially harmful activities for Kazakhstan are being planned, the state authorities of Kazakhstan have the obligation to request the state of origin to participate in a transboundary impact assessment organized by the latter. In this second case, no participation of the public is envisaged.

Conclusions

The new environmental code of Kazakhstan of 2021 is based on the best internationally accepted standards and is a leap forward for a country ravaged with environmental problems. Its provisions on dispute resolution, coupled with the rights of participation granted to the public and to environmental NGOs may pave the way for environmental litigation and other forms of dispute resolution, similarly to other Western countries. However, the application of the code by the courts of Kazakhstan, as well as the success of any kind public interest litigation initiated by victims of environmental degradation or by NGOs will depend upon the expertise and respect for the rule of law of judges and other state authorities. Otherwise said, the new code will only be as good as the individuals and state bodies which have to apply it.

In this regard, Kazakshtan still ranks low in the most common corruption indexes. For instance, Kazakhstan ranked 102, with a score of 32, in the 2021 Corruption Perception Index made by Transparency International. It ranked 79 / 137 in the 2017-2018 Judicial Independence Index of the Global Competitiveness Report (i.e. World Economic Forum). It ranked 65 / 126 in the Rule of Law Index of 2019 of the World Justice Project. Finally, in the 2017 Judicial Independence (WEF) Index of the World Bank, Kazakhstan received a grade of 3.64, where 1 is “heavily influenced” and 7 is “entirely independent”.

References

Abankov, Eldos, New Environmental Code of Kazakhstan: Expectations and Prospects, CABAR Central Asian Bureau for Analytical Reporting, 6 April 2020 (https://cabar.asia/en/new-environmental-code-of-kazakhstan-expectations-and-prospects).

Angelini, Selina, Environmental issues in Central Asia, VIU Papers, TEN Center (Thematic Environmental Networks), Venice International University, July 2010 (https://www.univiu.org/images/stories/TEN/publications/papers/2010/07.10_Angelini.pdf).

Asian Development Bank, Country Partnership Strategy: Kazakhstan 2012-2016, Environment Assessment (Summary) (https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/cps-kaz-2012-2016-ena.pdf).

Corruption Perception Index, Transparency International, (https://www.transparency.org/en/cpi/2021).

Environmental Code of the Republic of Kazakhstan of 9 January 2007, No. 212 (https://adilet.zan.kz/eng/docs/K070000212_).

Environmental Code of the Republic of Kazakhstan of 2 January 2021 No. 400-VI LRK (https://wecoop.eu/kazakhstan-environmental-code-in-english/).

Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 577 of 2013.

Decree No. 187 of 1 April 2022, which enters into force on 1 January 2025.

Deloitte Legal, Environmental Law in Kazakhstan (https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/kz/Documents/legal/2021_Legal/Environmental_Legal_en.pdf).

Judicial Independence Index of the Global Competitiveness Report (i.e. World Economic Forum) (http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/03CountryProfiles/Standalone2-pagerprofiles/WEF_GCI_2017_2018_Profile_Kazakhstan.pdf).

Judicial Independence (WEF) Index of the World Bank (https://tcdata360.worldbank.org/indicators/h5ebaeb47?country=BRA&indicator=669&viz=line_chart&years=2007,2017).

Kalaganov, Bakhytbek et al., Legal Fundamentals of the Kazakhstan's Environmental International Cooperation: New Vectors of Legislative Reforms, Journal of Environmental Management and Tourism, 2019, vol. IX, 7(31) p. 1534 (doi:10.14505/jemt.v9.7(31).16) (https://www.researchgate.net/publication/332569011_Legal_fundamentals_of_the_Kazakhstan's_environmental_international_cooperation_New_vectors_of_legislative_reforms).

KPMG, Tax News Flash, June 2021 (https://home.kpmg/kz/en/home/insights/2021/07/nf-july.html);

Makhmetova, Leila, New Environmental Code in Kazakhstan, Grata International, 23 February 2021 (https://gratanet.com/publications/new-environmental-code-in-kz).

OECD, Reforming Kazakhstan. Progress, Challenges and Opportunities (https://www.oecd.org/eurasia/countries/OECD-Eurasia-Reforming-Kazakhstan-EN.pdf).

PWC (Price Waterhouse Coopers), Environmental Caleidoscope: How will the new Environmental Code impact your business?, Tax and Legal Alert, Issue 81, January 2021 (https://www.pwc.com/kz/en/pwc-news/ta-reports/tax-legal-alert-fy19/81-february-2021.html).

PWC (Price Waterhouse Coopers), Tax and Legal Newsletter, Kazakhstan, Issue 87, 22 July 2021 (https://www.pwc.com/kz/en/pwc-news/ta-reports/tax-legal-alert-fy19/87-july-2021.html).

Rule of Law Index of 2019 of the World Justice Project (https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJPROLI2019_0.pdf).

UNECE United Nations Economic Commission for Europe, Environmental Performance Reviews, Kazakhstan, Third Review, ECE/CEP/185, Geneva 2019 (https://unece.org/environment-policy/publications/3rd-environmental-performance-review-kazakhstan).

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім
Халықаралық қатынастардың өзекті мәселелері

Section 1
Contemporary issues of international relations

Раздел 1
Актуальные вопросы международных отношений

С.В. Рязанцев, М.Н. Храмова, А.И. Тышкевич
Миграционная политика стран ЕС в период пандемии COVID-19: сближение или дистанцирование? 4

L. Delovarova, B. Almanova
Sustainable development and migration nexus: some theoretical aspects with implication to labor and educational migration 15

Muhammad Adnan, Ntegamaherezo Emmanuel, Kyung-Hak Kim
Pakistani migrant's integration experiences in South Korea 23

2-бөлім
Аймақтанудың өзекті мәселелері: Орталық Азия

Section 2
Contemporary issues of regional stadies: Central Asia

Раздел 2
Актуальные вопросы регионоведения: Центральная Азия

А.В. Хамзаева, Г.А. Пернеева
Халықаралық валюталық және қаржылық интеграцияның елдердің экономикалық дамуына әсері: еуропалық тәжірибе 36

Қ. Сарқытқан, Д. Мәсімханұлы, А. Әбиденқызы
Адам капиталы мен бәсекеге қабілеттіліктің мемлекеттің геосаяси мүддесіндегі маңызы: Қазақстан мен Қытай қатынастары негізінде 51

N. Zambrana-Tevar
Some transnational aspects of environmental disputes in Kazakhstan and its New Environmental code 66